

**T.C.
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**ROMA MİMARİSİNDE SUR DUVARI: BRİTANYA
SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Arzu UZUNOĞLU**

**Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERDİL POLAT**

İstanbul – 2018

**T.C.
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**ROMA MİMARİSİNDE SUR DUVARI: BRİTANYA
SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Arzu UZUNOĞLU**

**Danışman ve Tez Jürisi
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERDİL POLAT (Danışman-Asıl)
Dr. Öğr. Üy. Gözde ÇAKIR KIASİF (Asıl)
Dr. Öğr. Üy. Neslihan YILDIZ (Asıl)**

İstanbul – 2018

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

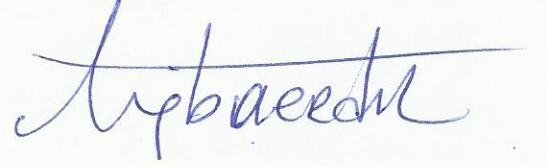
Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi Arzu UZUNOĞLU tarafından hazırlanan **Roma Mimarisinde Sur Duvarı: Britanya Sınırındaki Üç Duvar Üzerine Bir İnceleme** adlı tez çalışma jürimizce Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 05.09.2018

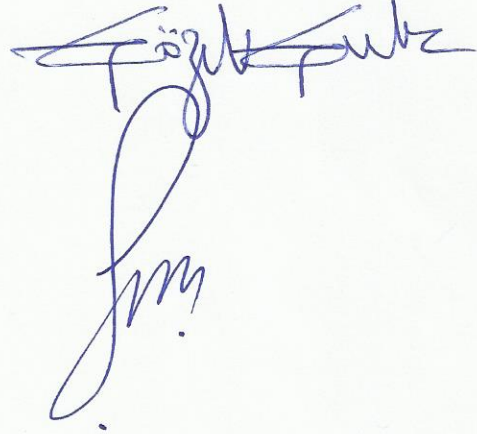
Jüri Üyesinin Unvanı, Adı, Soyadı ve Kurumu

İmzası

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üy. Tuğba ERDİL POLAT
: Danışman, Haliç Üniv.

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üy. Gözde ÇAKIR KIASIF
: Asıl Üye, Haliç Üniv.

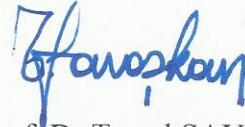

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üy. Neslihan YILDIZ
: Asıl Üye, Gedik Üniv.

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunun kararıyla kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Temel SAVAŞKAN
Fen Bilimleri Enstitüsü
Vekil Müdür

Doküman Görüntüleyici

Turnitin Orijinallik Raporu

İşleme konu: 16-Ağu-2018 18:37 +03
 NUMARA: 990448474
 Kelime Sayısı: 23588
 Gönderildi: 1

YL Tez Düzeltme Arzu Uzunoğlu
 tarafından

Benzerlik Endeksi %2	Kaynağa göre Benzerlik Internet Sources: %2 Yayınlar: %0 Öğrenci Ödevleri: N/A
--------------------------------	--

[alıntılar dahil et](#) [bibliyografyayı dahil et](#) [küçük eşleşmeleri çıkar](#) [İndir](#) [yenile](#) [yazdır](#)
 mod:

1% match (02-Oca-2011 tarihli internet)

<http://www.dekorasyonu.com>

1% match (02-Oca-2011 tarihli internet)

<http://www.dekorasyonu.com>

<1% match (02-Oca-2011 tarihli internet)

<http://www.dekorasyonu.com>

<1% match (02-Oca-2011 tarihli internet)

<http://www.dekorasyonu.com>

<1% match (10-May-2015 tarihli internet)

<http://roma-imparatorlugu.bunedir.org>

<1% match (09-Nis-2016 tarihli internet)

<http://arkeokur.tumblr.com>

<1% match (28-Eki-2017 tarihli internet)

<https://prezi.com/j57wyzm98pfg/tugla/>

<1% match (17-Kas-2010 tarihli internet)

<http://www.oflular.com>

<1% match (01-Haz-2016 tarihli internet)

<http://www.slideshare.net>

<1% match (22-Kas-2016 tarihli internet)

<http://www.d131.org>

<1% match (01-Tem-2017 tarihli internet)

<http://polen.itu.edu.tr>

<1% match (yayınlar)

["The Influence of Human Rights and Basic Rights in Private Law", Springer Nature, 2016](#)

T.C. HALĞÇ ÜNGVERSİTESİ FEN BİLGİLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
 MİMARLIK PROGRAMI ROMA MİMARLIĞINDA SUR DUVARI: BRİTANYA SINIRINDAKİ
 ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME YÜKSEK LİSANS TEZİ/ YÜKSEK LİSANS DÖNEM
 PROJESİ Hazırlayan Arzu UZUNOĞLU Danışman Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERDİGİL POLAT
 İstanbul – 2018 T.C. HALĞÇ ÜNGVERSİTESİ FEN BİLGİLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK
 ANABİLİM DALI MİMARLIK PROGRAMI ROMA MİMARLIĞINDA SUR DUVARI:
 BRİTANYA SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME YÜKSEK LİSANS TEZİ/
 YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ Hazırlayan Arzu UZUNOĞLU Danışman ve Tez Jürisi

ÖNSÖZ

Tezimin omurgasını oluştururken, Roma Duvarlarını ele alabileceğim ama bilinen bir yapı olmasını istemedim. Roma Duvar yapılarını araştırırken ilk olarak imparatorların, devletin başındayken hangi yapısal çalışmaları yaptığını bulmaya odaklanmayı seçtim. Roma İmparatorluğu acımasızlığı ile bilinen bir devlettir. Neden Duvar ihtiyacı düşünsün diye düşünmedim değil. Ama yapılanlar vardı ve şuan ayakta sağlam bir şekilde olsalardı, muazzam bir tablo ortaya çıkabilirdi. Bu şekilde ilk olarak Hadrianus'un kendi adını vererek yaptırmış olduğu Britanyadaki duvarın makale olarak yazılarını internetten buldum. Başlangıçta kaynak olarak araştırdığım makaleler bile çok az sayıda yer alıyordu. Daha sonra Antonius'un yaptırdığı duvar ile ilgili yazılara ulaştım. Daha sonra ilk olarak yapılan Gask Ridge'a ulaştım. Ne yazık ki bu yapılar ile ilgili Türkçe yazılmış kitap kaynağı kısır kalmış, neredeyse hiç yoktu. Konum ile ilgili zaman zaman bulabildiğim genel tarih kitaplarında, bir kaç satırdan ya da parça parça kısımlar olarak bahsedilmişti. Bunları bir araya getirmek zor bir süreçti. Çünkü, konu ile ilgili anlatılan cümleler neredeyse birebir aynı oluyor ya da aynı kaniya dayandırılıyordu. Bende az sayıda kaynağım olmasına rağmen Britanya'ya yapılmış bu yapıları tez konum olarak seçtim. Tezimi zenginleştirebilmek için Hadrian duvarına seyahat ettim. Bu seyahatimi 10 günlük olarak ayarladım. Newcastle upon Tyne'dan duvar istikametine metro, tren ve otobüs seferleri yapılmıştı. Gittiğim yerlerde yapı ile ilgili sınırsız yazı, eşya, harita ve birçokları mevcut olarak bulunuyordu, tabii bu kaynaklar olacak kitaplarımı kısa sürede olsa belirleme olanağını bana sundu. Hadrian duvarı ülkeyi çizgisel olarak bölmüş doğu ve batı yönünde çizgisel olarak belirlenmiştir. Bu da gezimi gerçekleştirirken ulaşım sıkıntısı yaşamadım. Seyahat öncesi çok fazla araştırdım. Bunu göze alarak gittim sonuçta İskoçya'ya yakın sayılacak konumda çokta uzak değildi. Bu yerde mevsimsel olarak seyahatler düzenlendiği için hava olaylarını takip etmek işime yaradı. Newcastle upon Tyne konakladığım yer oldu. bu yerden metro ve tren ile seyahatlerimi gerçekleştirdim. Döndüğümde de konum için hem görsel hem de yazılı İngilizce de olsa bir kaynağım bulunmuş oldu. Tezimde de edindiğim izlenimlerime yer verdim.

Tez çalışmam boyunca benden yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen aileme, sevdiklerime maddi ve manevî her daim yanımda oldukları için sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul, 2018

Arzu UZUNOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
KISALTMALAR	V
ŞEKİLLER	VI-IX
FOTOĞRAFLAR	X-XII
ÖZET	XIII
ABSTRACT	XIV
1. GİRİŞ	1
2. ROMA TARİHİ VE BRİTANYA'NIN ROMA TARİHDEKİ YERİ	2-12
2.1. Etrüsk, Grek ve Makedon/Helenistik Dönemi.....	2-8
2.2. Roma Cumhuriyet Dönemi.....	8-9
2.3. Roma İmparatorluk Dönemi.....	9-10
2.4. Britanya'nın Savaşı.....	10
2.5. Britanya'nın Ayaklanması.....	11-12
3. YAPI ELEMANI OLARAK ROMA MİMARİSİNDE DUVAR	13-74
3.1. Dini yapılar.....	19-41
3.1.1. Tapınaklar.....	21-31
3.1.2. Mezarlar.....	31-41
3.2. Sivil Yapılar.....	41-68
3.2.1. Su Yolları ve Kemerleri.....	42-45
3.2.2. Köprü.....	46
3.2.3. Yol.....	46-47
3.2.4. Çeşme.....	47-48
3.2.5. Forum.....	48-51

3.2.6. Bazilika.....	51
3.2.7. Kaplıca Hamamları.....	51-53
3.2.8. Evler.....	53-58
3.2.9. Saraylar.....	58
3.2.10. Zafer Takları (Arcuslar).....	59
3.2.11. Dikilitaşlar (Kolon).....	59-60
3.2.12. Tiyatro.....	60-61
3.2.13. Amfitiyatro.....	61-63
3.2.14. Sirk (Circus).....	64-65
3.2.15. Stadyum.....	65-66
3.2.16. Jimnazyum.....	66-67
3.2.17. Hipodrom.....	67-68
3.3. Askeri Yapılar.....	68-74
3.3.1. Sur.....	70-74
3.3.2. Sur Kapısı.....	74
4. KAVRAM OLARAK ROMA SURLARINDA DUVAR.....	75-91
4.1. KORUNMA AMAÇLI DUVARLAR.....	75-88
4.2. BARINMA AMAÇLI DUVARLAR.....	88-91
5. ROMA MİMARİSİNDE SUR DUVARI: BRİTANYA SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	92-99
5.1. Gask Ridge.....	92-94
5.2. Hadrian Duvarı.....	95-98
5.3. Antonine Duvarı.....	98-99
6. TARTIŞMA.....	100
7. SAHA RAPORU.....	101-173

8. SONUÇLAR.....175-176

9. KAYNAKLAR.....177-178

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
İ.Ö.	: İsadan Önce
İ.S.	: İsadan Sonra

ŞEKİLLER

Sayfa No.

Şekil 1.1. Etrüsk Uygarlığı haritası (Akdeniz, 2016: 222).....	2
Şekil 1.2. Etrüskler (Akdeniz, 2016: 222).....	3
Şekil 1.3. Peloponnessos "Mora yarımadası" (Akdeniz, 2016: 243, 244).....	5
Şekil 1.4. Dorlar ile başka kavimlerin Anadolu'ya göç etmesi (Akdeniz, 2016: 245).....	5
Şekil 1.5. Ege bölümü (Akdeniz,2016: 245).....	6
Şekil 1.6. Büyük Yunanistan "Greky'a" (Akdeniz, 2016: 246).....	6
Şekil 1.7. M.Ö.336/323 yılında Büyük İskenderin İmp. Sınırları (Akdeniz, 2016: 280).....	7
Şekil 3.1. Etrüsklerin kullandığı kolon başları ve ayakları görünümü (Akdeniz, 2016: 237).....	13
Şekil 3.2. Eski Doğunun kullandığı çeşitli İyonik Kıvrım Başlıkları (Akdeniz, 2016: 262).....	14
Şekil 3.3. Nike Tapınağının sağda görünümü ve soldaki bölümleri (Akdeniz, 2016: 263).....	15
Şekil 3.4. Korentiyen Düzeninde Lysicrat Anıtı görünümü (Akdeniz, 2016: 267).....	16
Şekil 3.5. Korentiyen Düzenin çeşitli gelişme seçenekleri (Akdeniz, 2016: 267).....	17
Şekil 1.1. Üç Yunan Başlığı "Dor, İyonik, Korentiyen" (Akdeniz, 2016: 250).....	19
Şekil 1.2. Dor Düzendeki mimari temeli varsayılan Ahşap yapı (Akdeniz, 2016: 251).....	19
Şekil 1.1. Etrüsk'ün Tapınak ön yüzü (Akdeniz, 2016: 223).....	20
Şekil 1.2. M.Ö.2.yy.da Terracota'daki tapınağın örnek görünümü (Akdeniz, 2016: 223).....	20
Şekil 1.3. Vitruviusun anladığı şekildeki Etrüsk Tapınak görünümü (Akdeniz, 2016: 224).....	21
Şekil 1.4. M.Ö.5'te Etrüsk tapınağının/Juno Sospita/ model görünüşü (Akdeniz, 2016: 226).....	22
Şekil 1.5. Etrüsk Sospita Tapınağı tahmini restorasyon ön cephesi (Akdeniz, 2016: 226).....	22
Şekil 1.6. Etrüsk Sospita Tapınağı tahmini restorasyon planı (Akdeniz, 2016; 226).....	22
Şekil 1.7. Grek Tapınak Türlerinin Görünümü (Akdeniz, 2016: 249).....	24
Şekil 1.8. Grek Tapınağında kullanılan türlerin planları (Akdeniz, 2016: 249).....	25
Şekil 1.9. M.Ö.560/550 yılı Efes Artemis tapınağı kolonu ve çatısı (Akdeniz, 2016: 281).....	26

Şekil 1.10. Artemis tapınağının restorasyon planı (Lawrence, 1957: 217).....	27
Şekil 1.11. Didimdeki Apollo tapınağının planı (Martin, 2003: 172).....	28
Şekil 1.12. Pantheon solda ve sağda iç görünümü ile kolonları (Akdeniz, 2016: 303).....	30
Şekil 2.1. İtalya ortasında yer alan Tarquinia bölgesinin yeri (Akdeniz, 2016: 227).....	31
Şekil 2.2. Tarquiniadaki Cerveteri Mezar yeri (Akdeniz, 2016: 227).....	31
Şekil 2.3. Cerveterideki Mezar anıtlarının yeri (Akdeniz, 2016: 227).....	31
Şekil 2.4. Etrüsk Cornetoda/Tarquiniada kaya mezarı kesiti ve planı (Akdeniz, 2016:227).....	32
Şekil 2.5. Cerveteri Blera Necropolis/Ölüler kenti (Akdeniz, 2016: 228).....	32
Şekil 2.6. Etrüsk Tarquinia kaya mezarları planı, kesiti, görünüşü (Akdeniz, 2016: 228).....	33
Şekil 2.7. Etrüsk'ün, Corneto/Tarquinia kaya mezarı plan ve kesiti (Akdeniz, 2016: 229).....	34
Şekil 2.8. Cerveteri yeraltı mezarının(hipojesinin) planı ve kesiti (Akdeniz, 2016: 229).....	35
Şekil 2.9. Catelicodaki yer üstü kaya mezarları ve görünümleri (Akdeniz, 2016: 230).....	36
Şekil 2.10. Cerveterideki Kurgan Mezarları (Akdeniz, 2016: 230).....	36
Şekil 2.11. Cerveteri, Banditaccia Türbesi/Tümülüsü görünümü (Akdeniz, 2016: 230).....	37
Şekil 2.12. Hadrian Mezar Anıtı görünümü (Akdeniz, 2016: 336).....	37
Şekil 2.13. Cerveteri Reguliini Kurganının üstte kesiti, altta planı (Akdeniz, 2016: 231).....	38
Şekil 2.14. Cerveteri'de bulunan kurgan (Akdeniz, 2016: 231).....	38
Şekil 2.15. Reguliini/Galassi Türbesi sol/sağ giriş kapıları (Akdeniz, 2016: 231).....	39
Şekil 2.16. Tarquinia Tümülüsün görünümü, üstte sol/sağ planları (Akdeniz, 2016: 232).....	39
Şekil 2.1. Olimpia-Altis Kenti için plana göre canlandırma(Akdeniz, 2016: 269).....	40
Şekil 1.1. Korentoda bulunan Martha Kanal görünüm (Akdeniz, 2016: 234).....	41
Şekil 1.2. Cloaca Maxima, Muhteşem Tarkinin yaptırdığı (Akdeniz, 2016:235).....	42
Şekil 1.3. Cloaca Maxima Kanalının ağız kısmı (Akdeniz, 2016: 235).....	43
Şekil 1.4. Claudia Su Kemerleri (Akdeniz, 2016: 334).....	44
Şekil 2.1. Trajan Köprüsü (Akdeniz, 2016: 335).....	45

Şekil 3.1. Yol, Roma yoluna bağlanan bir askeri yol (URL 6).....	46
Şekil 4.1. Minerva Medica Çeşmesi solda planı ve sağda kesiti (Akdeniz, 2016: 322).....	47
Şekil 5.1. Roma döneminde düzenlenmiş Roma Forum görünümü (Akdeniz, 2016: 234).....	48
Şekil 5.2. Atinadaki Aşağı Kentin Akropolünden bir görünüş (Akdeniz, 2016: 273).....	49
Şekil 5.3. Atinadaki Aşağı Kentin Agora çizimi (Akdeniz, 2016: 273).....	49
Şekil 6.1. Trajan Ulpia Bazilika planı (Akdeniz, 2016: 310).....	50
Şekil 6.2. Bazilika Ulpia içinin görünümü (Roth, 2006: 307).....	50
Şekil 7.1. Karakalla Hamam planı (Akdeniz, 2016: 319).....	51
Şekil 7.2. Karakalla Hamamı iç görünümü (Roth, 2006: 323).....	52
Şekil 8.1. Etrüsk evinin Orta Asya çadır şeklindeki görünümü (Akdeniz, 2016: 232).....	53
Şekil 8.2. Atrium (avlu) yapılmış Etrüsk evinin planı (Akdeniz, 2016: 233).....	54
Şekil 8.3. Prienedeki megarondan avlu yapılmış bir ev planı (Akdeniz, 2016: 277).....	55
Şekil 8.4. Peristilli evin planı (Akdeniz, 2016: 277).....	55
Şekil 8.5. Peristilli evin üstte dış ve altta iç cephesi (Akdeniz, 2016: 278).....	56
Şekil 9.1. Aigai Sarayının planı (Akdeniz, 2016: 278).....	57
Şekil 10.1. Roma Titus Zafer Takı kesit, görünüş ve planı (Akdeniz, 2016: 330).....	58
Şekil 11.1. Trajan Forum,Ulpia Bazilika kısmı,arkada Trajan Kolonu(Akdeniz, 2016: 309).....	59
Şekil 12.1. Epidaurus Tiyatrosu, üstte görünüş ve altta planı (Akdeniz, 2016: 276).....	60
Şekil 13.1. Priene Tiyatrosu, üstte plan ve altta görünüşü (Akdeniz, 2016: 277).....	61
Şekil 13.2. Amfitiyatronun tribün şema kesiti (Cline ve Graham, 2017: 313).....	62
Şekil 14.1. Circus Maximus,üstteki kalıntısı ve canlandırma hali (Akdeniz, 2016: 318).....	64
Şekil 15.1. Delphi Stadyumunun planı (Akdeniz, 2016:275).....	65
Şekil 16.1. Jimnazyum'a (Gimnazyum'a) örnek bir görünüş (Akdeniz, 2016: 275).....	65
Şekil 16.2. Türkiye'deki Epidauros Jimnazyum planı (Akdeniz, 2016: 275).....	66
Şekil 17.1. Panahenaic Stadyum restorasyon sonrası görünüşü (Akdeniz, 2016: 275).....	67

Şekil 3.1. M.Ö.4.yy.ın Volterra Kapı görünümü (Akdeniz, 2016: 236).....	67
Şekil 3.2. Ganina'daki Tusculum'un su sarnıcı tonoz görünümü (Akdeniz, 2016: 236).....	68
Şekil 3.3. Roma ordugâhı,Castellum görünümü (Akdeniz, 2016: 337).....	69
Şekil 1.1. Smyrna'daki akraik surun kurulma çalışması (Wycherley, 2011: 62).....	70
Şekil 1.2. Sur kesitinin görünümü (Wycherley, 2011: 63).....	71
Şekil 1.3. Heraklia'daki surun canlandırma çalışması (Wycherley, 2011: 64).....	72
Şekil 1.1. Taş ile inşa edilen Çim Duvarın temeli (URL 6).....	74
Şekil 1.2. Taş ile inşa edilen Çim Duvar (URL 6).....	75
Şekil 1.3. Korunma amaçlı Duvarların görünümü (Fields, 2003: 34).....	77
Şekil 1.4. Hendek görünümü (URL 6).....	79
Şekil 1.5. Askeri Yol görünümü (URL 6).....	80
Şekil 1.6. Hadrian bölümü baştan sona stili (Bishop, 2011: 9/82).....	81
Şekil 1.7. Lilia ve Cippi çukur tuzakları (URL 6).....	86
Şekil 2.1. Chesters Kalesi (Fields,2003: 24,25).....	88
Şekil 2.2. Kaleler-Forts (URL 6).....	89
Şekil 1.1. Britanya Inchtuthil'deki Kullanılmayan lejyoner kalesi (Fields, 2003: 10).....	92
Şekil 2.1. Hadrian Duvarından bir görünüm (URL 8).....	94
Şekil 2.2. Hadrian Duvarı çizgisel hattı (Fields,2003: 14).....	95
Şekil 3.1. Antonine Duvarı ve Roma Kalesi (URL 6).....	97

FOTOĞRAFLAR

	Sayfa No.
Fotoğraf 6.1 : Segedunum Hadrian bisiklet patika yolu başlangıcı.....	102
Fotoğraf 6.2 : Segedunum Müzesine gidilen yol.....	103
Fotoğraf 6.3 : Segedunum Müzesi girişi.....	104
Fotoğraf 6.4 : Segedunum Hadrian patika yol tarifi tabelası.....	105
Fotoğraf 6.5 : Hadrian Duvarı üzerinde bulunan Wallsend Roma banyosunun panosu.....	106
Fotoğraf 6.6 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) Roma Banyosu.....	107
Fotoğraf 6.7 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) tarihi Roma Banyosunun panosu.....	108
Fotoğraf 6.8 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) tarihi Roma Banyosu.....	109
Fotoğraf 6.9 : Wallsend'daki zeminde Hadrian Duvarı ve yanında parça duvar.....	110
Fotoğraf 6.10 : Wallsend'daki Hadrian Duvarının yakın görünümü.....	111
Fotoğraf 6.11 : Wallsend'daki zeminde bulunan Hadrian Duvarı.....	112
Fotoğraf 6.12 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kale içi tanıtım çizimi.....	113
Fotoğraf 6.13 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kuleden kalenin görünümü.....	114
Fotoğraf 6.14 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kuleden kale görünümü.....	115
Fotoğraf 6.15 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan maket evin kesiti.....	116
Fotoğraf 6.16 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan Hadrian Duvar maketi.....	117
Fotoğraf 6.17 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde Hadrian Duvarından bir kesit.....	118
Fotoğraf 6.18 : Wallsend'daki Segedunum müzesindeki, yuvarlak evden bir kesit.....	119
Fotoğraf 6.19 : Segedunum müzesindeki Hadrian Duvarı ve kale maketi.....	120
Fotoğraf 6.20 : Chesters Roma Kale müzesinin girişi.....	121
Fotoğraf 6.21 : Chesters Roma Kale açık hava müzesinin girişi.....	122
Fotoğraf 6.22 : Chesters Roma Kalesi açık hava müzesi sınır inşası panosu.....	123
Fotoğraf 6.23 : Chesters Roma Kalesinde bulunan Sınır kalesi panosu.....	124

Fotoğraf 6.24 : Chesters Roma Kalesindeki Sınır kalesinin görünümü.....	125
Fotoğraf 6.25 : Chesters Roma Kalesindeki Sınır kalesinin yakından görünümü.....	126
Fotoğraf 6.26 : Chesters Roma Kalesinde bulunan Sınır kalesi temel taşları.....	127
Fotoğraf 6.27 : Chesters Roma Kalesindeki baraka yaşamının olduğu yerin panosu.....	128
Fotoğraf 6.28 : Chesters Roma Kalesindeki baraka yaşamının olduğu yer.....	129
Fotoğraf 6.29 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısının olduğu yerin panosu.....	130
Fotoğraf 6.30 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısı kule görünümü.....	131
Fotoğraf 6.31 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısının kulesi.....	132
Fotoğraf 6.32 : Chesters Roma Kalesindeki küçük doğu kapısının panosu.....	133
Fotoğraf 6.33 : Chesters Roma Kalesindeki küçük doğu kapısının kalıntıları.....	134
Fotoğraf 6.34 : Chesters Roma Kalesindeki Banyosunun bilgilendirme panosu.....	135
Fotoğraf 6.35 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının sol köşe görünümü.....	136
Fotoğraf 6.36 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının sağ köşe görünümü.....	137
Fotoğraf 6.37 : Chesters Roma Kalesindeki Banyoya giriş.....	138
Fotoğraf 6.38 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının dış köşeden görünümü.....	139
Fotoğraf 6.39 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo soğukluk yeri.....	140
Fotoğraf 6.40 : Chesters Roma Kalesindeki Banyonun kuru sıcaklık panosu.....	141
Fotoğraf 6.41 : Chesters Roma Kalesindeki Banyonun kuru sıcaklık yeri.....	142
Fotoğraf 6.42 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru oda girişi.....	143
Fotoğraf 6.43 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru oda panosu.....	144
Fotoğraf 6.44 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru odanın kapı eşiği.....	145
Fotoğraf 6.45 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odası panosu.....	146
Fotoğraf 6.46 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odası görünümü.....	147
Fotoğraf 6.47 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odasının sol görünümü.....	148
Fotoğraf 6.48 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odasının sağ görünümü.....	149

Fotoğraf 6.49 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının yan görünümü.....	150
Fotoğraf 6.50 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo içindeki duvarın karşıdan görünümü.....	151
Fotoğraf 6.51 : Chesters Roma Kalesindeki Hadrian duvar köprü bağlantısının temel taşları...	152
Fotoğraf 6.52 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının köşe yan görünümü.....	153
Fotoğraf 6.53 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının bir görünümü.....	154
Fotoğraf 6.54 : Chesters Roma Kalesinde bulunan sınırdaki sivillerin görsel panosu.....	155
Fotoğraf 6.55 : Chesters Roma Kalesinde bulunan sınırdaki sivillerin yeri.....	156
Fotoğraf 6.56 : Chesters Roma Kalesindeki görünüm.....	157
Fotoğraf 6.57 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısının panosu.....	158
Fotoğraf 6.58 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısının kule görünümü.....	159
Fotoğraf 6.59 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısı kule görünümü.....	160
Fotoğraf 6.60 : Chesters Roma Kalesindeki duvarının temel görünümü.....	161
Fotoğraf 6.61 : Newcastle'daki Kara kapının bilgilendirme panosu.....	162
Fotoğraf 6.62 : Newcastle'daki Kara (kule)kapı ön görünümü.....	163
Fotoğraf 6.63 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı yan görünümü.....	164
Fotoğraf 6.64 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı içten giriş kısmı.....	165
Fotoğraf 6.65 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı içten girişi ve duvarı.....	166
Fotoğraf 6.66 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı kısmını çevreleyen duvarları.....	167
Fotoğraf 6.67 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin panosu.....	168
Fotoğraf 6.68 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin zemini.....	169
Fotoğraf 6.69 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin mesafe taşı.....	170
Fotoğraf 6.70 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesi görünümü.....	171
Fotoğraf 6.71 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvarı.....	172
Fotoğraf 6.72 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvar görünümü..	173
Fotoğraf 6.73 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvar görünüşü....	174

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Arzu UZUNOĞLU
Anabilim Dalı : Mimarlık
Programı : Mimarlık
Tez Danışmanı : Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERDİL POLAT
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Eylül 2018

ÖZET

ROMA MİMARİSİNDE SUR DUVARI: BRİTANYA SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Roma İmparatorluğu Avrupa'yı egemenliği altına almıştır. Kıtalara yayılan çok büyük bir imparatorluk kurulmuştur. Akdeniz Roma egemenliğine girmiştir. Yeni yerlerin yeni imparator adayları demek olduğu anlamına geldiği bilinmektedir. İmparator olunca sınırların korunması ve vilayetlerdeki askerlerin huysuzluklarını önlemek için imparatorların birçok yola başvurdukları bilinmektedir.

Britanya'da Jül Sezar ile gidilen ada ülkesidir. İlk o zamanlarda gidilmiş uzun süreli olmasa da bu işgal planı zamanla gerçekleştirilmiştir. Gask Ridge o zamanlar Kuzey Britanya'nın en uzak yerine yapılan hudut görevi gören kale olarak bilinmektedir. Hadrian Duvarı ise mevcutta bulunan sınırların korunması amacı ile çıkan karışıklıkları önlemek için imparator Hadrianus tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Antonine duvarı ise askerlerin sıkıntılı günlerine bir uğraş amacı ile Antonius Pius tarafından yapımının generale bildirilmesi ile başlanmıştır.

Roma vilayeti olan Britanya imparatorluğun oradan ayrılması ile Kaledonya kabilelerine kalmıştır. Roma mimarisinin geleceği Britanya'nın eline bırakılmıştır. Gask Ridge, Hadrian Duvarı ve Antonine Duvarı günümüze kadar varlığını sürdürmeyi kısmen de olsa başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Mimari, Gask Ridge, Hadrian Duvarı, Antonine Duvarı.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Arzu UZUNOĞLU
Field : Architecture
Program : Architecture
Supervisor : Dr. Teaching Staff Tuğba ERDİL POLAT
Degree Awarded and Date : Master of Science - September 2018

ABSTRACT

RAMPART WALL IN ROMAN ARCHITECTURE: AN INVESTIGATION ON THREE WALLS FROM BRITANIA

The Roman Empire dominated Europe. A very large empire spreading over the continent has been established. The Mediterranean has entered the Roman domination. It is known that new places mean new emperor candidates. It is known that emperors have resorted to many roads to protect the borders and to prevent the mood of soldiers in the provinces as emperors.

It is the island of the country that was visited by Julius Caesar in Britain. Although this was not the first time in those early years, this occupation plan was carried out over time. Gask Ridge is known as the fortress that served as the border of the far north of Britain at that time. Hadrian's Wall is known to have been built by Emperor Hadrianus to prevent confusion with the purpose of preserving existing borders. The wall of Antonine was started by the work of Antonius Pius and the generals were informed of the troubled days of the soldiers.

With the departure of the Roman Empire, the British empire, it remained in tribes of Caledonia. The future of Roman architecture has been left to the hands of Britain. Gask Ridge, the Hadrian's Wall and the Antonine Walls have done partly to maintain their presence on a daily basis.

Keywords: Roman, Architecture, Gask Ridge, Hadrian's Wall, Antonine's Wall.

1. GİRİŞ

Roma kültürü denildiğinde akla ilk İtalya gelmiştir. İtalya da birçok toplum barınsa bile Romalılar kadar etkili olamamıştır. Roma İtalya da diğer medeniyetlerden birçok alanda etkilenmiştir. Krallıklar üzerine yeni düzenler kurulmuştur. Roma egemenliği boyunca sınırlarını genişletmekten çekinmemiştir. Britanya en uç nokta gibi görünse de orada yaşamış ve iktidarlığını oralara taşımıştır. Roma vilayeti olan Britanya topraklarına önce Gask Ridge (M.Ö. 80), sonra Hadrian Duvarını (M.Ö.122), en son olarak da Antonine Duvarı (M.S.142) yapılmıştır. Roma İmparatorluğu, belirli zaman aralıklarından sonra farklı toplumlardan aldığı göçlerle birlikte kargaşa yaratılarak toprak bütünlüğü etkilenmiş ve dağılmasına neden olunmuştur.

Daniels'in (2016) ifade ettiği gibi:

Diğer uygarlıklara kıyasla, çağdaş Batı toplumlarına en büyük etkiyi Romalılar'ın yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte, getirdiklerinin çoğunun -tanrılardan hukuka, sanata, felsefeye, edebiyata, toplum yapılanmasına, tiyatroya ve teknolojiye kadar- Yunanlılar'dan devralmıştır. Zirve noktasında Batı ve Kuzey Avrupa'nın çoğunu, Kuzey Afrika'yı ve Orta Doğu'yu elinde tutan Roma uygarlığı, bin yıldan fazla bir süre varlığını sürdürmüştür. Başta birtakım küçük yerleşim bölgeleri olarak ortaya çıkan gruplar M.Ö.600'de Roma şehrini oluşturmak üzere bir araya gelmiştir. M.Ö.509'da senato tarafından seçilen iki konsül tarafından yönetilen bir cumhuriyet haline gelen Roma, çok geçmeden İtalyan yarımadasındaki diğer yerleşimleri hakimiyeti altına almıştır. M.Ö.146 yılına gelindiğinde Roma ilk denizaşırı topraklarını -Sicilya, İspanya ve Kuzey Afrika- ele geçirilmiştir ve bunu takip eden Makedonya savaşlarının sonucunda Makedonya, Yunanistan ve Anadolu'nun fethi gerçekleşmiştir. M.Ö.27 yılında Jül Sezar'ın oğlu Roma'nın ilk imparatoru olmuş, imparatorluk bunu takip eden 400 yıl boyunca ayakta kalmıştır. M.S.2. yüzyılda Roma İmparatorluğu bütün Akdeniz ile Batı ve Güney Avrupa'nın çoğunu elinde tutar hale gelmiş ve hatta sınırlarını günümüzün Türkiye, İsrail, Mısır, Irak, İran ve kısmen Suudi Arabistan'ına kadar genişlemiştir. Lakin, imparatorluğun büyüklüğü, onu son günlerinde Kuzey Avrupa'dan gelen saldırılara karşı korumasız kılmıştır. M.S.455 yılında Germen kabileleri Roma'yı yağmalamış ve M.S. 476'da son Roma imparatoru Romulus Augustus tahttan inmiş, imparatorluğun çöküşünün yaklaştığı belli olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Roma Mimarisinde Sur Duvarı konusunu irdelerken, özellikle Britanya sınırındaki üç önemli duvar olan Gask Ridge, Hadrian Duvarı ve Antonine Duvarı'nın fiziksel ve yapısal özelliklerini incelemektir. Araştırma yöntemi olarak iki temel metod kullanılmıştır. İlk olarak konu kapsamında geniş literatür çalışması yapılmıştır. Sonrasında literatürden elde edilen bilgi, yerinde yapılan gözlemlere dayalı saha çalışmasıyla desteklenmiştir. Sonuç olarak literatür ve saha gözleminden elde edilen bilgilerin, gelecekte konuya ilgi gösterecek araştırmalara yeterli veriyi sunması umulmaktadır.

2. ROMA TARİHİ VE BRİTANYA'NIN ROMA TARİHİNDEKİ YERİ

2.1. ETRÜSK, GREK VE MAKEDON/HELENİSTİK DÖNEMİ

Etrüskler kendilerine Rasena demişler oysaki çevresindeki diğer milletler onları Etrucia diye bilmiştir (Akdeniz, 2016: 221). Etrüskler İtalya'nın Toskana ve civarında M.Ö.1200 ilâ M.Ö.100 yıllarında yerleşime geçmiştir. İlkel şartlarda yaşayan insan toplulukları İtalya'da çokça bulunmuştur. Bunların ileri gelenlerinden bir tanesi de Etrüskler olmuştur (Akdeniz, 2016: 221). Etrüskler İtalya yarımadasında bulunan, şehir olarak yaşantısını devam ettiren, bölgesel yönetimlerinde serbest bulunan devletler topluluğunun bir tanesi olmuştur (Bkz. Şekil 1.1). Bu şehir devletleri 12 tane olmuştur. İtalya'nın en yüksek yerlerine konumlandırılmıştır (Akdeniz, 2016: 222).

Şekil 1.1. Etrüsk uygarlığı haritası, başlangıçta ve genişleme döneminde (Akdeniz, 2016: 222).

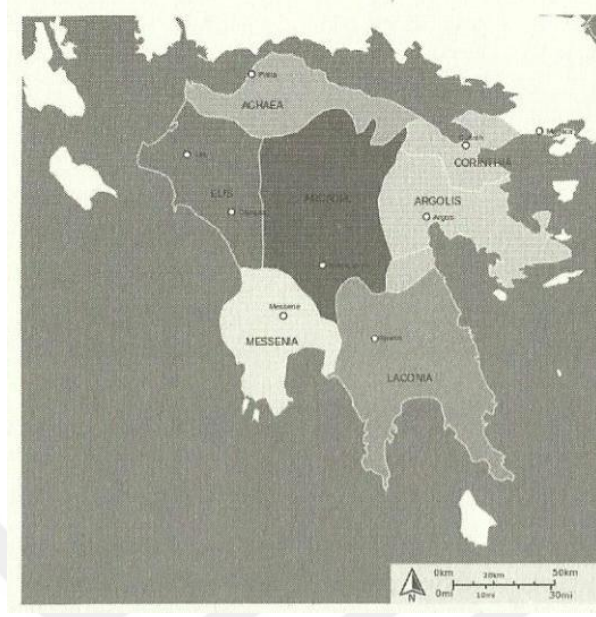

Şekil 1.2. M.Ö.6. yüzyıldaki son çeyrekte en geniş sınırları ile Etrüskler (Akdeniz, 2016: 222).

Roma çok eskiden hayvancılıkla uğraşan kimselerden oluşurdu; bu yer kasabadan küçük bir yerden oluşmuştur. Romadaki geniş düzlükler Etrüsklere cazip gelmişti ve oradaki yerli halkın elinden alarak Roma'ya yerleşmişlerdir (Bkz. Şekil 1.2). Daha sonra Etrüsk'ün lideri Roma'yı geliştirip güzelleştirmiştir. Çünkü coğrafi çeşitliliği bakımından verimli olmuştur (Akdeniz, 2016:). Etrüskler; tarım, mal alım-satımı, başşehir dışındaki yerlerin geliştirilmesi ve kıymetli taşların işlenmesi konusunda önde gelmiştir. Etrüskler, denizcilikte de çok başarılı kabul edilen bir halk olmuştur. Etrüskler, M.Ö.4. yüzyılda soylu bir devlet şekillendirmiştir. Devlet ve bu şehirlerdeki insanlarda, bu yüksek nitelikli kişilerin söyledikleri ve yaptıklarını izlemektedir, karar mercii herkesin üstünde olan kişi ise kral kabul edilmiştir (Akdeniz, 2016: 222). Etrüsklerin Romayı başkent yapması M.Ö.8. yüzyılda olmuş, o zamanlarda İtalya'nın Latium ve kampanya bölgesine gelerek burada hakimiyet kurmuşlardır. Anlatılan efsanede Roma'yı M.Ö.753'te Truvalı prens Aeneas soyundan gelen torunlarının Romulus ile Romus adındaki ikizlerin kurduğu söylenmiştir. Romulus kral olmak için hak iddia ettiği kardeşini öldürmüştür. Bunun sonucunda Roma şehri Romulus'un adı ile anılmıştır. Dişi kurt sembolü ikizleri beslediği için Romanın bir kent olmasında önemli unsur olmuştur (Akdeniz, 2016: 223).

Grekler M.Ö.1200'lü yıllarda Yunanistan'ın kuzeyinden çok fazla göçmen gelmiştir. Ege bölgesinde M.Ö.1150 yılından sonra da Anadolu ve Yunanistan Karanlık Çağ zamanına yani demir çağına M.Ö.1200 ilâ M.Ö.750 yılları arasına geçiş yapmıştır (Akdeniz, 2016: 243). Yunanistan bölgesinin kuzeyinde Makedonya'da ve Tesalya (Thessalia) bölgesi itibariyle Peloponnesosun (Peloponnesin) güneydeki uç kısmına kadar Akaların topraklarının bulunduğu

yerlere buraya yeni gelmiş olan Dor halkı yerleşmiştir (Bkz. Şekil 1.3) (Akdeniz, 2016: 243, 244). M.Ö.12 ilâ M.Ö.7.yüzyıl arası (Homerik Dönem) kendinden fazla gelişmemiş kültür düzeyindeki Dorlar egemenliğinden bunalan birkaç Aka beyliği M.Ö.1190 civarında Yunanistan bölgesinden ok gibi batıdaki Anadolu bölgesinde kardeşlerinin bulunduğu yere gelerek Çanakkalenin güneyindeki kıyı boylarına yerleşmişlerdir. Daha sonraları Dorlarda Akalar gibi güney bölgesine gelerek Rodos ve güneybatı Anadolu bölgesinde yerleşmişlerdir (Bkz. Şekil 1.4) (Akdeniz, 2016: 245).Buradaki zamanın mimarlık tarihinde karanlıkta kalmış dönem olmuştur. Bu güne eserleri ulaşamamıştır. (Akdeniz, 2016: 245). Romalıların, Gra kabilesinin de aralarında bulunması sonucu Yunanlı halkı Grek olarak adlandırmışlardır. Mimarlıkta tarih boyunca Grek olarak nitelendirme bin yılı aşarak bu şekilde bilinmiş ve bu günde kullanılmıştır (Akdeniz, 2016: 245). M.Ö.1150 yılı sonrası Homerik Dönem süresince (M.Ö.12 ilâ M.Ö.7. yüzyılda) Anadolu ve Yunanlıda gözlenen Karanlık Çağ arkasında, Eski Aka (M.Ö.1580'li ve M.Ö.1200'lü yıllarda) kültürü ile arkasında oluşan bağ sonucu Grek kültüründeki bu etkiyi Dorlar oluşturması sayesinde doğu Akdeniz de başlayarak Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Ege mimari ve sanatın ilerlemesinde geleceği şekillendirmesi için yardımcı olmuştur (Akdeniz, 2016: 245). Böylelikle M.Ö.8. ilâ M.Ö.7. yüzyılda Doğuya hayran ve öğrencilerden oluşan Greklerin, onların sanatını alarak ileri seviyeye ulaşarak ve 300 yıllık süreçte Grek mucizesi yaratılmıştır. Greklerin eski Yunanlılara Hellad yani Hellas demesi kuzeyde, ortada ve güneyde Yunanistanın oluşturulması sonucu asıl olan Yunanistan kurulmuştur (Bkz. Şekil 1.5) (Akdeniz, 2016: 245). Batı Anadolu'da bulunan İyon kentlerin hepsi kısa zamanla (M.Ö.545 yılında) Pers iktidarlığına geçmiş böylece bütün sanatsal faaliyetler Atina'ya ve İtalya'ya göç yolu ile gitmiştir. İyonların ileri düzeydeki faaliyetleri Batı Anadolu'da sona ermiş bu gelişmişlik seviyesi Atinada devam ettirilmiştir. Atina yönetiminde başarıya ulaşılmış ve başlangıcı İyonyada yapılan demokrasinin Atina bölgesinde M.Ö.508 yılında Kleisthenes sayesinde olmuştur (Akdeniz, 2016: 246). M.Ö.5. yüzyıl ortasına doğru iki boyuttan oluşan resimler ile kabartmalar sanatına 3. boyut ile gerçekleştirilen perspektifi icat ettirmiştir. (Akdeniz, 2016: 246). Grek mimari ve sanatı tamamı ile amacının doğrultusunda ilerlemiştir. Mimarlık düzenleri arasında uygun ölçüler ve orana ulaştıklarından Batı uluslarınca klasik mimari diye isimlendirmiş, daha sonraki süreçlerde bu şekildeki çizim evrenselleşerek bütüne yayılmıştır (Akdeniz, 2016: 246). Greklerin zamanında İtalya güneyinde Sicilya adasının içlerinde Büyük Yunanistan yani Grekya ya da Magna Graecia kurulmuştur (Bkz. Şekil 1.6). Daha sonra ülke sınırlarını genişleterek Batı Anadolu bölgesinde Truva, Bergama, İzmir tarafında da Lidya, İyonya'da ise Efes, Güneybatı Anadolu bölgesinde Karya, Karadeniz bölgesinde Trabzon ve diğerleri, Akdeniz bölgesindeki Kilikya da Adana, Mersin, Mısır bölgesinde firavunun onayladığı bölgeler Nil'in Çatalağzı, Gal ülkesi Marsilya, İspanya bölgesinde Grek (Yunan) sömürgeleri (kolonileri) kurmuşlardır. Böylelikle Yunanistan etkisini daha çok genişletmiştir. (Akdeniz, 2016: 246).

Şekil 1.3. Peloponnessos (Mora Yarımadası) (Akdeniz, 2016: 243, 244).

Şekil 1.4. Dorlar ile başka kavimlerin Anadolu'ya göç etmesi (Akdeniz, 2016: 245).

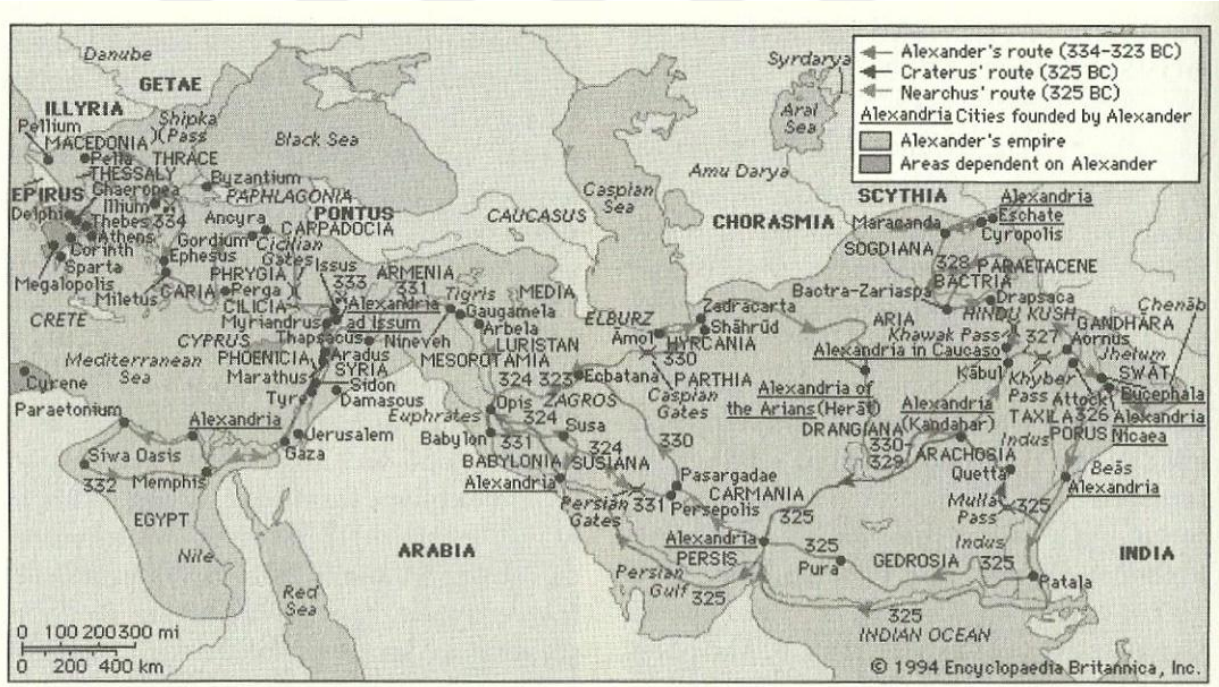
Şekil 1.5. Ege bölümü (Akdeniz, 2016: 245).

Şekil 1.6. Büyük Yunanistan (Greky) (Akdeniz, 2016: 246).

Makedonya Dönemi (Helenistik Dönem) M.Ö.323 ilâ M.Ö.31 yıllarında, Makedonya uygarlığı Anadolu'da gelişerek büyümüştür. Makedon döneminin başlaması ve son bulması farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Makedonya döneminin başlaması, bir çok defa Büyük İskenderin ölüm dönemi olan M.Ö.323 yılı olarak kabul edilmiştir. Dönemin sonunda ise Yunanistan bölgesinin Roma Cumhuriyeti aracılığı ile ele geçirildiği M.Ö.146 yılı olduğu kabul edilmiştir. Birkaç tarihinin Büyük İskenderin İmparatorluk döneminden kalma yok olan devleti, Mısırın Ptolemaios Krallığı yıkılınca tarih olduğu, M.Ö.31 ilâ M.Ö.30 yıllarını kabul etmiştir. İskender Çanakkale'den geçince M.Ö.334 yılında Makedon yani Helen uygarlıklarında ve aynı anda tüm dünyanın daha öncekilerden farklı olan bir döneme başlamış olduğunu kabul etmişlerdir. F.G. Droysen'den dolayı Helenistik çağ diye bilinmiş ve Augustus (Bkz. Şekil 1.7) M.Ö.63 ilâ M.S.27 yılları ile son bulmuş ve ilerleyen süreçte ise Makedon uygarlığının Asya ve Afrika'nın her yerine yayılmış, bu zaman başlarından beri de Batı Anadolu'nun İyonya'dan sonraki ikinci defa dünya üzerine yayılmış önem arz eden bir uygarlığın merkezi olmuştur (Akdeniz, 2016: 279).

Şekil 1.7. M.Ö.336 ilâ M.Ö.323 yıllarında Büyük İskenderin İmparatorluk sınırları (Akdeniz, 2016: 280).

Makedon uygarlığının, Doğu ile kaynaşması sonucu Grek görünümü Doğu kökenden olmuş uygarlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. İskenderin İranda bir Pers görünümüne bürünmesi sonucu onlardan çok büyük saygı görmüştür. Bunun sonucu olarak da Doğu ile Batı düşünce yolunun birleşmesini sağlamıştır (Akdeniz, 2016: 279). Antiochos ve Lysimachos M.Ö.362 ilâ M.Ö.281 yıllarında plan şeklinin düzenlenmesi için uğraşılması sonucu ile gelişmesine yol açılmış, Amazon halkının kurduğu söylenmiş olan Efes kasabası ile Bergama

(Pergama) ve İzmirdeki Smyrna gibi kalabalıklaşan ve zenginleşen kentlerin bu zamanda oluştuğu ortaya çıkmıştır (Akdeniz, 2016: 280).

2.2. Roma Cumhuriyet Dönemi

Roma kurulmadan önce kurucuları henüz orada değilken bile imparatorların istediği bir yer olmuştur. Bu yer İtalya'nın orta bölgesi olan yani Latium olmuştur. Roma kuruluş hikâyesi dillere pelesenk olmuş kanlı iktidar çatışmasından ibaret bir şey olmamıştır. Ancak bu mükemmel imparatorluğun bir efsaneye ihtiyacı olmuş olmalı ki, Roma şairi olan Vergilius da kaleme aldığı Aeneis'te ikiz imparatorların soylu geçmişleri ve sonraki yaşantıları ile ilgili konuları destansı bir şekilde anlatılmıştır (Tekin, 2016: 351).

Aeneis destanında, Troia'da bir ayaklanma benzeri bir müdahaleye maruz kalınmıştır. Yani yangın çıkartılarak her şey yağmalanmıştır. Bundan kaçan Troia'nın prensi Aineias (Aeneas), oğlu (Askenios) ve babası (Ankhises) ile birlikte kaçmıştır. Daha sonra İtalya'daki Latium bölgesine gelirler. Burada da Alba longa adında bir şehir devleti kurulmuştur. Günümüze kadar aktarılan bilgilere göre Alba Longa'da uzunca süre kalmışlardır. Bu yerleşimdekilerin kökenini, Troia varisinin Aeneas'ın oğlu Askenios 'a kadar dayanmıştır. İlerleyen zamanlarda, Aeneas'ın soyundan gelen kral olan Numitor, daha sonraları küçük kardeşi olan Amulius, abisi olan Numitor'u mevkiinden attırmıştır. Ardından kral tahtına onun mevkisine sahip olmuştur. İlk yapacağı ise Numitor'un soyunu yok etmektir. Bu şekilde Amulius'tan kimse hak talep etmemiştir. Bu planı yapılmış ve Numitor'un erkek varislerini öldürmüştür. Oğul kalmayınca variste olmayacaktır. Kadınlar söz haklarından yoksun bırakılmıştır. Numitor'un bir de kızı var olmuştur. O dönemde tapınağa kızlar bakire kabul edilir ve çocukları olması yasaklanmıştır. Bu planla Numitor'un kızı da Vesta'daki tapınakta zorla rahibe olmuştur. Ama Amulius'un hesaba katmadığı bir şey olmuş ve rahibelik yapan Silvia hamile kalmış ve hamile kaldığı bu kişi savaş tanrısı olan Mars olmuştur. Kral Amulius öğrenince rahibeyi ve bebeklerini boğulmaları için Tiber Nehri'nin sularına bırakılmıştır. Ama ikiz oğlan bebekleri nehir kıyısında iken kundakları dal ve çalı çırpılara takılarak orada hayatta kalmıştır. O bölgedeki bir dişi kurt kundaktaki ikizleri fark eder ve onları kendi yavruları gibi muamele yapmıştır. Onları emzirir, koruyup kollar ve ikizler kurt sütünün mucizevî katkısıyla emekleme hatta yürümeye yakın zamanlarına kadar gelmiştir. Aradan geçen zamanda kurt yavrularıyla ikiz bebekleri mağarada yaşamıştır. İkiz bebeklerin sesleri, gürültüleri mağara dışına ulaşmış ve koyunları otlatmaya çıkan bir adam tesadüfen oradan geçmiştir. Adam duyduğu seslerden dolayı merakına yenik düşüp içeri girmiş ve ikiz bebekleri bulmuştur. Onları evlat edinerek ve karısının rızası ile onları yetiştirmiştir (Tekin, 2016: 351).

Remus ve Romulus adındaki bu ikiz bebekleri çok güçlü iki erkek olurlar ve onlara bu zalimliği yapanları cezasız bırakmamışlardır. Artık soylu geçmişlerini de öğrendikleri için Amulius'un hayatına son vererek liderliği kendileri almışlardır. Sonraları bu ikizler kendilerine en güzel yeri arayıp oraya yerleşmiştir. Roma'nın kurucuları ikiz kardeşler olmuştur. Bu kardeşlerden bir tanesi kardeşini birlikte kurdukları şehirden atarak kendi egemenliğini ilan

etmesiyle hüküm sürmüştür. Kovulan kardeşin bu anlamsız davranıştan dolayı geri dönmesi ve tehdit görülmesi sonucu öldürülmesi ile sonuçlanan olay bir efsaneye dönüşmüştür. Dilden dile nesillere aktarılmıştır. Bu kişi Romulus'tur, adını şehre vermiştir. Çok sonraları bu isimle anılmıştır (Tekin, 2016: 351).

Etrüsklerin yedi tane kralı olmuştur. M.Ö.509 yılında yedinci ve son kralı olan Tarkin Roma devletinden kovulmuştur. Roma devleti M.Ö.509 ve M.Ö.27 yıllarında Cumhuriyet ile yönetim yapılacağı bilinmiştir. Cumhuriyet ile birlikte devlet memurları yani magistra adını verdikleri kişiler oluşturulmuştur. (Akdeniz, 2016: 293).

Roma'da en çok Etrüskler ile Greklerin yaptıklarına ilgi duyulmuştur. Yunan M.Ö.6. yüzyılda İtalya'yı ve Sicilya'yı etki altına alarak başlamıştır. Makedonya'yı M.Ö.146 yılında, Yunanistan'ı M.Ö. 146 yılında ve Anadolu'yu M.Ö.133 yıllarında Roma topraklarına kattığında Yunan'ın etkileri artmıştır. Yunan'ın kültürü ve fikir yapısı Roma'nın oluşumunda rol oynamıştır. (Akdeniz, 2016: 294). Kartaca, M.Ö.146 yılındaki yenilenme sonucunda Afrika'nın kuzey bölümünde, Suriye'de M.Ö.64 yılında, Mısır'ın ise M.Ö.30 yılında egemen olunması sonrasında Roma'nın doğudaki etki alanı artmıştır. En başında Sasani'de, Anadolu'da, Suriye'de ve Pontus'ta Roma devletinin sanatsal izleri görülmüştür. (Akdeniz, 2016: 294). M.Ö. 49 yılından Galya bölgesine ve İspanya'nın daha sonra da M.S.43'te Büyük Britanya'ya Roma'daki batı bölümüne dâhil olan vilayetler olmuştur. (Akdeniz, 2016: 294).

2.3. Roma İmparatorluk Dönemi

Marcus Aurelius öldüğünde devlet yapısında bozulmalar meydana gelmiş ve imparatorluğa gelenler uzun süre yönetimde duramamıştır. M.S.284 yılında Hıristiyanlığın ortaya çıkması sonucu gerileme yaşanarak aristokrasinin çöküşü baş göstermiştir. (Akdeniz, 2016: 294). İmparatorluk topraklarının genişliğine bakıldığında, devlet yönetiminde değişime doğru gittiği görülmektedir. Bu değişimi başlatanlar imparator Dioklesyen ve Constantine olmuştur. Devlet yönetimlerini Doğu biçiminde bir kişinin yönetmesi ile yapılması kararlaştırıldığı görülmüştür. Doğu düzeninde bir saray, güçlü ordusu ile merkez konumunda devlet biçimi oluşturulmak istenmiştir. Bunun nedeni de İmparatorluğun sınırlarının korunmak istenmesidir. (Akdeniz, 2016: 295).

Keenan'ın (2017) ifade ettiği gibi:

Roma'da imparatorluk devrinde iktisadi gelir arttı. Gümrük, para birliği ve getirilen kolaylıklar ticareti geliştirdi. Karada ve denizde hem iç ticaret, hem de kıtalararası dış ticaret gelişip, şehirleri sayıları ve nüfusu yükselerek arttı. Britanya Adalarından Çin'e; Atlas Okyanusundan Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz ve Hazar Denizine kadar, kara ve deniz ticareti yapılyordu.

Constantine devletinin merkezi Bizans olarak belirlenerek M.S.330 yılında taşınmıştır. M.S. 365 yıllarında Roma İmparatorluğu Doğu Roma ve Batı Roma adı altında iki tane devlet olarak bölünmüştür. Bu bölünme sonucu Doğu Roma bölümü gelişme gösterirken Batı Roma bölümü ise gelişme gösterememiş ve M.S.476 yılında son bulmuştur. Roma'nın yasası, kültürü ve mimarisi Avrupa'nın oluşumunda etkin rol oynamıştır (Akdeniz, 2016: 295).

2.4. Britanya'nın Savaşı

Roma kralı olmak için Jül Sezar hedefe kilitlenmiş ve sayısız askeri başarı gerçekleştirmiştir. Ancak bu Roma'dakiler için yeterli görülmemiştir. Sezar ordusunun ilgi ve alakasını da yanına almış ve Britanya'yı işgal planları yapmaya başlamıştır. Sezar bu ilerleyişin kolay olacağını ön görmüşse de pek de başarılı sonuçlar elde etmemiştir. Sezar bu işgal yolculuğunda yenilgilerini hep başarı gibi aksettirmiş ve Roma'ya yenilgisini bildirmemiştir. Sezar gemiler yapmış ve askerlerini bu şekilde Britanya için yola çıkarmayı denemiştir (Bauer, 2017a: 231).

Bauer'in (2016b) ifade ettiği gibi:

Britanya'da yaşayan Keltlerin hepsi aynı krallığa ait değildi ve aynı krala itaat etmiyorlardı. Britanya farklı farklı Kelt kabileleriyle doluydu. her kabilenin de kendi kralı vardı. Çok eski öykülerde bu krallardan birinin adı Vortigern olarak geçer. Vortigern Britanya'nın ortasında yer alan zengin, güçlü bir kabileyi yönetiyordu. Halkı ona itaat ediyor, onun için mücadele eden savaşçıları emirlerini yerine getiriyordu. Gel gör ki Vortigern mutlu değildi. Diğer Kelt kabileleri kuzeyden krallığına sürekli saldırıyorlardı ve Vortigern onlarla mücadele etmekten bıkmıştı. O yüzden yardım istedi. Vortigern Kuzey Denizi'nin öte yanındaki Angl ve Saksın adındaki kabilelere haber gönderdi. ...Böylece Angllar ve Saksonlar Kuzey Denizi'ni geçip, Britanya'ya girdiler ve Vortigern'in düşmanlarıyla olan savaşında ona yardım ettiler. Ancak Britanya'yı sevdiler, o yüzden orada kalıp yerleştiler. ...Öyle ki gitgide daha çok Angl ve Sakson Kuzey Denizi'ni aşıp Britanya'ya geldi. Britanya'nın orta kısmı tamamen Angl ve Saksonlarla doldu. Keltler bu barbarları ülkelerinde istemiyorlardı. Fakat o kadar çok Angl ve Sakson vardı ki hepsini birden kovmaları mümkün değildi. Çok geçmeden Britanya'nın güney ve Doğu bölümü tümüyle Angl ve Saksonlar tarafından işgal edildi. Adayı yedi krallığa böldüler. Günümüzde Britanya'nın bu bölümüne Angl kelimesinden gelen bir isim olan İngiltere, burada yaşayan insanlara da Anglo-Sakson deriz. ...Bazı Keltler bu durumdan fayda sağlamaya karar verdiler. Anglo-Saksonlarla evlenip onlarla barış içinde yaşadılar. Ancak diğerleri kendi başlarına yaşamak için, Britanya'nın kuzeyine ve batısına çekildiler.

Askerlerin uzun deniz yolculuğu boyunca isteksiz ve bitap düştükleri bilinmektedir. Britanya kıyılarına ayak bastıklarında oradaki yerliler ile karşılaşmışlar ve bu kelt adı ile bilinen kabileler ile uzun süre savaş vermişlerdir (Bauer, 2017a: 232).

2.5. Britanya'nın Ayaklanması

Roma adına Britanya da uzunca bir müddet kalındığı bilinmektedir. Yeni yerleşim yeri ve askeri yerler yapmışlar kelt kabilelerinin bazıları ile arkadaşça yaşanmıştır. (Bauer, 2001: 287). Bu yaşam çokta uzun sürmemiş kelt kabile reisi olan Boudica işgal altında olmayı hazmedememiştir. Ayaklanma çıkarmak için diğer kabileleri teşvik etmiştir. Roma askerleri ve yerleşimlerdeki yaşayanlar Boudica adındaki kadından fazlaca korktukları hatta korku hikâyeleri uydurulmaya başlanmıştır. (Bauer, 2017a: 261, 262).

Field'in (2015) ifade ettiği gibi:

M.S.43'te İmparator Claudius dört lejyonuna Galya'dan Britanya'ya girmeleri için emir verdi. M.Ö.55 ile 54 yılları arasında bu bölgeyi Jül Sezar da işgal etmişti, fakat o zamanlar amaç sadece dost bir kral atamaktı. Bu sefer Romalılar kalıcı olmaya kararlıydı ve adadaki hakimiyet alanlarını giderek genişletiyorlardı. M.S.60 yılında Britanya yöneticisi Gaius Suetonius Paulinus, Galler'de seferdeydi. Roma karşıtı Druidler, toplandıkları Anglesey adasında Paulinus'un birlikleriyle karşı karşıya geldiler. Disiplinli Romalılar, Druidleri katlettiler ve Tacitus'un iddialarına göre içinde canlıları kurban ettikleri kutsal korularını tahrip ettiler. Bir yandan da Britanya'nın doğusunda ayaklanmalar başlıyordu. Eteni (şimdiki Doğu Anglia) kralı ölmüş ve topraklarını Roma'ya bırakmıştır. Böylece dul kalan karısı Boudica'nın ve iki kızının korunacağını umuyordu. Fakat Roma, krallığı topraklarına kattı. Boudica kırbaçlandı ve kızları tecavüze uğradı. Bunun karşılığında Boudica 120.000 Britanyalıdan oluşan bir ordu topladı. Roma ordusunun büyük bir kısmı Galler'de olduğundan kendisine karşı savaşan küçük birlikleri yenmeyi başardı. Hızlı bir şekilde sırasıyla Colchester ve St. Albans'ı yağmaladı ve Londra'yı yakıp yıktı. 70.000 Romalı ve müttefikleri bu esnada can verdi. Canlı yakalanan kadınların göğüsleri kesilip ağızlarına dikildi ve sonrasında boylamasına kazığa geçirildiler. Paulinus sonunda Watling Street Savaşında isyancıları yenmeyi başardı ve Boudica yenilgi sonrası zehir içerek intihar etti. Roma artık Britanya'yı sağlam bir şekilde kontrolü altına alabilmişti ve sınırlarını Galler'in iç kesimlerine ve İskoç sınırına kadar genişletebilirdi.

Roma ve Boudica önderliğindeki kelt kabileleri yapılan yavaşta mağlup olunmuştur. Bu mağlubiyet Romanın askeri savaş tekniklerinin kusursuzca uygulanması ve kelt kabilelerinin düzensiz oluşunun sonucu olmuştur. Kazanılan savaş sonrasında Roma uzunca bir müddet hâkimiyetini devam ettirmiştir (Bauer, 2001: 261, 262).

Bauer'in (2016b) ifade ettiği gibi:

Günümüzde Keltlerin yaşadığı ülkelere İskoçya, İrlanda ve Galler denir. ...Angl ve Saksonların da yazmakla pek araları yoktu. Tarihlerini, öykülerini kaydetmediler. Ayrıca günlük hayatta yaptıklarının da kaydını tutmadılar. Öyle ki Angl ve Saksonların uzun bir süre İngiltere'de

yaşadıklarını bilmemize rağmen, bu süre zarfında onların neler yaptıklarını hiç bilmiyoruz. İngiltere'deki bu döneme, ortaçağ veya Karanlık Çağ denir. Bizim için "karanlık" bir devir olmasının nedeni, yedi Anglo-Sakson krallığında neler olup bittiğine dair bilgi sahibi olmamamızdır. Bu devire dair öyküler yalnızca kulaktan kulağa ozanlar yoluyla aktarılmış olanlardır.

Sonraki süreçte Hristiyanlık ile birlikte yazılı belgeler ile bütün olaylar yazılmaya başlanmıştır (Bauer 2016b: 27,28,29).

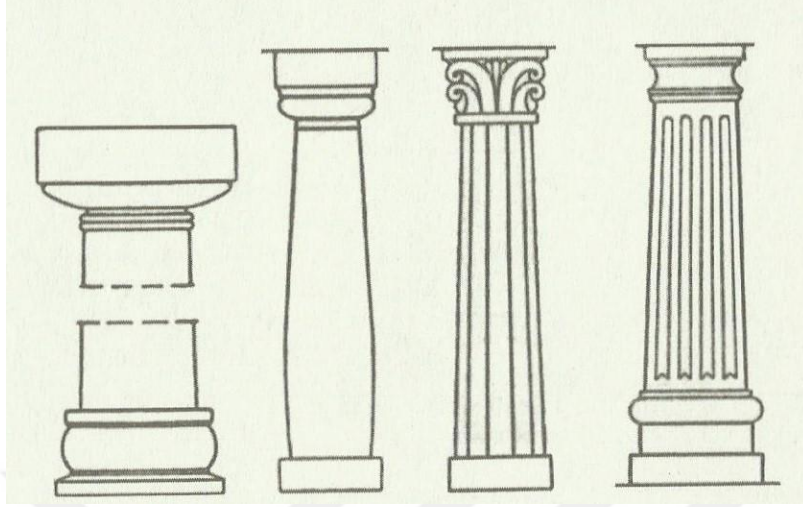
3. YAPI ELEMANI OLARAK ROMA MİMARİSİNDE DUVAR

Etrüsk mimarisi M.Ö.8. İla M.Ö.2. yüzyıllarında gelişme göstermiştir. Mimari yönden gelişme gösterilse bile doğa şartları ve komşu devletlerle savaş halinde olması itibariyle eserleri günümüze ulaşamamıştır. Etrüskler, İtalya'yı sanat ile buluşturmuştur. Bataklik bölgelerinin kurutulma işlemleri, şehrin yer altı kanal sistemini, köprülerini, yollarını ve açık alanları, şehrin su ile donatılması, kale yapılması ve askeri yapıların yapılması Etrüskler için önemli bir imar projesidir (Akdeniz, 2016: 223). Etrüsk yapı öğelerinin hakkında bilgiler bulunamamıştır. Kolonlar ve Ayaklar yani pilyeler Etrüsk yapılarında yer almıştır. Etrüskler Toskan kolon sistemini bulmuşlardır. Bu kolonun kaide kısmı basitçe bir disk şeklinde yapılmıştır. Toskan kolonunun şişirilmiş gövde kısmına füsiform ad da verilmiştir. Kesikli ve düz başlıklı yapılmıştır. Gövdesi başlığa doğru yükselirken daralmıştır. Etrüskler de gömme olarak kolonlar yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 236).

Etrüsk mimarisi önemli bölümlerden oluşmaktadır. Bunlar;

- * İlk olarak, önceki çağlarında doğu bölgesinin etkisi ile bu çağlar M.Ö.8 ve 7. yüzyıllarda başlamış,
- * İkinci olarak, İyon çağı ise M.Ö.7. yüzyılın bitimi ile M.Ö.5. yüzyılın ilk zamanlarında Yunan'ın ve Anadolu'nun tesirinde kalmıştır. Ağaç kütüklerinden tapınaklar ve bunlara uyan pişirilmiş topraklardan lahit bloklar oluşturulmuş,
- * Üçüncü olarak, olgunlaşma çağı M.Ö.5. ve 4. yüzyılların bitimine yakın yerin alt kısmındaki bölmeli mezar ve steller bulunmuş,
- * Dördüncü olarak, değişme çağı M.Ö.3. ve 2. yüzyılda tapınakların taştan yapıldığı, lahitlerin ve rölyeflerin kullanıldığı görülmüştür (Akdeniz, 2016: 222,223).

Başlangıç olarak Toksan düzeninde 1/5 olan kolon oranı, daha sonra 1/7 olmuştur. Bu şekildeki son oranda Toskan kolonu en görkemli ölçü olarak Roma mimarisine geçmiştir. Romalıların Toskan kolonu ile Dorik karması Toskan düzenini yani ordr'ünü oluşturmuşlardır (Bkz. Şekil 3.1). Hipojeler yani kayanın iç kısmına oyulan mezarlar sayesinde gözlenen kare kesitten ayaklı gövdeler resimler ile süslenerek başlıkları yaprağın kıvrımları yani volütleri gibi olan farklı motifli çeşitte olmuştur. Bu tarzdaki direkler, Anadolu'daki eski Eolia eyaletinde olduğu gibi yapıldığından Eolico adı ile anılmıştır. Kemerli, tonozlu, kubbeli olan taşıyıcı görevindeki yapı öğelerinin kullanılması Mezopotamya ve Batı Anadolu'nun etkisi sonucu olmuştur. (Akdeniz, 2016: 236).

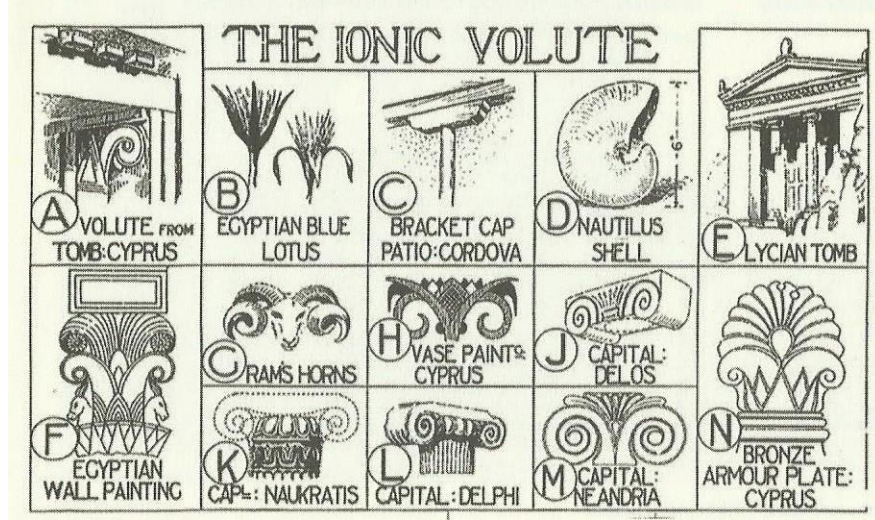
Şekil 3.1. Etrüsklerin kullandığı kolon başları ve ayaklarının görünümü (Akdeniz, 2016: 237).

Grek mimarisi önemli devirlerden oluşmaktadır. Bunlar;

- * Homerik Dönemde (M.Ö.12. ilâ M.Ö.7. yüzyıllarda) ahşap ile ilgili yapı dönemi denilmiş ve eserler bulunamamış,
- * Akraik yani Eski Dönemde (M.Ö.7. ilâ M.Ö.5. yüzyıllarda) Yunanistanın ve İtalyanın ilk Dorik yapıları ile Anadolu'nun ilk İyonik yapıları yapılmış,
- * Klasik yani Helenik Dönemde (M.Ö.5.ilâ M.Ö.4. yüzyıllarda) üç tane düzenden; Dorik, İyonik, Korentiyen gibi gelişme döneminde her çeşit binanın yapılabildiği,
- * Makedonya Dönemi yani Helenistik Dönemde (M.Ö.4. ilâ M.Ö.2. yüzyıllarda) Doğu ve Batı'nın birbirinden etkilenme döneminde her düzenden türlü şekilde yapıların yapıldığı,
- * Greko - Romen Döneminde (M.Ö.146. ve sonrasında) Roma - Grek mimarisinin bir araya gelmesi ile oluşmuş yapıların yapıldığı dönem olmuştur (Akdeniz, 2016: 246, 247).

İyonik başlıkların ahşap yapıda kullanılması sonucu ile bulunduğu düşünülmüş düzen olmuştur (Bkz. Şekil 3.2.). Batı Anadolu bölgesinde İonyalılardan önceki medeniyetlerde görülmüştür. Likyadaki ve Karyadaki mezarlarda İyonik stilde M.Ö.7. ilâ M.Ö.6. yüzyıllarda Batı Anadolu'dan geliştiği, daha sonrada Efes'in, Samos'un, Didim'in, Milet'in bulunduğu yerlerde İyon stilinde önem teşkil eden anıtları yapmışlardır (Akdeniz, 2016: 262).

The Ionic Volute (İyonik Kıvrım)

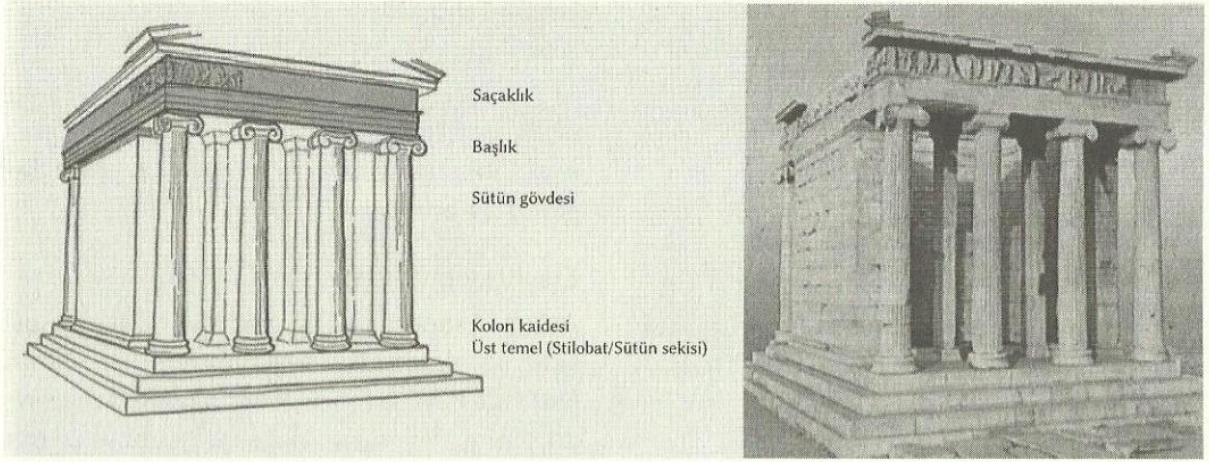
A) Volute from Tomb: Cyprus (Kıvrımlı Mezar: Kıbrıs). **B)** Egyptian Blue Lotus (Mısırlı Mavi Lotus). **C)** Bracket Cap Patio: Cordova (Veranda Köşe Başlığı: Cordova). **D)** Nautilus Shell (Bir Yumuşakça Türü, Deniz Helezonu). **E)** Lycian Tomb (Likya Mezarı). **F)** Egyptian Wall Painting (Mısır Duvar Resmi). **G)** Rams Horns (Koçların Boynuzları). **H)** Vase Paint: Cyprus (Vazo Boyası: Kıbrıs). **J)** Capital: Delos (Başkent: Yunan adası). **K)** Cap: Naukratis (Başlık: Yunanlıların Mısırındaki Nil'in Akdenize döküldüğü yerdeki Ticaret kolonisi). **L)** Capital: Delphi (Başkent: Delphi). **M)** Capital: Neandria (Başkent: Neandria). **N)** Bronze Armour Plate: Cyprus (Bronz Zırh Plaka: Kıbrıs).

Şekil 3.2. Eski Doğunun kullandığı türlü şekillerde İyonik Kıvrım Başlıkları (Akdeniz, 2016: 262).

İyonik düzendeki bölümler Dor düzenden değişik bir şekilde yapılmamıştır (Bkz. Şekil 3.3.). Bunlar;

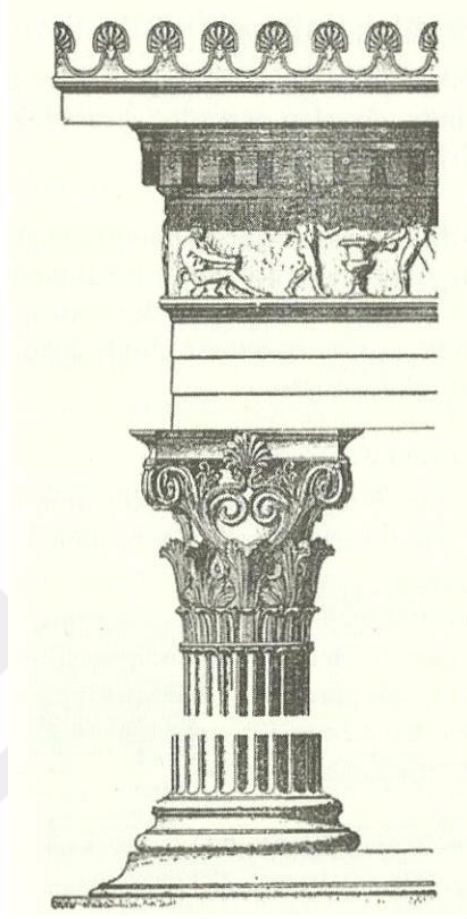
- * Stereobat, temel olarak yapılan kısım olmuş,
- * Crepidoma, üç basamağı yapılan binanın etek kısmı yani subasman, üst temel, sütunun seki kısmı olarak yapılan kısım olmuş,
- * Sütun, dorik kolonun daha derinine ve yarım yuvarlak kısmındaki birbirine yaklaşmış yivleri ile aralarındaki düz olan çubuklu (baguette'li) sütunun İyonik kolonları dorik kolonlara oranla daha ince, uzun ve narin yapılmış kısmı olmuş,
- * Stilobat, sütunun oturturulduğu silmeli üst basamak olarak yapılmış kısım olmuş,
- * Başlıkların, abakus yani tabla ile yastık yani ekinus olarak yapılmış ve volütlü kısmı olmuş,

- * Saçaklığın yani entablement'in, başlığın üst kısmında yer alarak üç parçadan yapılmış kısım olmuştur (Akdeniz, 2016: 263).

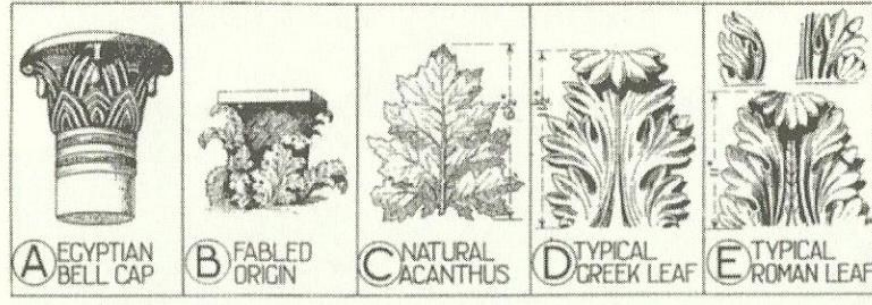
Şekil 3.3. M.Ö.5. yy.daki Nike Tapınağı'nın, İyonik Düzendeki sağda görünümü ve soldaki bölümleri (Akdeniz, 2016: 263).

Korentiyen düzende İyonik üslupta (tarzda) diğer bir şekilde yapının yapılmasıdır. Bu düzenin özelliğinde sütun başlığının koç kıvrımlarını akant yapraklarının içinde bulundurarak yapılmasıdır. M.Ö.440 yılın başlarında Korent şehrinin mimarisindeki ressam, heykeltıraşlar, Callimachus Korentiyen başlığını çizerek daha sonraki süreçte de tunç materyalinden bir örnek yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.1.86) (Akdeniz, 2016: 266).

Şekil 3.4. Korentiyen Düzeninde Lysicrat Anıtından görünüm (Akdeniz, 2016: 267).

Bu örneğin, başlığın doğal akant yaprağı yani kenger'in (bir tür enginarın) stiline benzetilerek ya da üsluplaştırılarak iki sıradan oluşturularak düzenlenmiştir. Korentiyen başlıklarında Mısırın, iyonik başlıklarında Anadolu'nun (küçük Asyanın) etkileri görülmüştür (Bkz. Şekil 3.5) (Akdeniz, 2016: 266).

A) Egyptian Bell Cap (Mısır'a ait Taç yapraklı başlık). **B)** Fabled Origin (Efsanevi Köken). **C)** Natural Acanthus (Doğal kenger yaprağı şekli). **D)** Typical Greek Leaf (Tipik Yunan yaprağı). **E)** Typical Roman Leaf (Tipik Roma yaprağı).

Şekil 3.5. Korentiyen Düzenin çeşitli gelişme seçenekleri (Akdeniz, 2016: 267).

Yunan klasik dönemlerinde fazlaca uygulanmamıştır. Yunanistan bölgesinde daha çok örneği yer almamıştır. Batı Anadolu'nun İyonya sahillerinde direklikler (portikler) ve kutsal mekanların (cellaların) süslenmesinde çokça kullanılarak uygulanmıştır (Akdeniz, 2016: 267).

Romalılar yapısal süreçte tarihe geçen birçok olguyu oluşturmuştur. Etrüsklerin mimarisi Roma Mimarisinin başlangıç noktası olmuştur. Romalıların, Greklerin düzeni yani ord'unu bir takım yenilemelerle düzeltmeler yaparak uygulamıştır (Akdeniz, 2016: 295). Augustusun zamanında mimarlık alanında otorite görünen Marcus Vitruvius Pollio bu mimari düzen ölçülerini oluşturmuştur (Akdeniz, 2016: 295). Romalıların, Greklerdeki arşitav şeklindeki yapısal stili ile Etrüskler sayesinde Doğu kökenli tonoz biçimli kubbe şeklinin yapısal stilini bir arada harmanlayarak uygulanmıştır. Romalıların mimaride daha çok yapısal düzen içerisindeki beş mimarlık düzeninde korentiyen ile iyonik düzenleri kullanmıştır. Romalı mimarlık stilinde ise Korentiyen düzeni çokça kullanılmıştır (Akdeniz, 2016: 295). Korentiyen Düzen, başlıklarda çok ince detay çalışması yapılarak, yapraklarda yumuşama sağlanmış, dipleri yuvarlatılarak bu düzen sağlanmıştır. Başlarda daha değişik oluşturulan akant yaprakları boyutlandırıldığı yüksekliğini daha sonra aynı düzeye getirerek kullanmıştır. Bazı durumlarda biraz daha yumuşak olduğu varsayılan zeytin yaprağı kullanılarak yapılmıştır. Daha sonra başlığın ortasındaki açmış gülün motifi uygulanmıştır. Saçaklığın arşitavı, frizi ve kornişi oluşturarak yapmışlardır. Saçaklıktaki frizin olduğu kısım askıdan çelenk ile heykelden kabartma korniş kısmında konsol ile oyukları kesonlardan süslenerek yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 297).

Toskan Düzen, basitçe oluşturulan kaidenin, düzgün silindirik gövdesinde başlığı ve basitçe olan saçaklığı yani entablemanı yapmışlardır. Romada mimari olarak genelde binaların katlarına bu şekilde uygulama yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 297).

Denison (2013) ifade ettiği gibi:

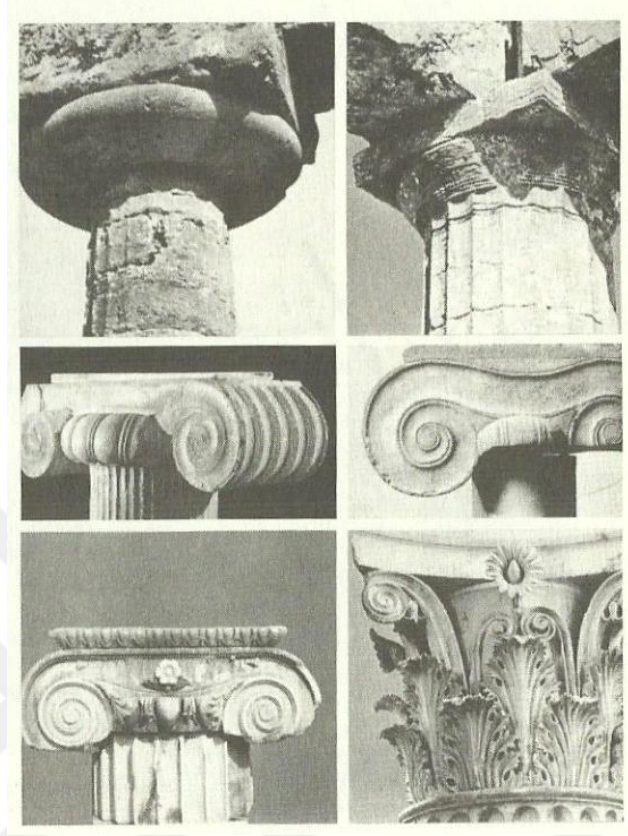
Romalılar, getirdikleri yeniliklerin sonucunda, Yunanlıların bilmediği bir mimari problem -düz köşeseli formların kavisli formlarla bir araya nasıl getirileceği sorusu- edindiler. Bu ikilem, en iyi Pantheon'da (M.S126) ortaya serilir; ortasında hepsi büyük bir kubbe kasnağına tutunan göz pencereyle muhteşem kubbeli beton çatı, girişteki çizgisel silindirik kapı sundurmasına çarpmış gibi durur.

Kompozit Düzen, Romenlerin bulduğu varsayılmış böylece bu düzen zafer taklarına uygulanmıştır (Akdeniz, 2016: 297).

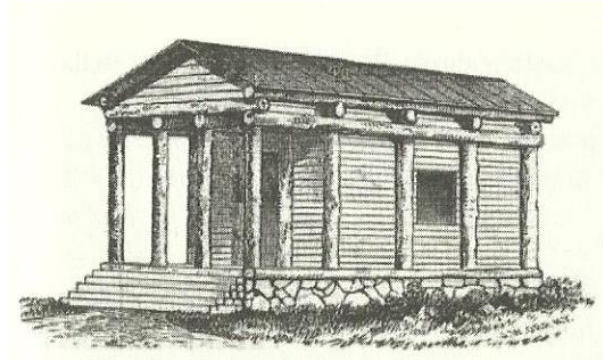
3.1. Dini Yapılar

Etrüsklerin yaptığı tapınaklarda tanrının ve tanrıların evi olarak faaliyet göstermiştir. Etrüsk zamanında yapılan tapınaklar ahşaptan yapılmıştır. Üst kısımları terrakotta'dan (değişik renklerde tuğla ve kiremitten çok daha düzgün, ince dokulu pişmiş toprak sırsız seramikten) yapılmıştır. (Akdeniz, 2016: 223).

Grektapınağı üç düzendeki (nizamındaki, ordr'daki) ilkelerdeki gibi biçimlenmiş, ayrı olarak başlıkta kendi özelliğinde tanımlanmıştır. Böyle düzenler Dorik, İyonik, Korentiyen adı altında oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 1.1) (Bkz. Şekil 1.2). (Akdeniz, 2016: 249,250).

Şekil 1.1. Üç tane Yunan Düzen (Dor, İyonik, Korentiyen) başlığı (Akdeniz, 2016: 250).

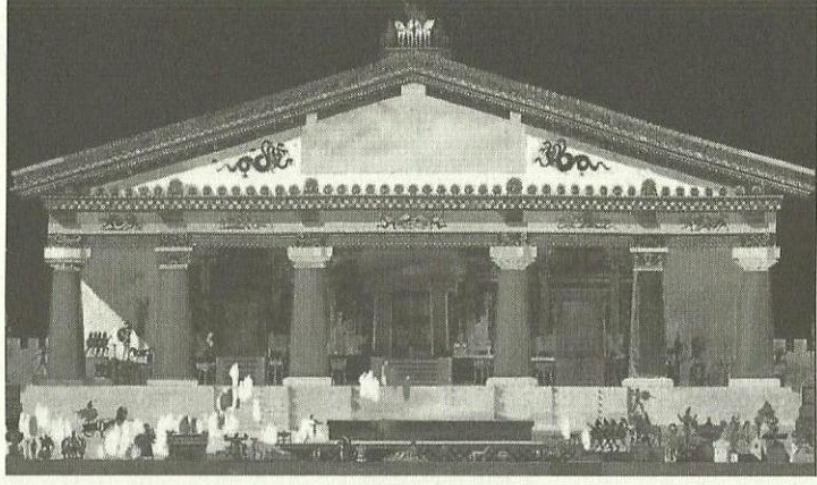

Şekil 1.2. Dor Düzendeki mimari temelin var sayıldığı ahşaptan yapının görünümü (Akdeniz, 2016: 251).

Makedon yani Helenistik Dönemde de dini yapılar olarak tapınaklar yapılmıştır. Bu dönemin yapıları olan Efes Artemis Tapınağı ve Mezar Anıtı (mozelesi, mausoleion) bu zamandan önceki, aynı eserleri tekrar olarak üstüne inşa edilmiştir (Akdeniz, 2016: 280).

3.1.1. Tapınaklar

Romadaki Etrüsk tapınakları M.Ö.6. ile M.Ö.5. yüzyıllardaki mimariye sahip olmuştur (Bkz. Şekil 1.1). Bu tapınlardan bazı ipuçları günümüze ulaşmıştır (Bkz. Şekil 1.2) (Akdeniz, 2016: 223).

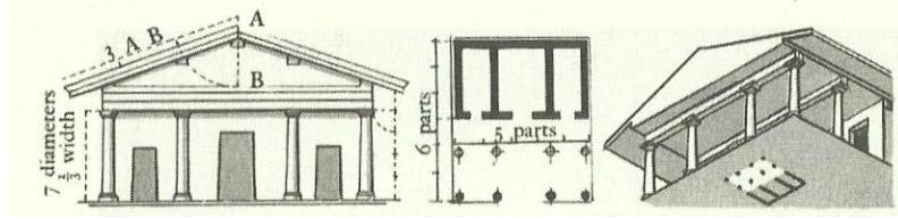

Şekil 1.1. Etrüsk'ün Tapınak ön yüzü (Akdeniz, 2016: 223).

Şekil 1.2. M.Ö.2. yy.ın Terracota'daki tapınağının örnek görünümü (Akdeniz, 2016: 223).

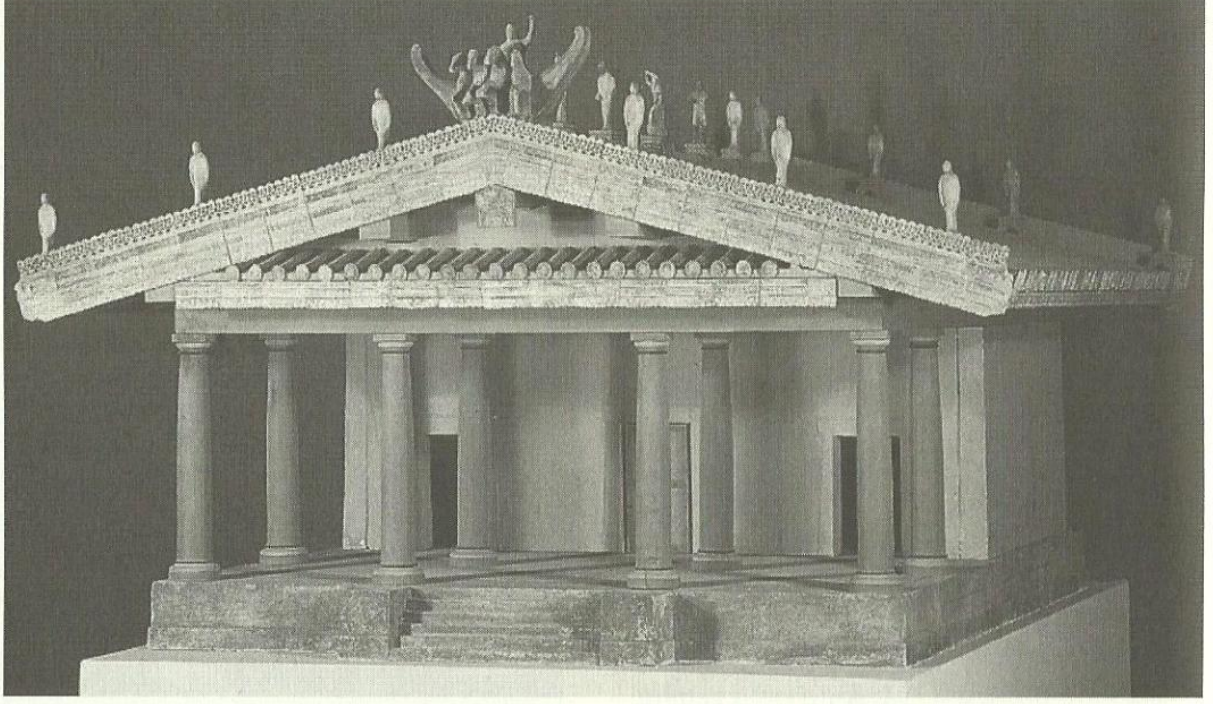
Geleceğe erişemeyen Etrüsk tapınaklarının üzerine M.Ö.80-70 ile M.Ö.15'te mimar Marcus Vitruvius Pollio'dan ve Roma'nın yazarı, mimarı ve mühendisinin yapmış olduğu kazı çalışmalarından Etrüsk mimarisinin tesirinde kaldıklarını Romanın tapınakları sayesinde bilgileri tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 1.3) (Akdeniz, 2016: 224).

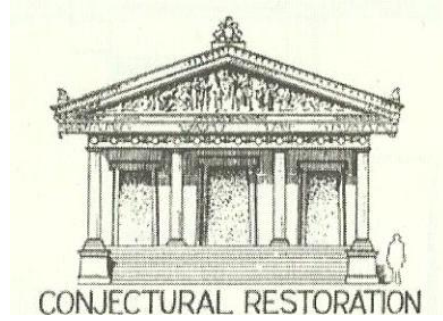
Şekil 1.3. Vitruviusun anlattığı şekilde Etrüsklerin Tapınak görünümü (Akdeniz, 2016: 224).

Yapı cephesi düzeninde ahşap yapıdan yapılan, Romalılar tarafından Toskan ismi ile nitelendirilen düzen sistemin ilk örneği (taslağı) oluşturulmuştur (Akdeniz, 2016: 224). Tapınaklar Etrüsklerde M.Ö.3. yüzyıl zamanında taş kullanılarak yapılmıştır. Ön sütunda (direk/kolon, prostil'li) tapınak kısmındaki kolonların adeti arkeologların ve mimarların içinde münakaşa konusu olmuştur (Akdeniz, 2016: 224). Grek tapınağında crepidoma'yla yani çoğu kez üç basamağı olan oturtmalık olan ana temel duvarının yerine yüksekçe merdivenden oluşan altlığın yani doğal setin yerini alarak, üç basamaktan olan crepidoma aşamaları Etrüsk tapınaklarında merdivene çevrilmiştir (Akdeniz, 2016: 224). Etrüsklerde tapınaklar Grek tapınaklarına benzer, iki tane eğimi olan kırma çatı ile kapatılmış, yapılarda önyüz süslemeleri nedeniyle üçgenden oluşturulan alınlıklar (frontonlar) yapmışlardır. Kutsal alan olarak yaratılan tapınaklarda, "temenos" ları üç tane olan yan tarafından alçaklı çevre duvarı ile (peribol ile) çevrelenmiştir (Akdeniz, 2016: 224). Etrüsklerin tapınakları ile Greklerin tapınakları benzerlik göstermiştir. Yalnız Etrüsklerin tapınaklarının uzunlukları genişliklerine oranı 6'ya 5 yapılmış, dolayısı ile dikdörtgen biçiminden kare biçimine ulaşılmıştır. Greklerin tapınağının tek cella'lı (kutsal bölümü), Etrüsklerin tapınağının üç tanrısı (Mineris'i, Junon'u, Jüpiter'i) için üç cella yani tripl yaptırılmıştır. Greklerin tapınaklarında gözlenen arkada olan oda (opistodom, posticum) yer almamıştır (Akdeniz, 2016: 225). Vitruvius'un tanımladığına göre Lonovium'da olan Juno Sospita Tapınağının planı (Bkz. Şekil 1.4) ile cephesinin (Bkz. Şekil 1.5) (Bkz. Şekil 1.6) Etrüsk tapınağı ile ilgili tarif ettiği bilgiler olmuştur (Akdeniz, 2016: 226).

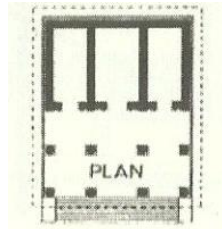

Şekil 1.4. M.Ö.5. yy.daki Etrüsk tapınağının Juno Sospita Tapınağının model görünümü (Akdeniz, 2016: 226).

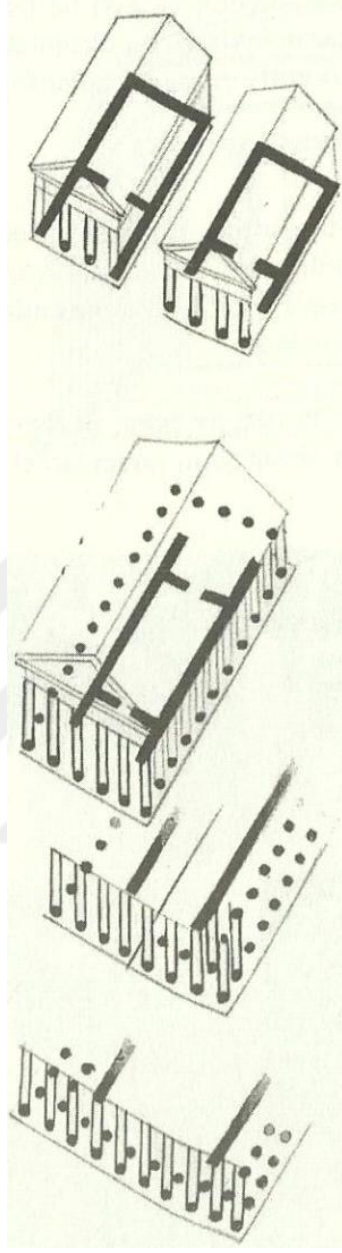
Şekil 1.5. Etrüsk Sospita Tapınağı tahmini restorasyon ön cephesi (Akdeniz, 2016: 226).

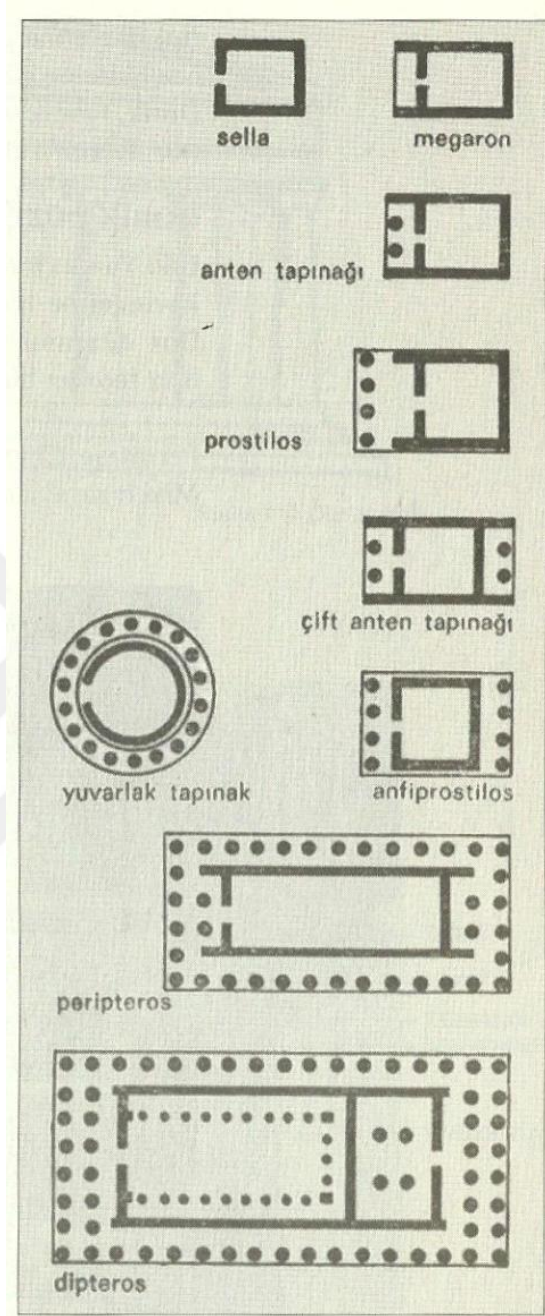
Şekil 1.6. Etrüsk Sospita Tapınağı tahmini restorasyon planı (Akdeniz, 2016: 226).

Grek Tapınağındaki türler şu şekilde sıralanmıştır (Bkz. Şekil 1.7) (Bkz. Şekil 1.8).
Bunlar;

- * Cella yani Kutsal Mekanlar, tek hücreli tapınak olmuş,
- * Anteli Tapınak, kutsal mekanda (sella, naos) yani naos'a uzun yan duvarların uzun şekil verilmesi ile ortaya çıkarılan giriş oluşturularak girişli (ante'li, anten'li) tapınaklar yapılmış,
- * Prostil Tapınakları, Portikli (direklikli) pronaosu yani girişi yapılan tapınaklarda ana girişi üstündeki kolonların sayısı (2, 4, 6, 8, 9) kadar adlandırma yapılmış, bu adlandırmaya göre ise; a) Distil (2 kolonlu olanlar Tapınaklar (distin in antis), b) Tetrastil (4 kolonu olan) Tapınaklar, c) Heksastil (6 kolonu olanlar) Tapınaklar, d) Oktostil (8 kolonu olan) Tapınaklar, e) Ennastil (9 kolonu olanlar) Tapınaklar, f) Dekastil (10 kolonu olan) Tapınaklar, olarak yapılmış,
- * Amfi/Anfi Prostil Tapınaklar yani Çift Anten Tapınakları her iki (önü ve arkası) cephesinde direklik olan tapınaklar yapılmış,
- * Prepteros Tapınaklar her tarafı tek sıradan oluşan direklikler ile çevrilmiş tapınaklar olmuş,
- * Dipteros Tapınaklar her tarafı çift sıradan oluşan direklikler ile çevrilmiş tapınaklar olmuş,
- * Yalancı Kolonlu Tapınaklar yani Dipteros veya Yarım Dipteros gibi Naosun yan duvarına yapışan yarım kolonlu (gömme kolonlu, plastr'lı) tapınaklar olmuş,
- * Yuvarlak Tapınaklar etrafını direklik ile çevrelemiş cella'dan oluşmuş,
- * Düzenli Olmayan Tapınaklar oluşmuş,
bu türlere göre sıralanmıştır (Akdeniz, 2016: 248, 249).

Şekil 1.7. Grek Tapınağının türlerinin görünümü (Akdeniz, 2016: 249).

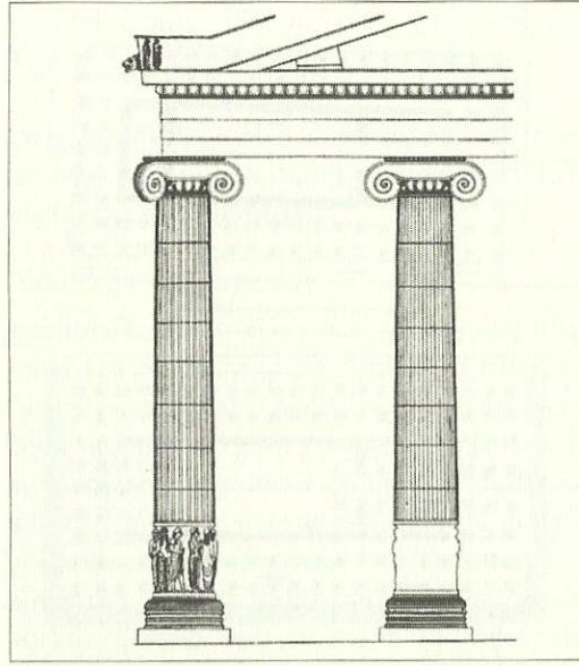
Şekil 1.8. Grek Tapınağında kullanılan türlerin planı (Akdeniz, 2016: 249).

Aran'ın (1971) ifade ettiği gibi:

Tapınakları, genellikle yapıldığı gib, Dor, İon, Korint olarak, dekoratif bir unsurdan çıkan bir ayırımıma göre sıralamaya gitmiyoruz. Bu ayırım tapınağı heykellikten çıkarıp bir mimar'ı yapıt yapan hacım ve sütun dizilerinin kendi aralarındaki oransal düzeniyle her zaman uyuşmuyor.

...Olympia, Samos ve Larisa'daki kazılarda Peristasis'in herhangi bir tapınağa eklenmediği, her üç yerde de tapınakların dar, uzun bir naosu olduğu görülmüştür. Bu yapılarla aynı zamanda yapılan in-antis tapınaklardan, naoslarının oranıyla ayrılmaları önemlidir. Genellikle genişliği derinliğinden fazla veya kareye yakın naoslarda peristasis bulunmuyor.

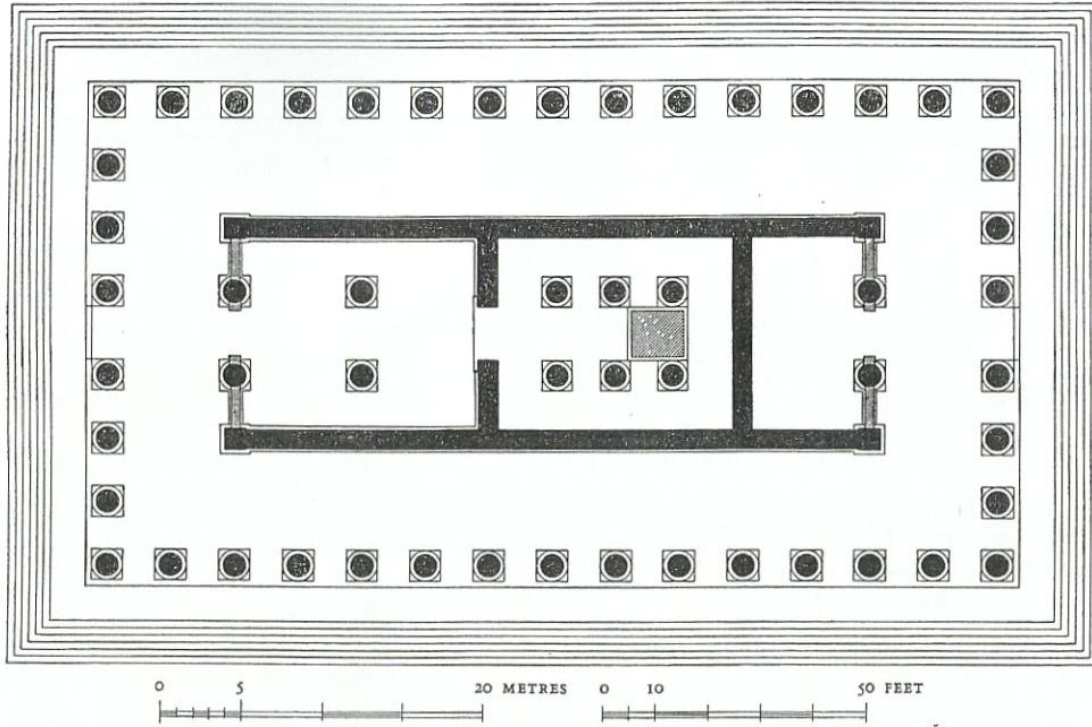
Eskiden yapılmış olan Efes Artemis Tapınağı ihtişamlı ve güzel oluşu sayesinde Antik Çağın en gözde eseri olmuştur (Bkz. Şekil 1.9). Fakat İskender Kral olduğu zaman M.Ö.336 yılında Artemis Tapınağı kasıtlı olarak birileri yakmıştır. Anan cephedeki kolonların alt tarafı, alınlığın olduğu kısım ve frizlerin heykelden yapılmış kabartma figürleri olmuştur. Cephelerini Asya stilinde, İyonik üsluba uygun yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 280, 281).

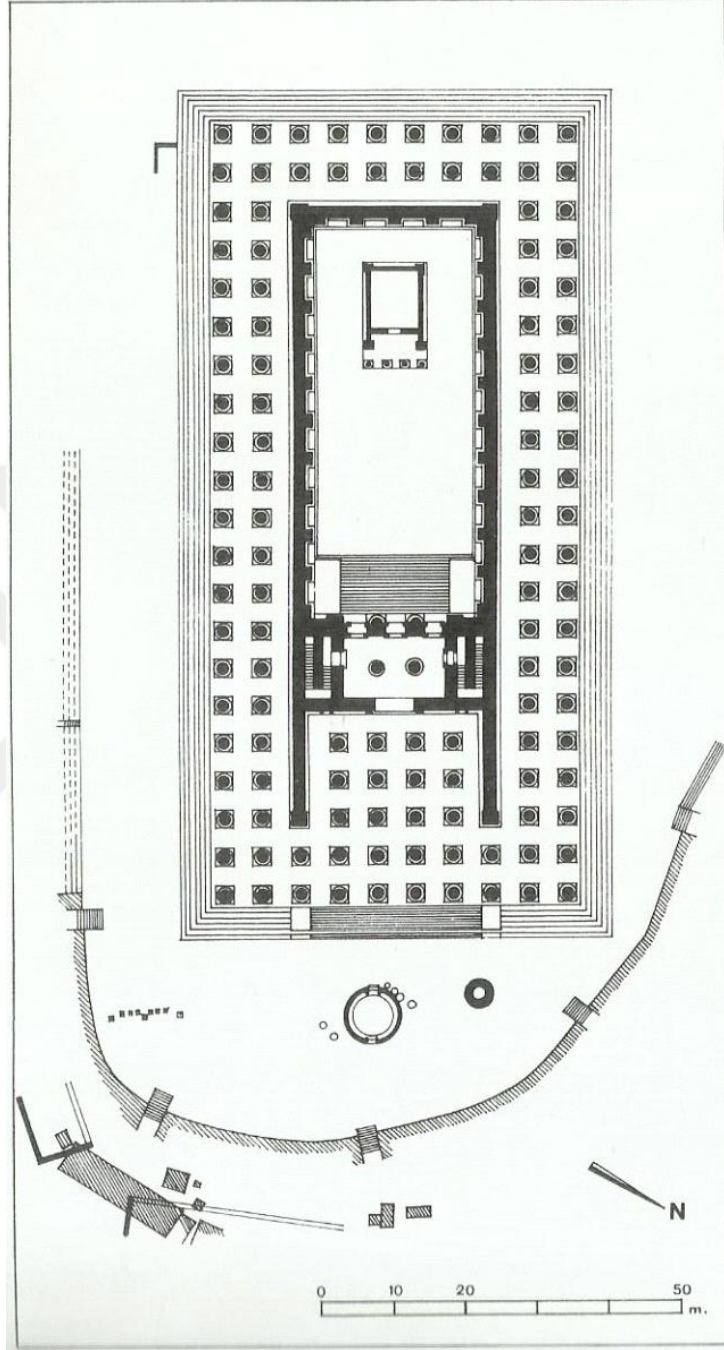
Şekil 1.9. M.Ö.560 ilâ M.Ö.550 yıllarında Efes Artemis tapınağının kolon ve çatı kısmı (Akdeniz, 2016: 281).

Yeniden Yapılan Efes Artemis Tapınağının Helenistik Dönemin İlk zamanlarında olduğu gibi Anadolu'nun İyon mimarisi üzerinde bir değişikliğe gidilmemiştir. İskenderin M.Ö.334 yılında Perslere Karşı saldırı öncesi Artemis Tapınağının yıkıntıları arasına bir kurban vermiş, sonrada tapınağının tekrar yapılacağı teminatını vermiştir. Dünya'nın yedi harikasının içinde yer alan Artemis Tapınağının, Antik Çağın zamanlarında 55x115 metre ölçülerinde, tamamı ile mermer kullanılarak yapılan ilk büyük orandaki anıtlardan biri olmuştur (Akdeniz, 2016: 281). Artemision'un bu güne kadar bazı kalıntıları kalmış, yapılan kazılar sonucu parçalara ulaşılmış ve bu parçalar bir bütünü oluşturabilecek vaziyette olmuştur (Bkz. Şekil 1.10) (Akdeniz, 2016: 281).

İyonyalıların bu yerleşimden önceki sakinleri Artemis Tapınağını Anadolu ve Frig Tanrıçası Kybele adına yapmıştır. Artemis Tapınağı normale uygun olmayacak şekilde konumlandırılmıştır. Batıya yön verilerek yapılmıştır. Akraik yani Eski Artemis Tapınağının M.Ö.560 ilâ M.Ö.550 yıllarında yapılan ve mimarisinde Mısır, Asur ve Hititlerden etkilenen, Girit ve Sisamin mimarları kullanılarak yapılmıştır. Yeni Efes Artemis Tapınağı M.Ö.330 yıllarında Akraik Dönemin planlarını birebir uygulamıştır (Akdeniz, 2016: 282). Artemis tapınağının muazzam oluşundan Romalılar etkilenmiş ve mimarilerine bunu uygulamışlardır. Constantine ve diğerlerinde Bizans'ın kiliselerine ve saraylarında bu örneği uygulamıştır. Jüstinyenin onikiden oluşan büyük kolon gövdesi Ayasofyada uygulanmıştır (Akdeniz, 2016: 282,283). Didim Apollon Tapınağı (Bkz. Şekil 1.11), Eski Karya'da bulunan Milet civarındaki, günümüzdeki Aydın ilçesindeki Didimde yer almıştır (Akdeniz, 2016: 283). 4.yüzyıl sonunda Didim yapılmaya tekrar başlanmıştır. Tapınağı M.Ö.353 ilâ M.Ö.320 yıllarında ikinciye yapılmıştır. Bu tapınakta Efesteki mimarlar Paiyonios ve Daphnis görev almıştır (Akdeniz, 2016: 283). M.Ö.310 yılında yapılmaya başlanmış Didimdeki Apollon Tapınağı için kullanılan plan ile M.Ö.540 yıllarında yapılan eski yapının planı ile birebir aynı yapılmaya çalışılmıştır. Yeniden yapılmış olan tapınağın biçimi Yunan tapınaklarında yapılan dipteros yani çift sıra sütunlar ile çevrilmiştir (Akdeniz, 2016: 283, 284).

Şekil 1.10. Artemis tapınağının restorasyon planı (Lawrence, 1957: 217).

Şekil 1.11. Didimdeki Apollo tapınağının planı (Martin, 2003: 172).

Roth'ın (2006) ifade ettiği gibi:

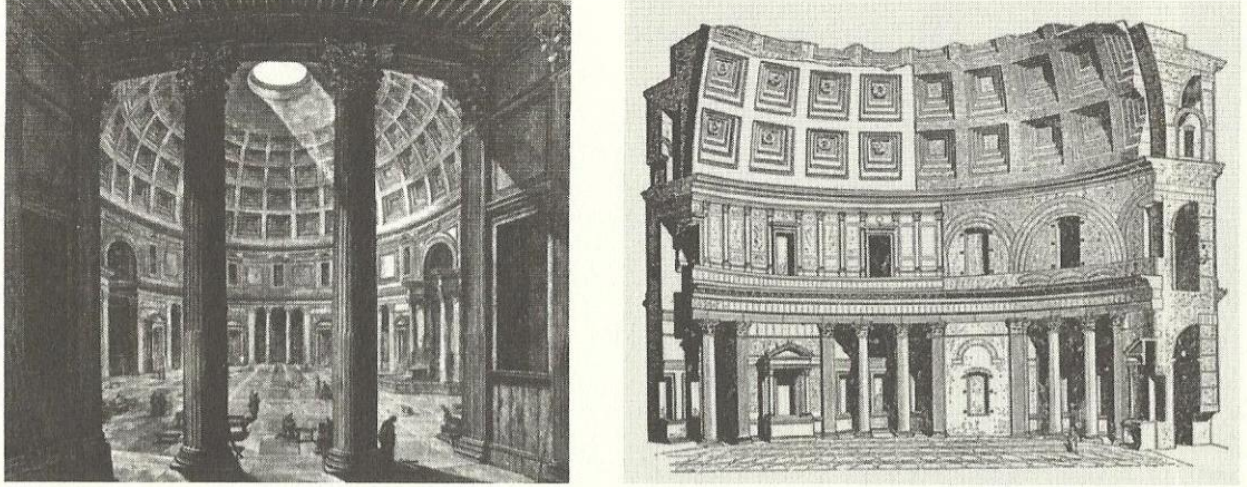
En büyük Yunan tapınaklarından biri olan bu tapınak, dibindeki yaklaşık 387'ye 194 ayak boyutlarındaki yedi dev basamaklı bir stereobat üzerinde yükseliyordu. Naos strüktürü, 64 ayak 8 inç (19,7 metre) yükseklikleriyle Yunan tapınaklarının en uzun ve ince sütunları olan iki sıralı İyon sütun dizisiyle çevriliydi. Bu çift peripter sütun dizisi dar ön cephelerde on, uzun yan cephelerde ise yirmibir sütundan oluşuyordu. 75 ayak (22,8 metre) genişliğinde olan naos çatıyla örtülmemiştir, üstü açık; İç duvarlar boyunca yer alan İyonik pilastrlar tek başlarına 6 ayak genişliğinde 3 ayak derinliğindeydi (1,8'e 0,9 metre). Bu geniş alanın boyutlarından etkilenmiş ziyaretçi 50 ayak (15,2 metre) genişliğindeki bir merdiven koluyla naosa iniyordu. Açık naosun iç tarafında, defne ağaçlarından bir korunun arasında Klasik dönemin küçük İyonik tapınaklarının büyüklüğünde (48'e 28 ayak ya da 14,6'ya 8,5 metre) bir İyonik kutsal emanet bölümü vardı.

3.5 metre yüksek yapılan tapınakta, yedinci basamaktaki son basamağın üstündeki yüksekte kalacak şekilde, üstteki temelin yani stilobatin üzerine oturtulmuştur. Bu işlemin aynısı Artemis Tapınağına da yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 284). Bu tapınak M.Ö.3. ilâ M.Ö.2. yüzyıllarından beri yapımı devam etmiş, belirli bölümlerinin yapımı Roma devrinde tamamlanabilmiştir (Akdeniz, 2016: 284). Altarlar M.Ö.241 ilâ M.Ö.133 yıllarında yani M.Ö.3. yüzyıllarda Büyük İskender öldükten sonraki süreçte Yunanistan bölgesinden Hindistan bölgesine yayılmış miras çatışmalarının sonucunda kurulan ve 150 yıllık Makedon (Helenistik) kültürünün merkezi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu krallığın varlığı Roma Cumhuriyetinin yönetimine geçene kadar devam etmiştir (Akdeniz, 2016: 285). Bergamada büyük Sunak yani Altar, tapınaklarda her zaman doğu yüzünde bulundurulmuştur. Mermer ile kaplanmış, silmeli frizli taşlardan kitle oluşturulmuştur. Bergamada olduğu şekilde anıtlştırılmıştır. (Akdeniz, 2016: 285). Bergamadaki Altar, Zeus ve Athena için yapılan ibadet yeri olarak yapılmıştır. Bu yerin yükseklik ölçüsü 12.19 metre olarak, 3.yüzyıldaki Latin metinlerinde yer almıştır. Ayrıca tapınağın M.Ö.197-157 ilâ M.Ö.180-159 yıllarının yapımı olduğu varsayılmıştır (Akdeniz, 2016: 285). Halk ve Aristokrat sınıfının toplantılar için salonları bu şekilde yapılmış ve 52x60 metre olarak ölçülendirilmiştir. Bu yapı genellikle ahşapla örtülen çatıya fenerler yerleştirilmiş ve ışığın içeriye aydınlatması bu şekilde sağlanmıştır (Akdeniz, 2016: 286).

Roma yapılarının planları fazlaca önemli ve ayrıntılı olarak yapılan, penceresi ve aydınlatmaları önemli sayılmıştır. Kubbe yapılarak örtülen mekanlarda kubbede bulunan açıklık sayesinde ışık alınmıştır. Romanın yapısında öncelikli olarak ön cephesi önemli olmuştur (Akdeniz, 2016: 300). Romanın kubbeli tapınaklarından en ünlü olanı Panteon olmuştur. İlk olarak Panteon Cumhuriyet Döneminin sonlarına doğru M.Ö.27 yılında yapıldığı ve M.S.80 yılında oluşan devasa yangın ile yanmış; M.S.110 yılında da yenilenerek yapılmış Panteon bir daha yandığı ve en sonunda da M.S.124 yılında Şamlı mimar Apollodoros sayesinde tekrar inşa edilmiştir. Romanın yuvarlak olan tapınakları içerisinde etkisi olan, en büyük yapı olmuştur (Akdeniz, 2016: 300). Panteonda iki kısımdan oluşmuş, bu kısımlar portik ve kubbe oluşturularak

yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 301). Kubbedeki çap bina iç yüksekliğinde 43.6 metreye eşit yapılmıştır. Kubbesi de tam bir yarım küre olacak şekilde yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 286). Kubbe tepesine dokuz metre çapında göz yani okulus var sayılan evrenin merkezi yani güneşi temsilen yapılmış binanın ışık ihtiyacını karşılayan bir açıklık yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 302). Işığın yalnızca tepede bulunan açıklık sayesinde gelmesinin bina içine etkileyici bir görüntü sağlamıştır (Akdeniz, 2016: 303). Pantheon'un tasarlanmasında iç mekanın öncelikli olarak tasarlanması ve strüktüründe bu şekilde ayarlanması yapılmıştır. Kubbenin çevresinde bulunan duvarların masiften ve 5.4 metre kalınlığında oluşturularak yapılmıştır. Duvarların kalınlığı yukarı olarak devam ettirilmiş, kubbe dışındaki tarafa yapılan basıncı, kubbenin kaidesinin ağırlığına yığılarak karşılanması sağlanmıştır. Altta bulunan duvarlar 6.2 metre kalınlıkta yapılması tespit edilse de yinede iç ve dış kabukların payandalar ile bağlanması sağlanmıştır. Alttaki kubbenin basınç kuşağı çokta aşağıda, duvarın içine dekor olarak girintilerin yerleştirilmesi, sunakların, şapellerin ve heykellerin içine nişleri oyularak oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 1.12) (Akdeniz, 2016: 303).

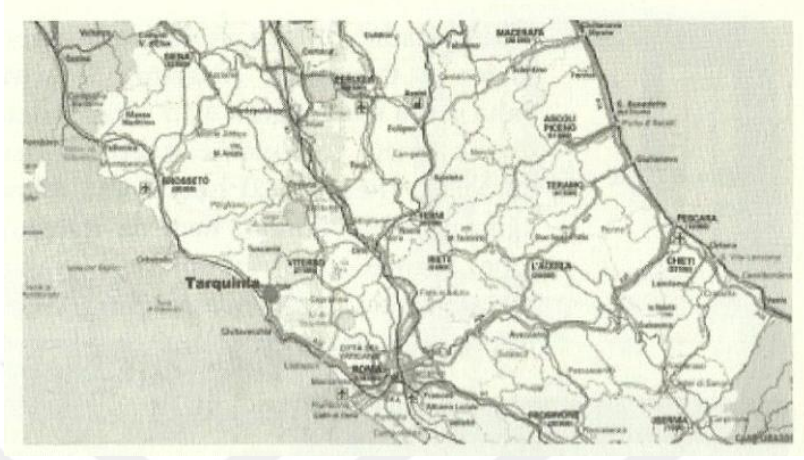

Şekil 1.12. Pantheon solda ve sağda iç görünümü ile kolonları (Akdeniz, 2016: 303).

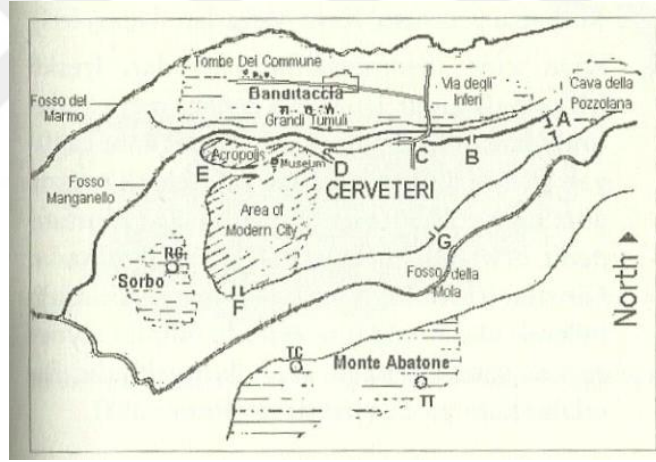
3.1.2. Mezarlar

Mezarlıklar yani Nekropoller diğer bir deyiş ile Ölüler Kentinde; Etrürya'da din kavramının temel ögesi, öteki dünyayı (ahireti) kült olarak oluşturulmuştur. Mısır halkı gibi öldükten sonraki yaşama inanmışlardır. Etrüsklerin olduğu dönemden itibaren bugüne gelen ve Etrüsklerin mimarisi ile ilgili tapınak oluşumları hakkındaki bize bilgi veren mezar yapıları çokça olmuştur. Bunun yanında sayıca çok olarak sanduka (sarkofaj) yani genellikle seçkin kişilerin asıl mezarının üzerine yerleştirilen, tahta veya mermer tabut'tan örnekleri bulunmuştur. Buradaki mezar anıtları ile ilgili en önemli olanları Tarquinia'daki yani Corneto'daki (Bkz. Şekil 2.1) (Bkz. Şekil 2.2) ile Eskiden kalan Cerveteri' yani Caere'i (Bkz. Şekil 2.3) (Bkz. Şekil 2.4) görülmüştür (Akdeniz, 2016: 226, 227). Tarquinia'nın ve Ceveteri'nin mezarlık kısmı yerin altına bir yolun

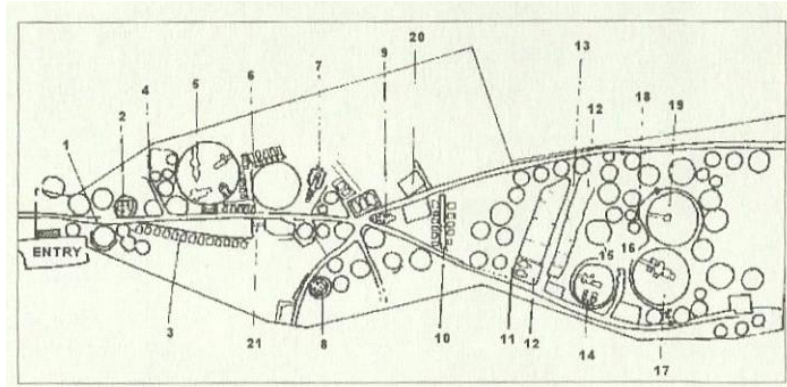
üzerine, sağ ve sol olacak şekilde hizalanmış mezar odaları oluşturulmuştur. Yol ve odalar üstleri tonozlardan olacak şekilde kapatılmıştır (Akdeniz, 2016: 227).

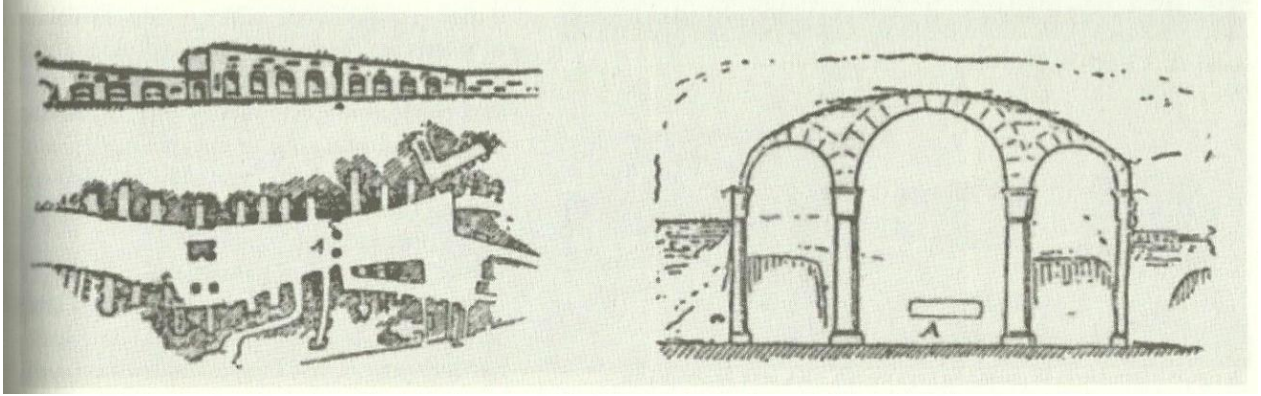
Şekil 2.1. İtalyanın ortasında yer alan Tarquinia bölgesinin yeri (Akdeniz, 2016: 227).

Şekil 2.2. Tarquiniadaki Cerveteri Mezar yeri (Akdeniz, 2016: 227).

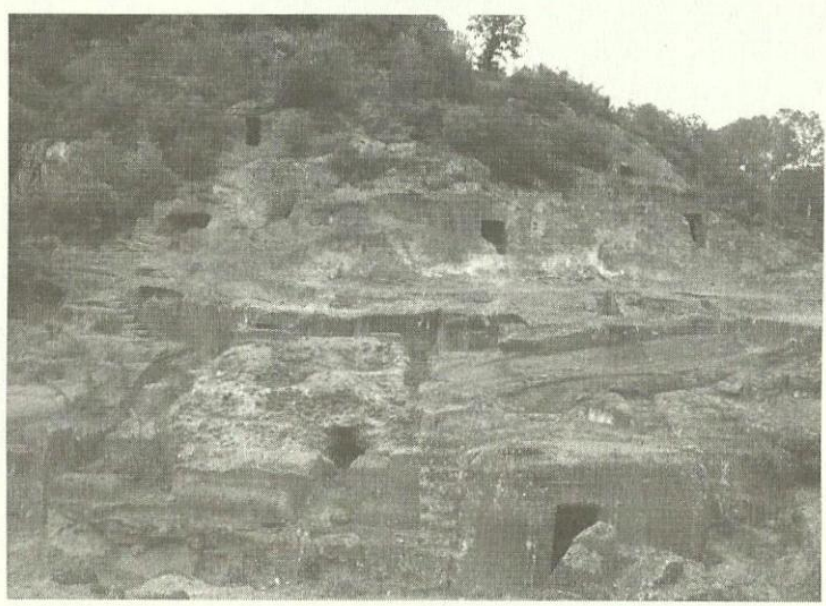

Şekil 2.3. Cerveterideki Mezar anıtlarının yeri (Akdeniz, 2016:227).

Şekil 2.4. Etrüsklerdeki Cornetoda (Tarquiniada) kaya içi mezarının kesit ve planı (Akdeniz, 2016: 227).

Üçlü açıklıktan oluşan kemer, ortadan sepet başlığı kısmını andıran kolon şekli ile yanlardan ise gömme kolonlar (plastrlar) oturturulmuştur. Buralarda, Romalının yaptıklarının söylendiği Diocletion (Spalato) Sarayındaki gibi sonradan kullanılması planlanan arkad sisteminden başlıca örnekleri görülmüştür (Bkz. Şekil 2.5). Etrüsklerin mezarlarındaki mimari Roma mimarlığı için öncü örnekler çıkarmış aynı zamanda İtalya'nın tonoz, kemer arkad (Sütün ilâ yakaların oturduğu kemer dizini) mimarisindeki ilerleyişi bu bakımdan önemli olmuştur (Akdeniz, 2016: 227, 228).

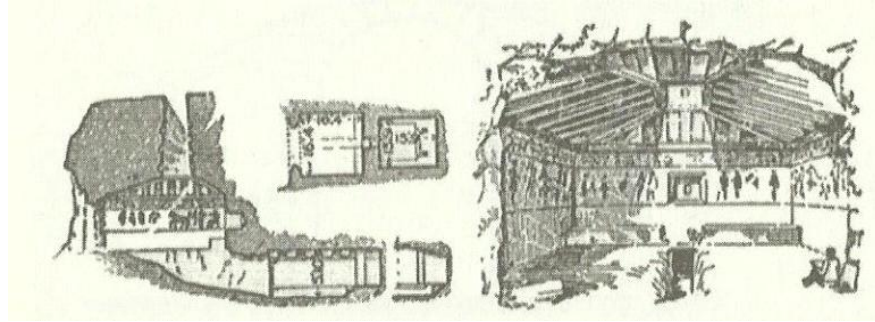
Şekil 2.5. Cerveteri Blera Necropolis-Ölüler Kenti (Akdeniz, 2016: 228).

Etrüsklerin mezar çeşitleri önemli kısımlardan oluşturulmuştur. Bunlar;

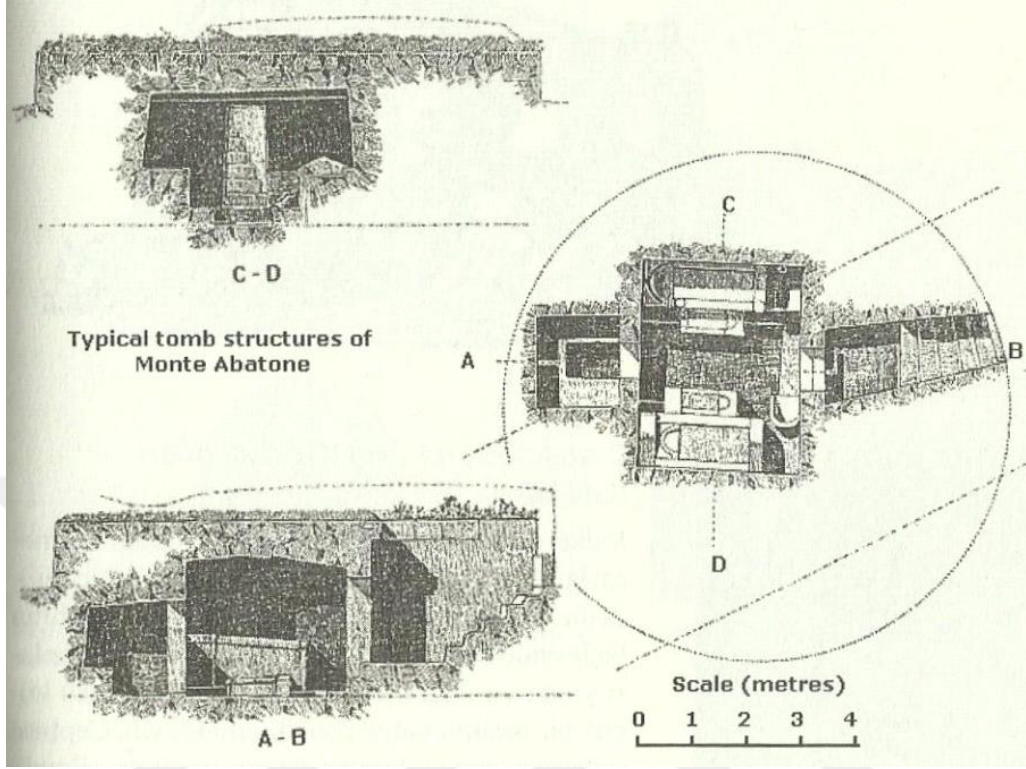
- * Kayanın içine oyularak yapılmış yeraltı kaya mezarlarından olan hipojeler yapılmıştır. (Akdeniz, 2016: 228).
- * Kayanın dış kısmına oyularak yapılmış yerüstü kaya mezarlarından olan ediküller yapılmıştır. (Akdeniz, 2016: 228).
- * Kurgan yani Tümülüs, belirlenen yerdeki topraktan tepelikler örtülerek anıtsal mezarlar olarak yapılmıştır. (Akdeniz, 2016: 228).

Etrüskler mezarları bu kısımlarda çeşitlendirmiştir (Akdeniz, 2016: 228).

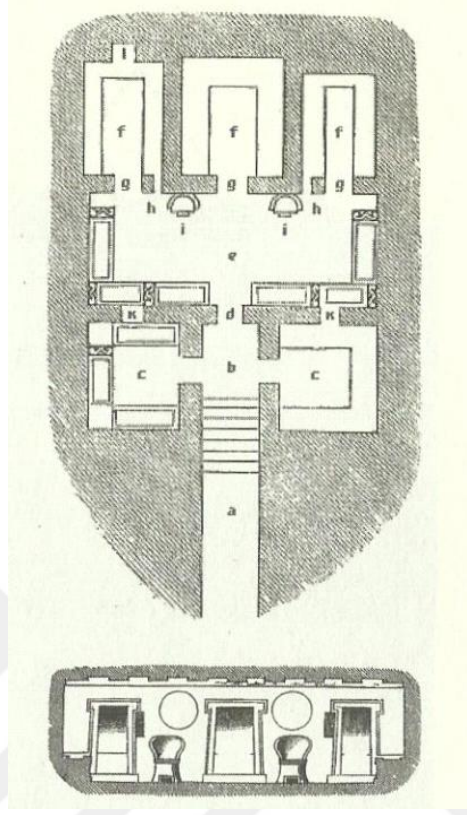
Tarquinia (Corneto) Kaya Mezarlar (Hipojeler) yani kayanın içine oyularak yapılmıştır. Bu mezarların duvarlarına fresk'li frizler ile yapılarak süslenmiştir. Dualarda ve cenaze merasimleri için kullanılması, aynı anda dağılarak çıkmayı sağlaması ile yanlardan girişin olduğu bölüme ahşaplı çatının taklit tavanını, dört tane eğrili yüzü olan tonoz (kepçe tavan) biçimli olarak, orta kısmı ise baca delikleri konularak yapılmıştır. Giriş bölümünden (vestibülden) ölünün bulunduğu odaya doğru yokuştan aşağıya inerek gidilmiştir. Buradaki ölüye ziynetten eşyalar, ev eşyası ve çanak çömlek v.b. bulunmuştur. Buradaki odaların geneli kare ile yuvarlak biçimli yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.6) (Akdeniz, 2016: 228). Yeraltındaki bu mezar anıtları, sonsuz yaşam için konaklanan yerler olarak onay gördüğünden Etrüskler evlerinde uyguladıkları plan şekillerini bu mezarlara tıpatıp benzeterek yapmışlardır (Bkz. Şekil 2.7) (Bkz. Şekil 2.8). Etrüskler mimari alandaki sanatsal başarısını en çok aristokratların mezarlarında yapmıştır. (Akdeniz, 2016: 228).

Şekil 2.6. Etrüsk Tarquinia kaya mezarları planı, kesiti, görünüşü (Akdeniz, 2016: 229).

Şekil 2.7. Etrüskler, Cornetoda (Tarquinada) kaya mezar plan ve kesiti (Akdeniz, 2016: 229).

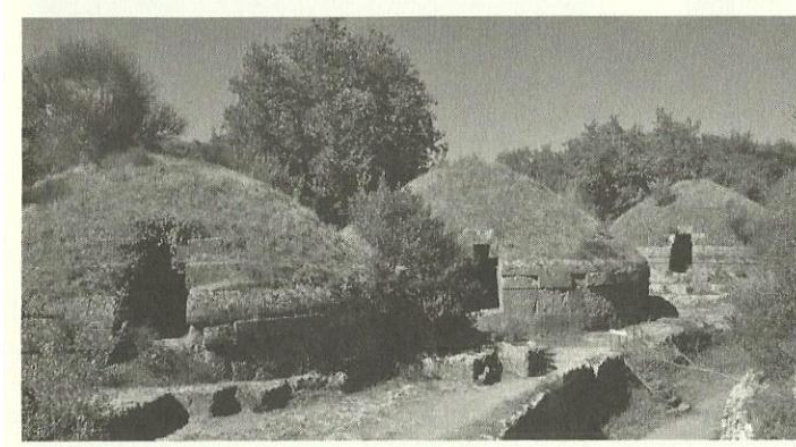
Şekil 2.8. Cerveteride yeraltındaki kaya mezarının (hipojesinin) planı ve kesiti (Akdeniz, 2016: 229).

Castelicioda yerüstü kaya mezarlar (Ediküller) yani kalkerli özellikle olan, kayanın dış kısmına oyularak mezarlar yapılmıştır. Ediküllerin genelde iki tane sütundan girintisi hücresel ilâ mihraplı biçimde olmuştur. Castelicioda bulunan mezar yan tarafları yukarı doğrultuda daralarak, korniş kısmın üstündeki küçükçe bir piramitle çatı kısmı kapatılmıştır. Cephe kısmı yukarı doğrultuda daralarak kanca biçimli pervazı (silmeli) yalancı kapı süsü gibi gösterilmiştir(Bkz. Şekil 2.9) (Akdeniz, 2016: 230). Gizlenmiş ana girişi burada yalancı kapının yanında olan toprak ile örtülerek kapanmıştır. Bu kapının içerisinde som (masif) sandukalar (tabutlar) konulan yuvarlak odanın girildiği bir yer olmuştur (Akdeniz, 2016: 230).

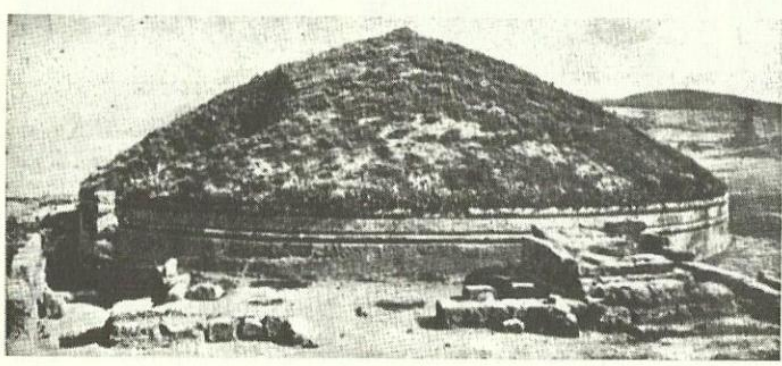

Şekil 2.9. Casteliciodaki yer üstü kaya mezarları ve görünüşleri (Akdeniz, 2016: 230).

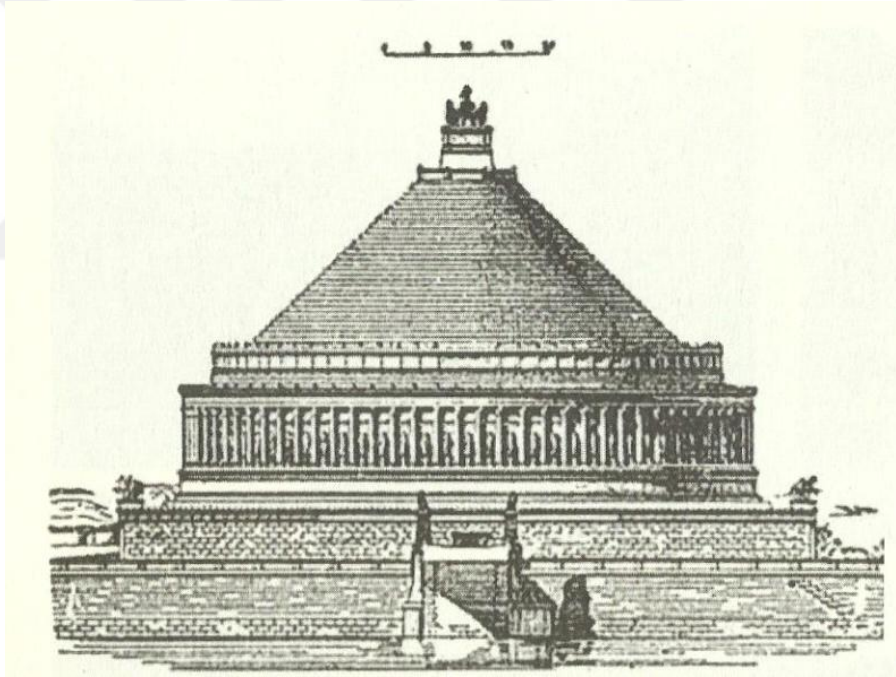
Etrüsklerin Kurganı (Tümülüsler, Toprakten Tepelere Örtülmüş Anıt Mezarlar) yani Tombalar (Türbeler) denilmiş anıt kabirler olmuştur (Bkz. Şekil 2.10). Etrüsk kurganı toprak ile örtülen tepeciklerin altına, taşla örtülerek bir setin (podium'un) üstüne yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.11). Bu yapılar aslında Etrürya'daki piramitler olarak görülmüştür. Bu türdeki anıt mezarların, Asyadan ve Anadolu'dan geldiği bilinir, Roma döneminden Hadrian - Augustus anıt mezarları bu türdeki yapılara örnek olmuştur (Bkz. Şekil 2.12) (Akdeniz, 2016: 230). Cerveteri'deki Galassi Reguliini Mezar'ında M.Ö.7. yüzyıldaki ilk yarı zaman diliminden kalmıştır. Bu mezarın orta kısmında 33 metre çapında ilk mezar yapıları görülmüştür. Sonradan yapılan yapılar 48 metre çapında olmuştur. Taş kullanılarak yuvarlatılan bir setin (podium'un) üstüne yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.13) (Bkz. Şekil 2.14) (Akdeniz, 2016: 231). Kurgan şeklindeki mezar odalarında genellikle yerin altına yapılmıştır. Zemin seviyesine yapılmıştır. Kurgan planını basit yaparak, mezar odalarını bir koridorda sıralayarak yapmışlardır. Koridorlar ile odalardaki tavanlar Miken bindirme tekniği ile örülen, yalancı tonoz (Bkz. Şekil 2.15) ya da kubbeli olarak yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 231).

Şekil 2.10. Cerveterideki Kurgan mezarları (Akdeniz, 2016: 230).

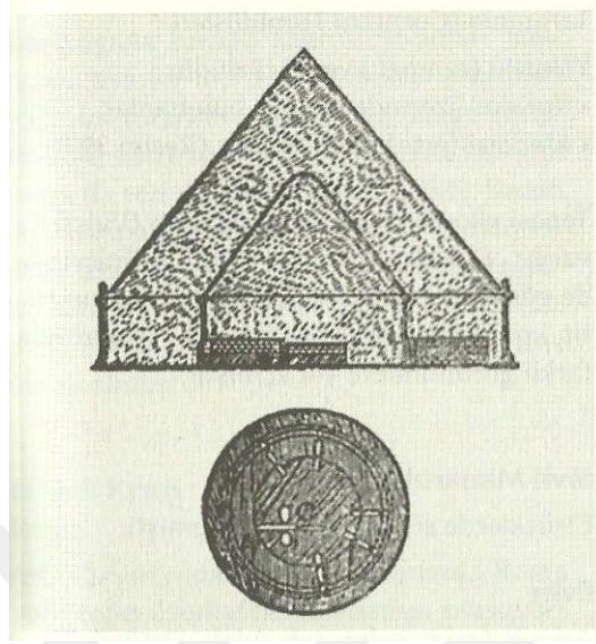

Şekil 2.11. M.Ö.500 yılında Cerveteri Banditaccia Tümülüsünün Türbesinin görünümü (Akdeniz, 2016: 230).

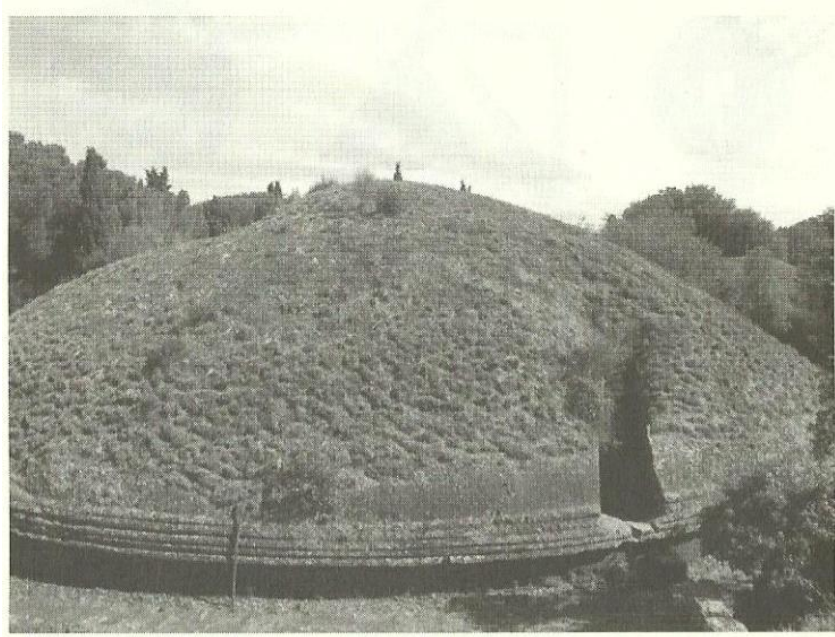

Şekil 2.12. Hadrian Mezar Anıtının görünümü (Akdeniz, 2016: 336).

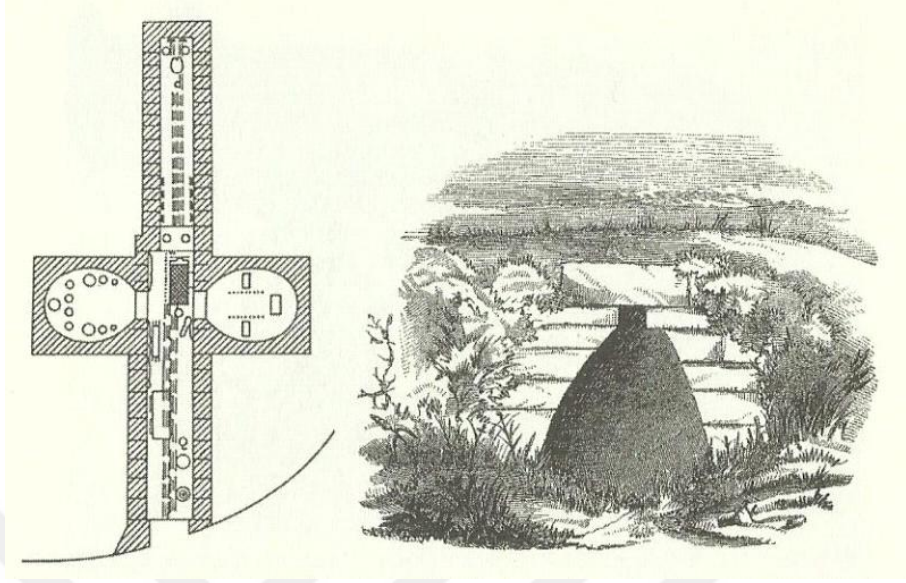

Şekil 2.13. Cerveteri Galassi Reguliini Kurganının üstte kesiti ile altta ki planı (Akdeniz, 2016: 231).

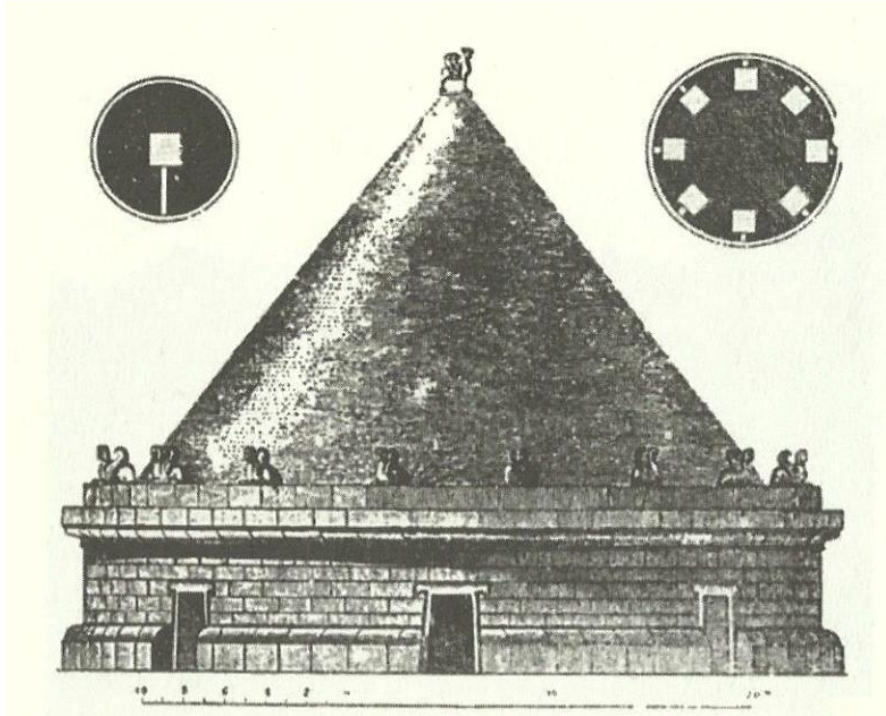
Şekil 2.14. Cerveteri'de bulunan Kurgan (Akdeniz, 2016: 231).

Şekil 2.15. Regolini/Galassi türbesi solda plan ve sağda giriş kapısı (Akdeniz, 2016: 231).

Tarquinia (Corneto) Tümülüsleri genel olarak Yokuşlu (rampalı) ve iki türden oluşmuştur. Bunlar;

- * Koridorun üzerindeki odalardan oluşanlar,
- * Merkezde (ortada) odası yapılanlar olmuştur (bknz. Şekil 2.16) (Akdeniz, 2016: 232).

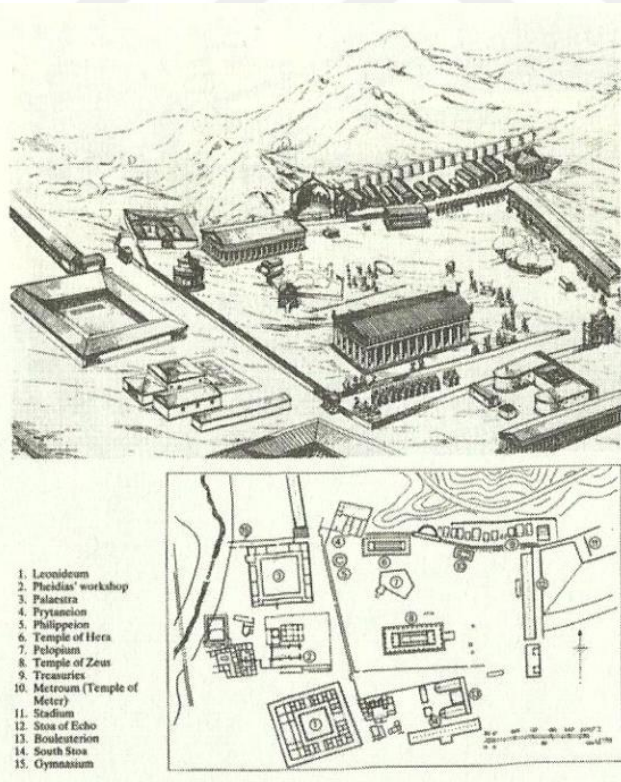

Şekil 2.16. Tarquina Tümülüsü görünümü ve üstte sol/sağ planları (Akdeniz, 2016: 232).

Tepesinde pilon ile yapının son kısmında kurganlardan (Vuici'den) oluşmuştur. Böylelikle Etrüskler mezarlara ve tapınaklara farklı sanatsal görünüşler eklemiştir (Akdeniz, 2016: 232).

3.2. Sivil yapılar

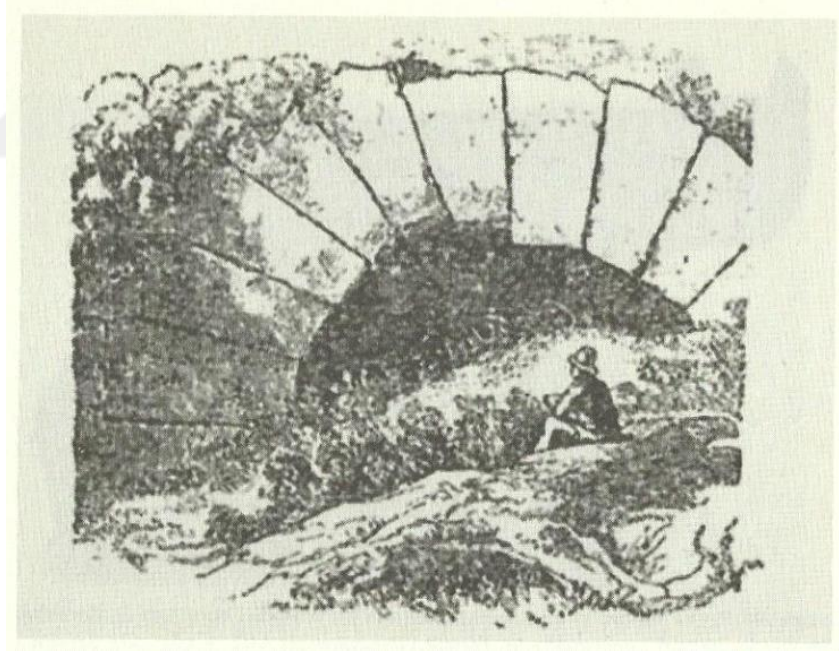
Greklere; sivil mimariyi, kamu yapılarının ve evleri ile sarayları oluşturarak yapılmıştır. Greklerin sivil mimarisi, şehirlerde kullanılmıştır. Delphi şehrinde, doğadaki gibi uyum içinde olan ve akılcılığı benimseyen, planlamacı düzen oluşturulmuştur. Önceki şehirlerin yolları dar ve evleri dış tarafa yapılan merdivenler sonucu, sokakların sıkışık oluşmasına yol açmıştır. Olimpia-Atis (Bkz. Şekil 2.1) bölgelerindeki şehirde M.S.2. yüzyılda aynı Yunanistan Delphi şehrine benzeyen eski Grek şehirlerindeki şekillenmiş ilkeleri yansıtarak yapılmıştır. Antik Grek şehirlerinde önemli özelliklerden bir tanesi Yukarı şehir yani Akropol (önemli yapıların ve tapınakların yer aldığı içi kale) ve eteğinde bulunan Aşağı şehir olmuştur. Burada şehir iki bölümden oluşturulmuştur. Akropol oluşabilecek saldırılara karşılık olarak şehri son defa savunulacak kale olarak görülen yer olmuştur. Birçok önem verilmiş, anıt buradaki tepeler yapılmıştır. Tepeye aristokratların yerleşmesi ile aşağı şehirde, buraya yeni gelmiş insanlar, halkın bulunduğu yer olmuştur. Aşağı şehirde sur ve duvarlar ile çevrilerek korumaya alınmıştır (Akdeniz, 2016: 269).

Şekil 2.1. Olimpia-Altis Kenti için plana göre canlandırma (Akdeniz, 2016: 269).

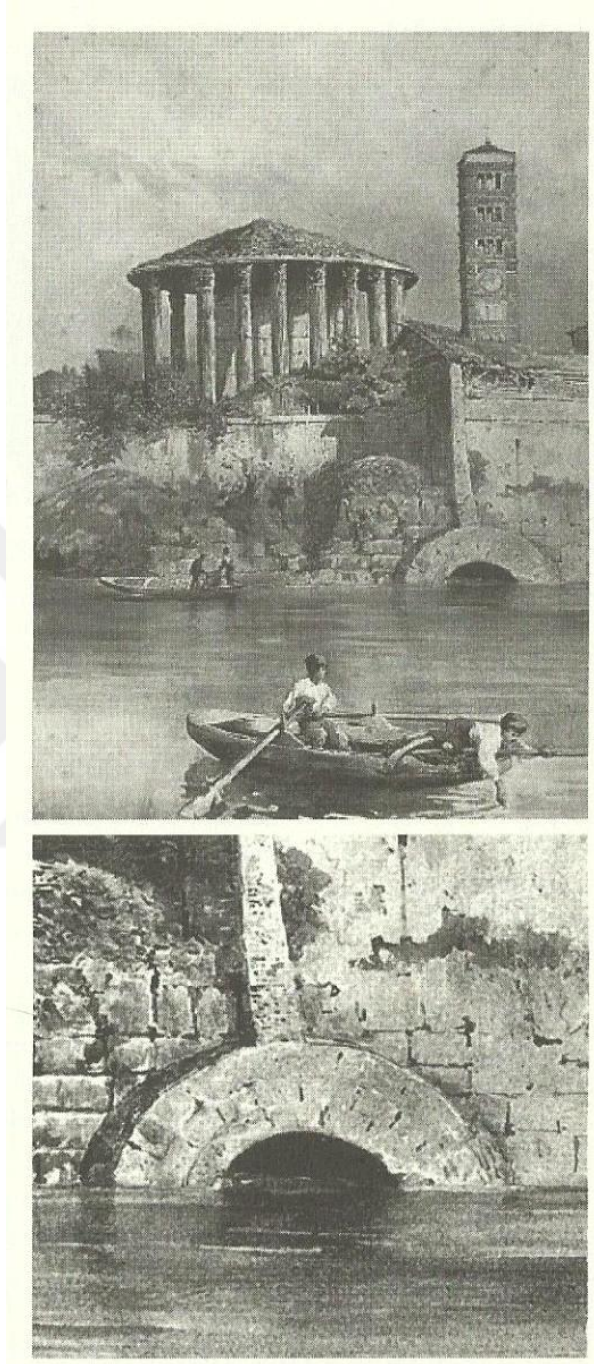
3.2.1. Su Yolları ve Kemerleri

Etrüsk kanalları karanlık çağ zamanında yani M.Ö.8 ve M.Ö.6. yüzyılda mühendisliğini geliştirmiştir. Etrüsklerin gerçekleştirdiği yeni teknikleri bölgedeki bataklıklardan kurtularak kurutmuşlar ve akarsuların akış düzenini sağlamışlardır. Karanlık Çağda Romadaki ilk kanalizasyonu ve surları Etrüskler yapmıştır. Romadaki bataklıkların suyunun akıtılması ile lağım suyunun kanallara akıtılması ve su yollarını yapmışlardır. Buradaki su yolları üzerleri tonozlar ile örtülmüştür. Bunlardan bazıları da bu güne gelebilmiştir. Marta Kanalı 4 metre açıklığında bir kemer ile örtülerek kilit taşının yüksekliği ise 2 metre civarında yapılmıştır (Bkz. Şekil 1.1) (Akdeniz, 2016: 234). Cloaca Maxima ise M.Ö.6.yüzyılın sonunda köylerin birleştirilmesi amacı ile Etrüsk Kralı Muhteşem Tarchu tarafından Köylerin etrafında bulunan bataklıkların kurutulması için Roma tepelerinin arasına Cloaca Maxima adında büyükçe kanalizasyon yaptırılmıştır. Cloaca Maxima'da Roma Forumundaki yani meydandaki suları Tiber Nehri'ne boşaltılmıştır (Bkz. Şekil 1.2). İri boyutlardaki taşlar üst üste üç tane kemer öreerek yapılmıştır. Yarım yuvarlak kemer biçiminin çap ölçüsü 6 metre olmuş, kilit taşının ise yükseklik ölçüsü 7 metre yapılmıştır (Bkz. Şekil 1.3) (Akdeniz, 2016: 235).

Şekil 1.1. Korentoda bulunan Martha kanal görünümü (Akdeniz, 2016: 234).

Şekil 1.3. Cloaca Maxima Kanalı'nın ağız kısmı (Akdeniz, 2016: 235).

Roma çeşmeleri için gereken su çok uzaktan getirilmiştir. Su kemeri, üzerinde yer alan su yolu için tuğladan ve taş kullanılarak kemerli köprüler yapılmıştır. Şehir için getirilen su basitçe düzenlenmiş hidroksit sayesinde depoların olduğu yere ulaştırılmıştır. Bu gelen su, borular sayesinde coğrafi bakımdan zor olan vadi ve benzeri yerlerden ilerleyerek istenen yere

gelebilmesi için su kemeri yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 232). Pont du Gard M.S.19. yüzyılda Güney Galya'nın yani Fransa'nın Nîmes şehrinde suyu getirmesi için yapılmış su yolundan bir tanesi olmuştur. Pont du Gard iyi şekilde bulunan bu su kemeri üç katlı olarak yapılmıştır. Burada en üst kısımda üç metre kalınlığında otuzbeş kemer dizisini (arkadını) su kanalı sayesinde suyu taşımıştır. İkinci sıradaki kemerlerde kalınlığını 4.50 metre yapılmış, yan tarafından da araba yolu olarak 6.75 metre yapılmıştır. En alt kısımda 13 metre kemer kalınlığını rustik işleme yani yarı yontularak iri taşlar kullanılarak oluşturulmuştur. Buradaki su yapısının uzunluğu 41 kilometre olarak M.S.19'da tamamlanabilmiştir (Akdeniz, 2016: 232, 233). Aqua Claudia yani Claudia Su kemeri olarak imparator Caligula ile Claudius 'un yaptırdığı yapı olmuştur (Bkz. Şekil 1.4). Roma için su ihtiyacını 68 kilometrelik uzak bir mesafeden getirmiştir. Su kemerinin uzunluğu 14 kilometreden yapılmış, kemer yüksekliğinin ise 30 metreyi geçmediği, açıklığının 3 metre, ayak kalınlığı 5 metre olarak yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 334).

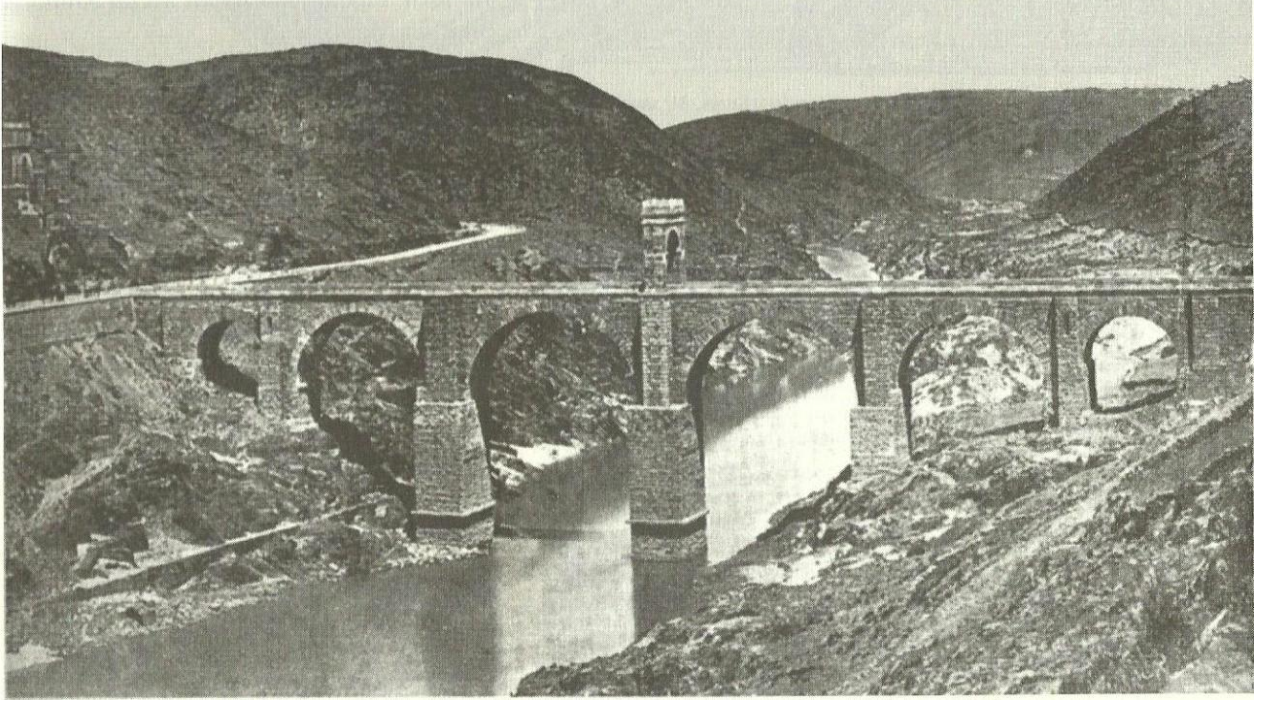
Romadaki mühendislerin, Portekiz sahilinden, Türkiye ve Suriye kıyı bölgesinin olduğu yerlere doğru imparatorlukta bulunan kısımları birbirine birleştiren yol ağları kurulmuştur. Bu kurulan yol ağlarının üstünden geçilmiş, dağ ya da tepe çıktıysa da delerek aşılmıştır. Akarsularını dizginleyerek tepe içlerinden geçirmiş, tünel ve su kemeri yolu ile elde edilen suyun otuz mil'den çok fazlasını kent içine ulaştırılarak taşıma yapılmıştır. Romanın, günlük suyunu taşıdığı 200 milyon galon suyun, toplamdaki uzunluğu 265 milden (426,5 metre) fazla olan ondört su kemeri var olmuştur. (Roth, 2006: 298).

Şekil 1.4. Claudia Su kemeri (Akdeniz, 2016: 334).

3.2.2. Köprü

Roma köprüleri sade ve güçlü olarak planlanarak yapılmıştır. Trajan Köprüsü M.S. 103 ilâ 105 yıllarında yapılan taş köprülerde bazı yerleri gözlü ve kemerli olarak yapılmıştır. Köprülerin bazıları da tek kemerli köprü olarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.1) (Akdeniz, 2016: 334).

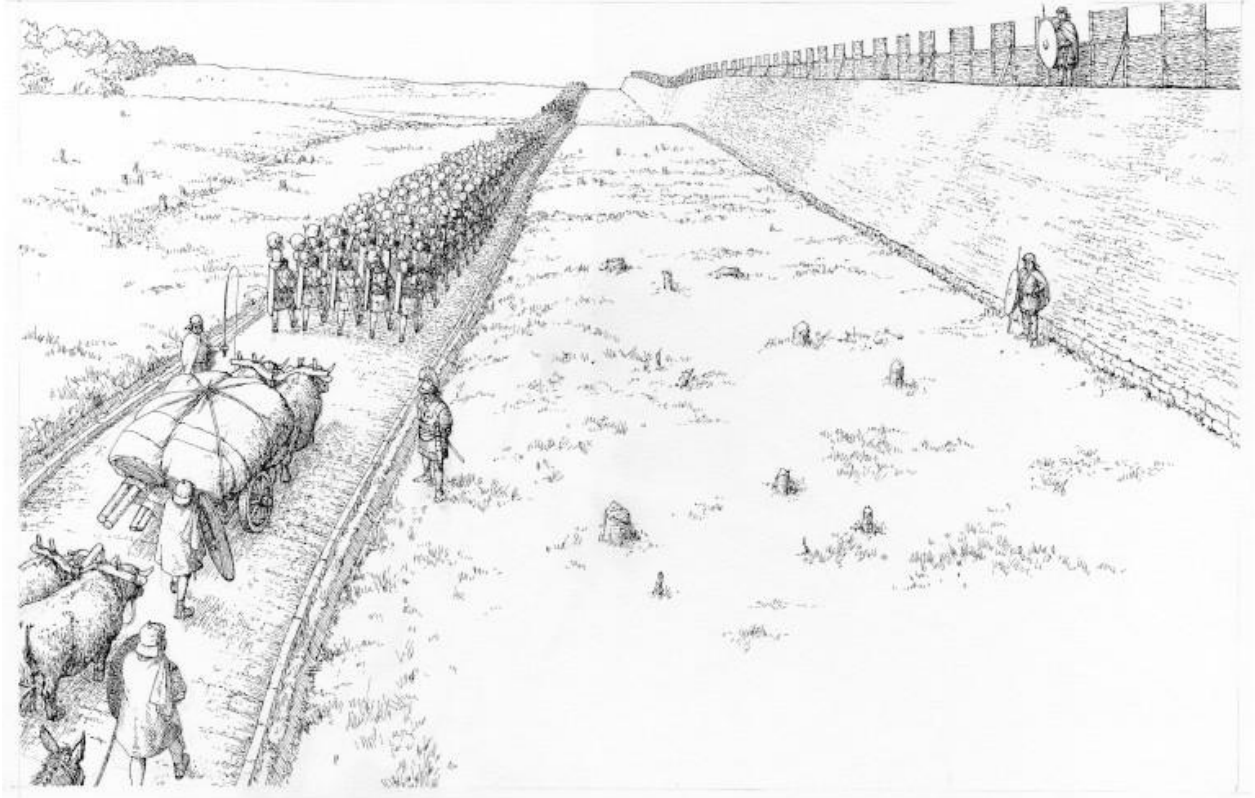
Şekil 2.1. Trajan Köprüsü (Akdeniz, 2016: 335).

3.2.3. Yol

Roma yolları kaldırım taşı adı verilen malzemeyle kaplanmıştır (Akdeniz, 2016: 334). Başlarda Roma şehir olarak küçük bırakılmış, sonra zamanla Romalılar için yetersiz gelmiştir. Şehrin büyümesiyle Romalılar daha fazla toprağın sahibi olma ihtiyacı hissetmiştir. Toprağın sahibi olmak için de başka şehrin ve kabilelerden topraklar elde etmeye başlanmıştır. Romalıların komşu şehirlere saldırısı sonucu toprak ele edilmiştir. Daha da toprakları fethedince zenginliklerinde de artış olmuştur. Daha sonra Roma İtalya yarımadasının tamamını ele geçirmiştir. Bundan sonra Roma İtalyaya hükmetmeye başlamış, Romalılar İtalya yarımadasının bir uçtan bir diğer ucu için rahat yolculuk etmek istemiştir. Bu sebeple yolların yapımı için çalışmalar yapılmıştır. Eski dünyanın yolları genellikle düzgün olmayan ve elverişsiz küçük patikalardan olmuştur. Romalıların konforlu yolculuğu tercih etmesi sonucu yolların inşası yapılmıştır. Başlangıçta, genişçe bir hendeği kazarak kum ile doldurulmuştur. Daha sonra kum üzerine küçükçe taşları, taşlarında üstüne betonu dökerek yapılmıştır. Sonunda da betonun üzerine genişçe, düzgünce yüzeyi olan kaldırım taşlarını döşeyerek yapılmıştır. Romalıların yol yanlarına taş sütunları koyarak üzerlerine şehirlerin arasında bulunan mesafe yazılmıştır. Bir kişi

Roma yolunu kullanarak yolculuk ederse taştaki kilometrelere baktığında kalan yol mesafesini ya da gideceği yolun ne kadar kaldığını bakarak anlamıştır. Romalıların yapmış olduğu bu yollar popüler olmuştur (Bkz. Şekil 3.1). Romalıların yapmış olduğu yolların en bilineni Appia Yolu olmuştur. Bu yolun Roma'nın, İtalya'dan bazı büyük Roma şehirlerine giderek ulaşmıştır. Appia Yolunun günümüze kadar kullanılabilmesi güzel bir örnek olmuştur. Roma yollarının öyle dayanıklı olarak yapılması yüzlerce yıllık dayanmasını sağlamıştır. Günümüzdeki İtalya'da birçoğu yolun eskideki Roma yollunun izini takip etmiştir. (Bauer, 2017a: 184).

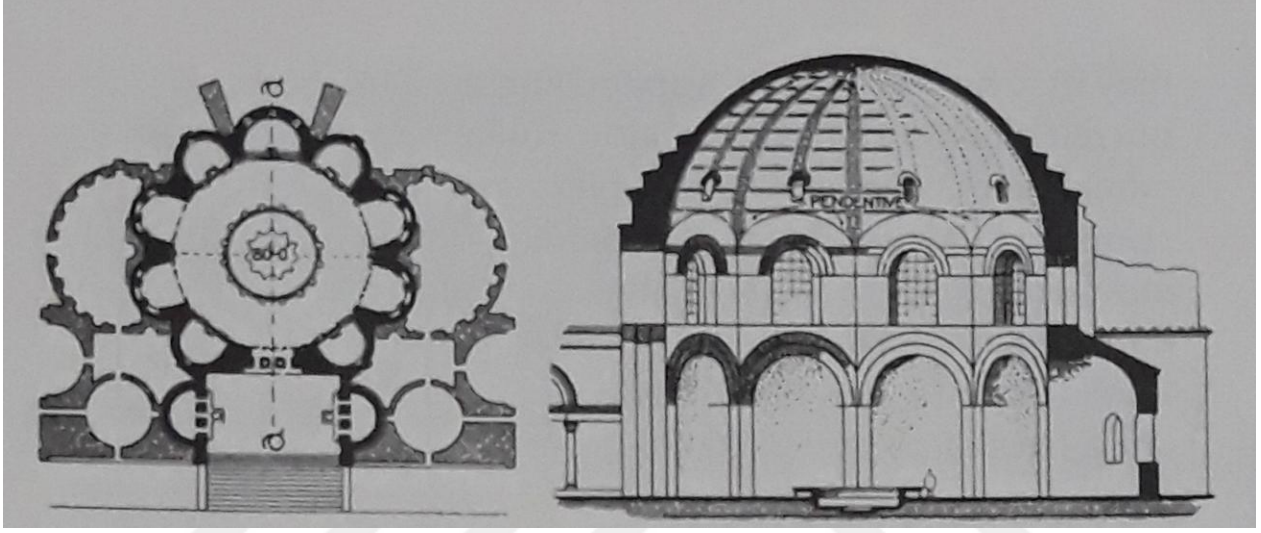

Şekil 3.1. Yol, Roma yoluna bağlanan bir askeri yol (URL6).

3.2.4. Çeşme

Roma çeşmesi, genel ve özel olarak adlandırılmıştır. Genel çeşmeleri şehirlerin içine, mermerli kolonlardan ve heykeller ile süsleyerek yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 322). Minerva Medica çeşmesini 266 yılında; Roma İmparatorluk zamanında anıt çeşmesi yani nympheum olarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 4.1). Gallienus hamamındaki bu çeşme, yapı itibarı ile 24 metre çapta merkezinde kubbesi ile on köşeden yani ongen plandan oluşturulmuştur. Pantheonda kullanılan taşınması güç olan ya da kaba yapı düzeninin kullanılmaması, kubbedeki itme gücünün karşılanmasını sağlayan, payanda'daki kaburga şekilli kubbe oluşturulmuştur. Çeşme üçgen biçimli olup küre parçalarının yani pandatiflerinin, Bizanstaki mimarlıkta geliştirilen çok

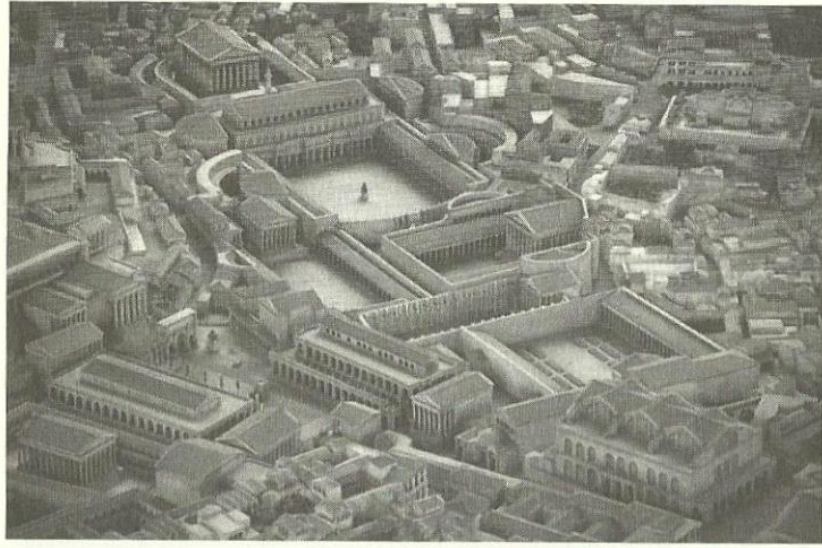
köşeli planda oturmuş pandatiften kubbeye ilk örneklerden sayılmıştır (Akdeniz, 2016: 322). Constantine türbesinin sonraki zamanlarında görüldüğü gibi kare planlı, yuvarlak kubbesi çokgen kasnaktan yani tamburdan geçirilip sorunlu görülen yerlerde düzenleme yapılmıştır. Ancak gerçekçi sonuca çok sonra yapılacak Büyük Ayasofya Bazilikasındaki pandatiflerde, kullanılarak oluşturulmuştur. (Akdeniz, 2016: 322). Romalıların oluşturdukları merkezi mekanı ve plan çeşidini, mimarların kullanmaları için ortaya çıkarmışlardır. (Akdeniz, 2016: 322).

Şekil 4.1. Minerva Medica Çeşmesi solda planı ve sağda kesiti (Akdeniz, 2016: 322).

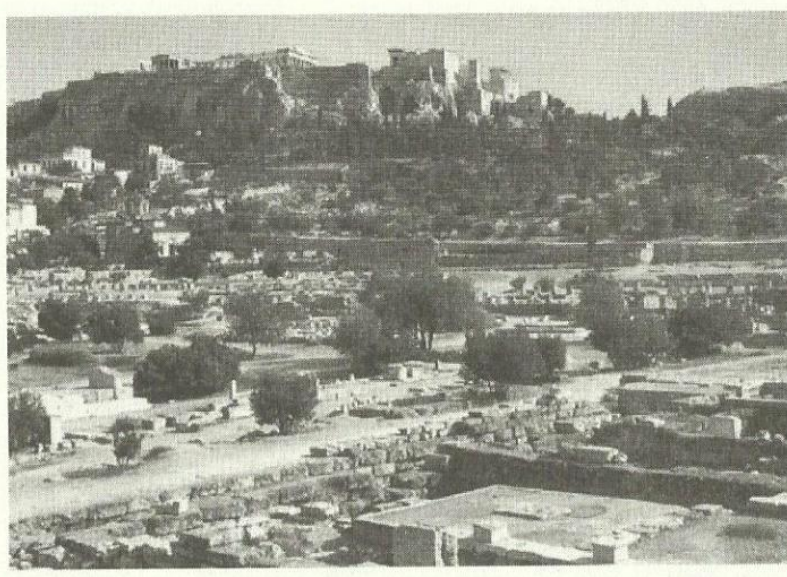
3.2.5. Forum

Etrüskler Roma başkentlerinde kamusal mimari çalışmalar yapmıştır. Forum oluşumunu kentin merkezinde yapmışlar, böylece Romadaki ilk meydanları Forum Romanum olarak Etrüskler yapmıştır (Bkz. Şekil 5.1) (Akdeniz, 2016: 306).

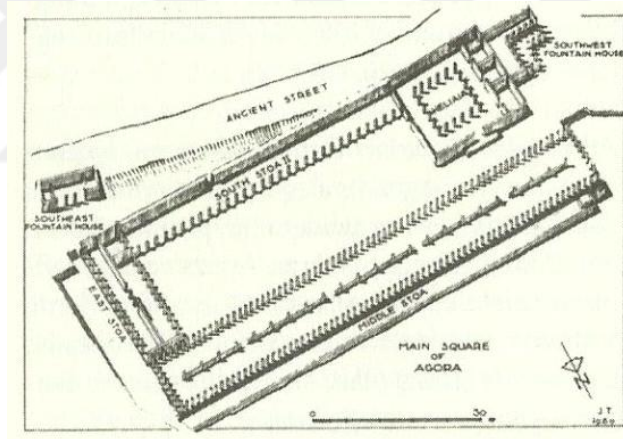

Şekil 5.1. Roma döneminde düzenlenmesi yapılan Roma Forum görünümü (Akdeniz, 2016: 234).

Grelerde kamu yapıları da mimari stille oluşturulmuştur. Aşağı kentin siyaset ve özel amaçlı toplanma alanları sonucu toplumsal yapı; stadium, jimnasyum ve benzeri spor amaçlı yapılan yapılar; açık hava tiyatrosu olarak yapılmış eğlence, güzel sanat için yapılmış yapılar ve pazar yeri yapılmıştır. Agoralar ise yukarı kent (akropol) içinde yer almamış, aşağı şehir adı verilmiş yerde yer alarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 5.2) (Akdeniz, 2016: 273). Agoralardaki bu meydanlarda çoğunlukla dikdörtgen görünümünde ve direklikler (portikler) ile çevrilmiştir. Başlangıç olarak daha fazla siyasal toplantılar olması adına yapılmış agoraların zaman ile kullanılması pazar yerlerinde veya çarşıda olarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 5.3). Sonra ki süreçte Grelerin kültürel etkisi altında kalması ile Roma kentlerine Agoralar yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 273).

Şekil 5.2. Atinadaki Aşağı Kentin Akropolünden bir görünüş (Akdeniz, 2016: 273).

Şekil 5.3. Atinadaki Aşağı Kentin Agora çizimi (Akdeniz, 2016: 273).

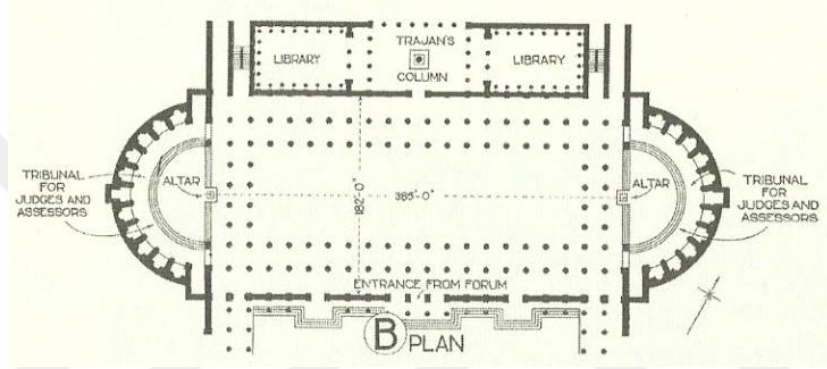
İmparator forumlarının, Tuna kuzeyinde bulunan Dacia'da yapılan zaferleri anmak için İ.S.98 ve 117 yıllarında imparatorun inşa ettirdiği, Apollodoros'un tasarladığı Forum, Augustum kuzeyine genişçe yapılmış Trajan Forumu yapı olarak en üst seviyede olmuştur. Daha önceleri forumlar çok karmaşık olmuşsa da buradaki forumun, her iki tarafındaki yarım daire plandan exedrae/eksedra haricinde, 660'tan 390'a ayak büyüklüğü (200'den 120 metreye) olan genişçe bir stao/ön avlu ile yapılarak sınırlandırılmıştır (Roth, 2006: 306).

Forum Romanum'un ve Capitol tepesinde ilk defa büyükçe arabalar için yol yapılmıştır. Roma zamanının yapıtlarından Jüpiter Tapınağı ilk taş anıt olmuştur. Büyük Sirk yani Circus Maximus yapılmış ve bu sayede Etrüskler Roma'ya kemer ve tonoz yapım metodunu getirmiştir.

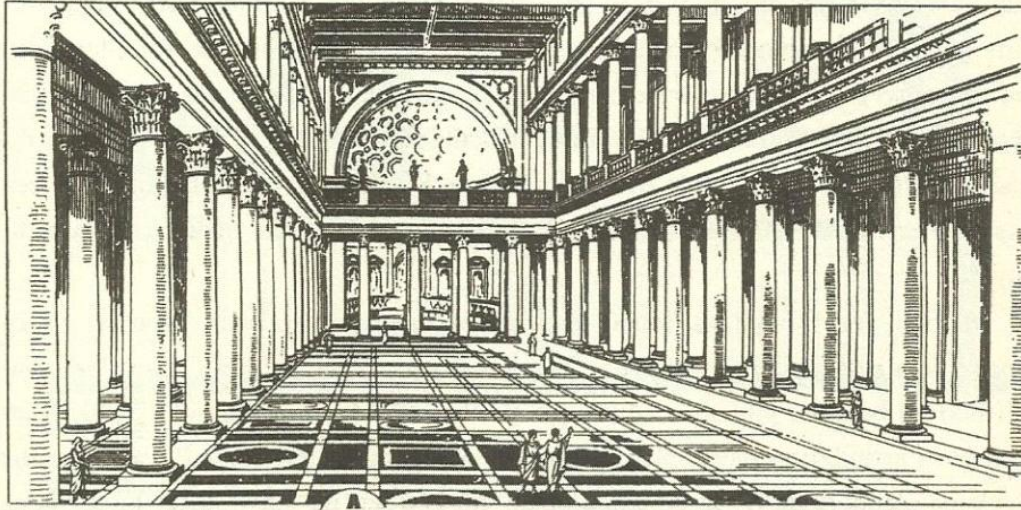
Roma kentindeki insanların konakladıkları molozlardan oluşturulmuş kulübeler yerine Etrüsklerdeki taş evler yerini almıştır (Akdeniz, 2016: 306, 234).

3.2.6. Bazilika

Bazilika Ulpia (Trajan'ın aile adı Ulpius'du) bu tip yapıyı büyük ölçüde örnekler. Yapı, apsitle hariç, 260 ayak (80 metre) uzunluğundaki merkezi bir düşey mekâna açılan eş merkezli iki iç sütun dizisiyle duvardan duvara 385'e 185 ayak (117,4'e 55,5 metre) büyüklüğündeydi. Geniş merkezi mekân 80 ayak (25 metre) açıklığı aşan ahşap bir makas çatıyla örtülüydü (Bkz. Şekil 6.1) (Bkz. Şekil 6.2) (Roth, 2006: 308).

Şekil 6.1. Trajan Ulpia Bazilika planı (Akdeniz, 2016: 310).

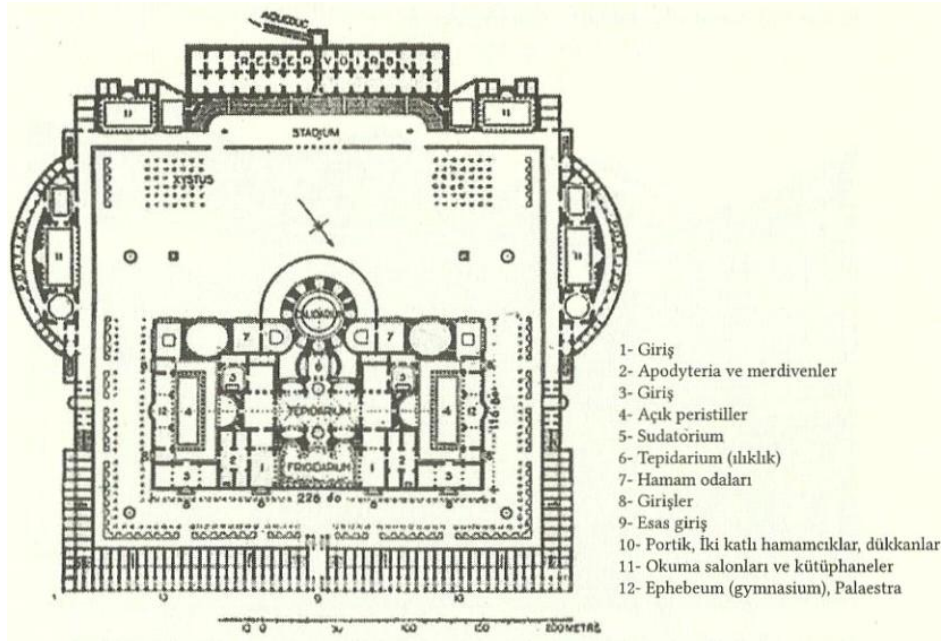

Şekil 6.2. Bazilika Ulpia içinin görünümü (Roth, 2006: 307).

3.2.7. Kaplıca Hamamları

Romada bulunan Caracalla Hamamı 33 akreye yayılmış alanın anında 1600 kişi alabilen büyük hamamlardan biri olmuştur. Bütün yapı 1152 ayak, 8 eğik eksedra dışta kalacak şekilde

351 metre genişlik olarak, Marcian su kemerlerinin beslediği güney ucundaki su depoları ile birlikte 1240 ayak ya da 378 metre derinliğinde yapılmıştır. Kuzeydeki tarafına doğru dükkanların yer aldığı ve kenarlarda bulunan eksedra içindeki kütüphanelerine ve konferans salonlarına da yer verilmiş; depolarının iki yanındaki ek olan kütüphaneleri var olmuştur. Duvarlar içinde kalan diğer mekanı koru ile gölgelendirmesi amaçlanarak yapılmıştır. Kuşatma duvarın kuzey yarısından içine ana yıkanmanın olduğu yapı bulundurulmuştur. Burada 380'e 750 ayak (228'e 116 metre olarak) büyüklüğünde oluşturulmuştur. Merkez eksen üstünde, güney yandan, kasnak duvarındaki nişlerden, sıcak havuzların çapı 115 ayak (35 metre) olmuş kubbeli sıcaklığın bölümü, calidarium bulunmuştur. Bunun hemen kuzeyinde yanlarındaki iki havuzu ile ılık odaları, temperium var olmuştur. Temperium'un 183'e 79 ayak (55,7'ye 24 metre) büyüklüğündeki üç tane gözü olan genişçe bir frigidarium'un, serin odalara açılacak şekilde yapılmıştır. Yapı ortasında frigidarium'un, sekiz tane yarım dairenin ay pencerelerden ışık yaymış, çatı üstündeki 108 ayak (32,9 metre) yüksekliğindeki üç tane çapraz tonozu olmuştur. Frigidarium'un kuzeyindeki yüzme havuzunda, natatio var olmuştur; üstü açık olmuş fakat görünürdeki tepede metalden gereçlerin bağlandığı bronzdan aynalar ile aydınlatılması yapılmıştır. Bahçelerin ve çevresinde bulunan hizmet bölümlerin de içinde olmak üzere bütün binanın, içindeki sıcak hava dalgasının dolaşabildiği duvarları ve katlarda bulunan bacaların aracılığı ile tepidarium'un ve calidariumunun ısıttığı fırının ve tonozdan deponun odalarına taşındığı, 20 ayak (6 metre) yüksekliğindeki bir platformun üstüne inşa edilerek yapılmıştır (Bkz. Şekil 7.1) (Bkz. Şekil 7.2) (Roth, 2006 : 322).

Şekil 7.1. Karakalla Hamam planı (Akdeniz, 2016: 319).

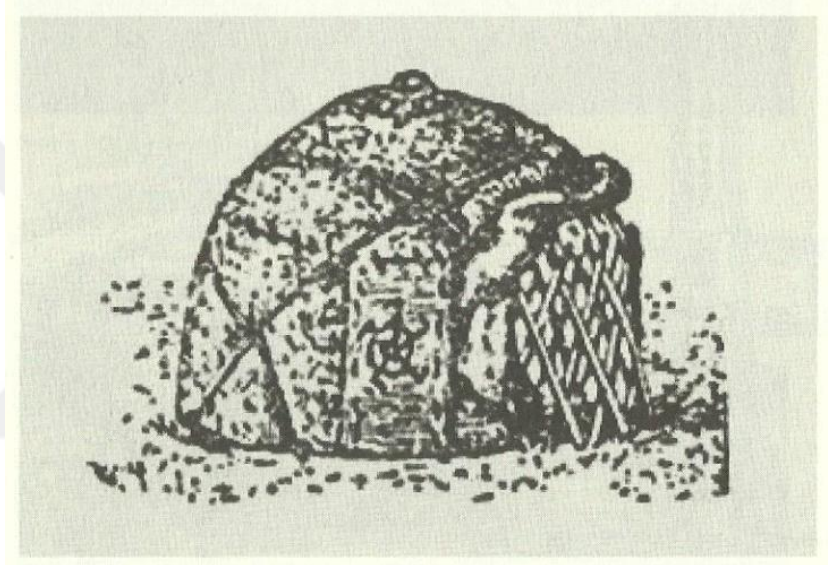

Şekil 7.2. Karakalla Hamamı iç görünümü (Roth, 2006: 323).

3.2.8. Evler

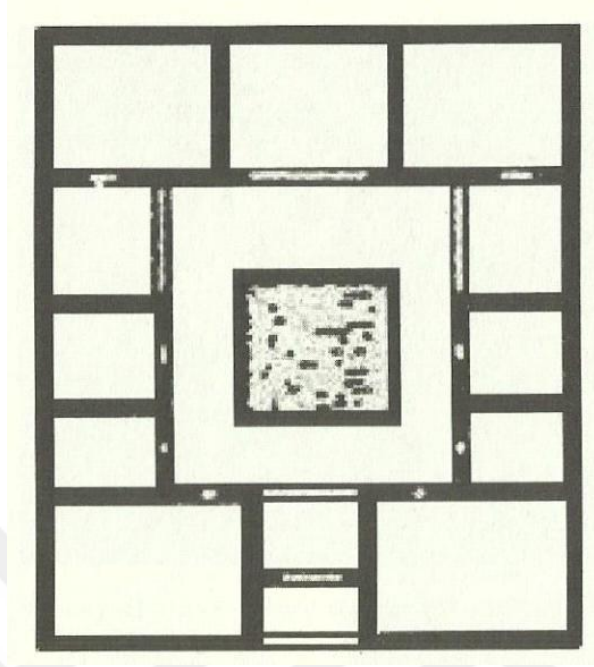
Etrüskler sivil mimarlıkta ilerlemiştir. Etrüsk evleri genel olarak akraik (eski) evden, tek oda ve üzeri delikli olmuştur. Odanın orta kısmında bacası, aydınlatma için delik bulundurulmuş yapılmıştır. Türklerin çadırında olduğu gibi yuvarlak planı, üzeri yarım küreden ya da konik çatı (Bkz. Şekil 8.1) şeklinde görülen Etrüsk evleri bu güne dek gelen örnekleri bulunmamıştır (Akdeniz, 2016: 232). Öldükten sonra yaşam için konutlar ile ilgili olan mezar yapılarının, Etrüsklerin evlerinde aydınlatma konusuna yardımcı olduğu görülmüştür. Bu şekilde eskiden olan Etrüsk evlerinde öncesinde kareden bir odaya dört taraftan eğimi olan bir çatı ile kapatılarak oluşturulmuştur (Akdeniz, 2016: 232). Daha sonra Toskana beylerinin zengin olanları fazla odalı evlerde yaptırmıştır. Toskana tipi terimi de buradaki zenginlerin evlerinin planında, kolonsuz küçük avlusu (atrio, atrium) çevresinde birleşen odaların oluşturduğu Asya tarzı ile Sümer tarzı evlerine benzemiştir (Akdeniz, 2016: 232). İlk başlarda sokak kısmına akan damda biriken sular,

sonraki süreçte evin avlusuna doğru akması sağlanmıştır. Böylece evin avlusunun orta kısmında yağmur suları birikmesi için yapılan havuz (Impluvium) sayesinde ev halkının su ihtiyacı karşılanması ile sonrada yaz aylarında da kullanılmıştır (Bkz. Şekil 8.2). Bazı evler iki kattan oluşurdu, bu evlerin dış yüzlerinin üstünde saçaktan teras bulundurulmuştur. Atriumda oluşan Toksan evleri (atrio Tuscanico), sonraki zamanlarda Romalılarında yaptığı avluları olan evlere örnek teşkil etmiştir (Akdeniz, 2016: 233). Mimarisinde taştan ve tonoz yapım türlerini uygulamışlar, aydınlık yaşantıya bir adım daha yaklaşan Etrüskler, Latinlerdeki kabile yaşantısına rağmen İtalya yarımadasında site yani kent oluşumunu ortaya çıkarmışlardır (Akdeniz, 2016: 234).

Şekil 8.1. Etrüsk evinin Orta Asya çadır şeklindeki görünümü (Akdeniz, 2016: 232).

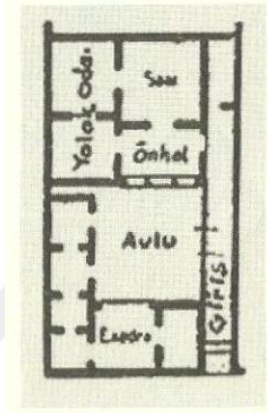

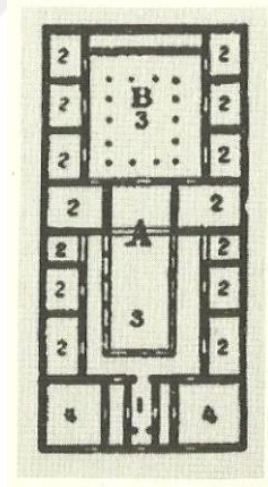
Şekil 8.2. Atrium (avlu) yapılmış Etrüsk evinin planı (Akdeniz, 2016: 233).

Greklere evler genellikle ev dışında toplumsal bir yaşam yaşadıkları için ev ve bu evlerin plan ölçüleri niteliksiz yapılmıştır. Köy halkının evleri kulübeden, zengin halkın evlerinin basite kaçan dayanıklı olmayan yapı malzemesi kullanılarak yapılmıştır. Bu nedenler sonucu yapılmış olan eski evler bu güne dek gelememiştir. Başlarda evleri megaronlu yapmışlardır. Sonradan bu megaronların ön kısmına avlu eklenmiştir (Bkz. Şekil 8.3) (Akdeniz, 2016: 277). Priene evlerinin avludan oluşan ev planında megaron bölümünde erkeklerin dairesinde yani selamlık veya androniditis bölümü yer almış, kadınların dairesi ise haremlik veya yinekenidisten oluşan bir çeşit duvar ile ayrılarak tamamlanmıştır. Bu evlerin oluşumu iki kat şeklinde ve çatılarını da düz dam olacak biçimde yapmıştır. Sümer ile Hitit uygarlıklarının ev ve saray yapı sistemi örneklerinden bu uygulama alınmıştır (Akdeniz, 2016: 277). Eski dönemin evlerinde cam fazlaca bulunmadığından kullanılmamış dış cephe yerine iç avluya bakan evin iç duvarlarına pencereler yapılmıştır. Bunun sebebi korunma ve hava-ışık kavramlarının sağlanması için yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 277). Klasik dönemde M.Ö.5. ilâ M.Ö.4. yüzyılda bulunan evlerde zamanla avludan oluşmuş evin yerinin peristilli revaklı yani sundurmalı olan ev yapısına geçiş olmuştur. Perslerin Atina bölgesini M.Ö.480 yılında yakması sonucu sokakların genişletilmesi işlemi, Anadoludaki olduğu gibi Yunanistandaki yapıların (dükkanlar, katlar) peristilli evler gibi ev yapmaya başlanmıştır. Peristilli ev cephesinin sağır oluşu olması ve bu evlerin zenginlerin kullanması olmuştur (Bkz. Şekil 8.4) (Akdeniz, 2016: 277). Antre bölümü direkli giriş (vestibül) tarzında oluşturulmuştur. Bu bölümden girildiğinde iki tarafına da ahırlar ile ambarlar yapılmıştır. Daha sonra peristilli avlu gelmiş, orta bölümünde Zeus altarı yer almış, etrafına da misafir için; odalar, oturma yeri, yemek odaları yapılmıştır. Giriş kapısı karşısında yer alan

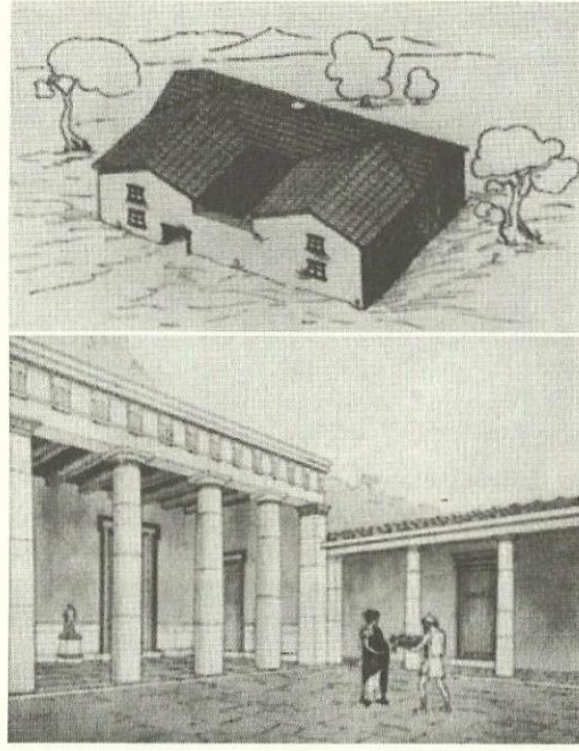
erkek salasını ocaklı yapmış ve bu yerden harem dairelerine geçiş yapılmıştır (Akdeniz, 2016). İki peristilli evlerin, birinci kısmı selamlık için ikinci kısmı haremlik için yapılmıştır. Haremler için yapılmış peristilde çok fazla süsleme olmuş ve büyük yapılmıştır. Kadınlar bu yerde büyükçe bulunan sala üzerinde oturmuş ve aynı zamanda yün örme işlemini de yapmışlardır (Bkz. Şekil 8.5) (Akdeniz, 2016: 277, 278).

Şekil 8.3. Prienedeki megarondan avlu yapılmış bir ev planı (Akdeniz, 2016: 277).

Şekil 8.4. Peristilli evin planı (Akdeniz, 2016: 277).

Şekil 8.5. Olynthus/Priene Peristilli evinin üstte dış ve altta iç cephesi (Akdeniz, 2016: 278).

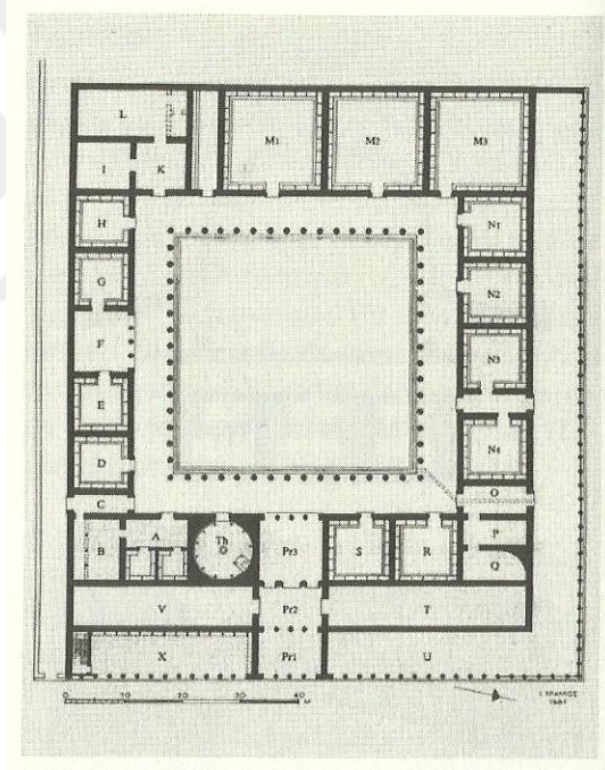
Perikles zamanındaki M.Ö.495 ilâ M.Ö.429 yıllarındaki ihtişamlı dönem olsa da, bu tarz ev türleri pek fazla kullanılmamıştır. Şu nedenle, M.Ö.5. ilâ M.Ö.4. yüzyılda olsa da Yunanlılar evleri haricinde, agoralarda, tiyatro yerlerinde zaman geçirmişler ve ev yapısına değer verilmemiştir. Peristilli evlerin, Makedonya dönemi (Helenistik Dönem) boyunca M.Ö.323 ilâ M.Ö.31 yıllarında pek fazla gelişme göstermiştir (Akdeniz, 2016: 278). Dükkan bulunan evlerin sahipleri genelde orta gelirli halkın olmuştur. Bu tarz evler bir ya da iki odalı olmuştur. Bunların bir tanesi yani büyük sala genel de evin salon yeri sayılmıştır. Dükkan kısmı sokağın olduğu yöne bakarmış ve tamamı ile alt kattaki yerleri kapsayarak, üst kısımlardaki yerler odaların bulunduğu bölümleri oluşturmuştur. Bu şekildeki bir evde bazı durumlarda iki aile birlikte yaşamıştır (Akdeniz, 2016: 278).

İkincil olan, bu yenilenmiş sivil mimarinin stili oluşturulmaya başlanmıştır. İlerleyen karışık politik hiyerarşinin de uygulayacağı kiremit damı olan büyükçe yapılmış taştan binalar inşa edilmiştir. Buradaki evleri hem fazla bütünsel bir yapıda hem de iş alanları karşılıklı desteklenerek yapılmıştır. Burada bulunan evlerin kurulması için bilir kişi gerekmiş, bunun sonucunda Romadaki toplum ilerleyerek fazla gelişmiş hiyerarşik düzenin sonucu ortaya çıkmıştır. Romalı halkın birçoğu sazlardan örülmüş, çamur sıvanmış kulübelerinde yaşamlarını sürdürmüştür. Lakin bu şekildeki ihtişamlı evlerin yapılması sonucu sosyal yaşantılarında ayışmalara neden olan düzeni oluşturmuştur. (Cline ve Graham, 2017: 240).

Milet kuzeyindeki Priene İ.Ö.4.yy.ın ikinci yarısı inşa ettirilmiştir.Buradaki planlar dikey yönlü ızgara tipli, 160 ayak'tan 120 ayağa (48,8 metrede 36,5 metre) ölçüsüyle düzenlenen ev bloklarının eğimden oluşan bir tepenin eteğine düzenlenerek yapılmıştır.Çoğunlukla düz olan, altı tane ana caddeden doğu-batı yönünde akmış, onbeş taliden oluşmuş cadde ise kuzey-güney yönünde yer almıştır. Kaba olarak merkezin dikdörtgen bir olan agora olmuş ve burada kuzeye, bu yere yukarıdan bakıldığında, Athena Tapınağının ve tiyatronun olduğu görülmüştür. Bu kentte güney kenar kısmında stadyumu ile palaestra (güreş okulu) yer almıştır.(Roth, 2006: 270,271).

3.2.9. Saraylar

Sarayların genellikle evlerden fazlaca gösterişli örnekler olarak yapıldığı olmuştur. Sarayların tamamındaki yapıda ahşap ve kerpiç kullanılarak sadece temelini taştan oluşturarak yapmışlardır (Bkz. Şekil 9.1) (Akdeniz, 2016: 278).

Şekil 9.1. M.Ö.4. yy. ikinci yarısında Aigai Sarayının planı (Akdeniz, 2016: 278).

Diocletion Sarayını, Romdan ayrılan imparator Diocletion'un Romaya bağlı olan Yugoslavyanın Dalmaçya eyaletindeki Spalatoya M.S.305 yılında yaptırmıştır. Adriyatik üstüne 158 metre uzunluğunda kolonad'dan oluşan galerinin, yalı şatosu olarak ilgi uyandıran kısımlarını oluşturmuştur. Duvarı ve kulelerin çevrelediği bu koca alanın 209.75x180.45 metresini saran Roma ordugahının, castellumunun olduğu gibi oluşturulmuştur (Akdeniz, 2016: 328).

3.2.10. Zafer Takları (Arcuslar)

Zafer Taklarını İmparatorlar ile generallerin zafer anıtı olarak yapılımıştır. Başlangıç olarak düşmanı yenen üstünlük sağlayan komutanların şehir içine girerken ki zafer takları ahşaptan eğreti gibi yapılmıştır. İmparatorluk dönemine geçince zafer takları taşlar kullanılarak yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 329). Mermer kaplamaları tunçtan yani bronzdan heykeller ile süsleyerek donatıldı, çatı altında bulunan duvarın yani atika duvarının üzerinde yazıtları yani kitabeleri yazılmıştır. Böylece yapılan Zafer Takları Romalıların bulduğu varsayılmıştır (Bkz. Şekil 10.1) (Akdeniz, 2016: 329).

Şekil 10.1. Roma Titus Zafer Takı kesit,görünüş ve planları (Akdeniz, 2016: 330).

3.2.11. Dikilitaş (Kolon)

Savaşlar kazanıldığında komutanların başarılarını temsilen dikilen anıt yapıları olarak yapılmıştır. Bizans döneminin 608'li yıllarında Phocas kolonunu yaparak anıt geleneğini devam ettirmişlerdir (Akdeniz, 2016: 331). Trajan Kolonunu M.S.114 yılında benzer adı taşıyan bazilikanın ön tarafına dikilen yapı olmuştur. Bu kolonun uzunluğu 40 metre olarak yapılmıştır. Kolonun kenar uzunluğunu 6.10 metre yapılarak yüksekliğini ise 5.95 metre yaparak bir üstteki temele oturtmuşlardır. Kolon tepesine imparator Trajan heykelini koymuşlardır (Bkz. Şekil 11.1). Bu heykelin yerine şimdilerde St. Peter'in heykeli yer almıştır. Kolon tepesinde bulunan heykele altındaki dönen merdiven sayesinde gidilerek ulaşılmıştır (Akdeniz, 2016: 332).

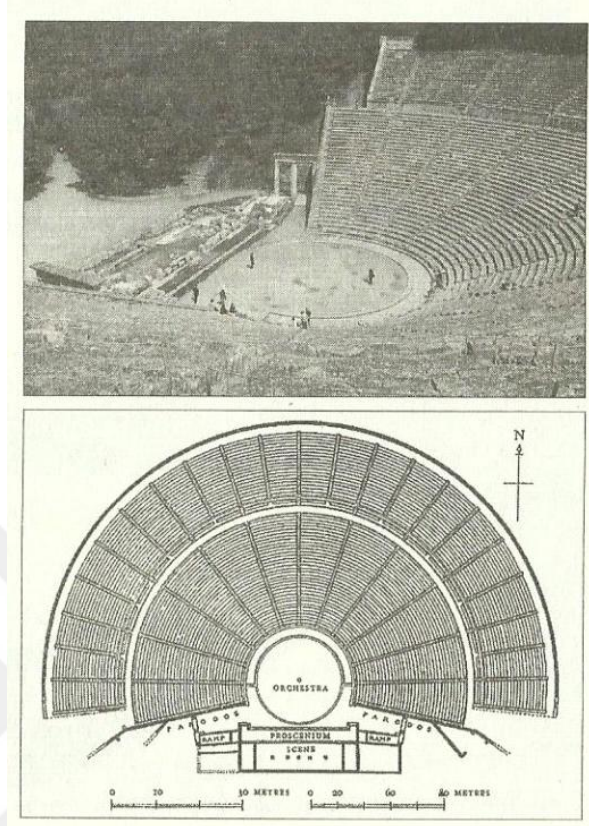

Şekil 11.1. Trajan Forum,Ulpia Bazilika kısmı,arkasında Trajan Kolon (Akdeniz, 2016: 309).

3.2.12. Tiyatro

Tiyatro Grek mimarisinin en özgün ve dikkat çeken yapılarından olmuştur. Grekler için yaşamlarında tapınak yapıları gibi önem teşkil etmiştir. M.Ö.6 ile M.Ö.5. yüzyıllardaki en eski olan tiyatro yapıları ahşaptan yapılmıştır. Bu ahşaptan yapılar sökülerek taşınabilen ebatlara gelecek şekilde oluşturularak yapılmıştır. Taş kullanılarak yapılan tiyatrolarda 5. yüzyıl öncesi yapımına başlanmıştır. Bu devirdeki tiyatro olarak en beğenilen eserler içinde Epidauros'daki, Delfi'deki ve Atinadaki tiyatrolar olarak yer almıştır. Tepelerdeki yamaçlara yapılarak açık bir ortamda ferah doğal anfiler yani basamaklı oturma yerleri olarak yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 276). Grek tiyatroları üç tane bölüme ayrılmıştır. Bunlar; orkestra'nın olduğu bölüm, teatron'un olduğu bölüm, sahne'nin yani skene'nin olduğu bölüm olmuştur. Orkestranın şarkı, oyun ve ayin yapması için yapılmıştır. Bu yerde koro çeşitli şarkıları söylemiş, dramatik oyun oynanması için bu yer yapılmıştır. Başlangıç olarak Diyonizos, şiir, dans ve bağ bozumu zamanlarında bu yerde törenler yapılmıştır. Tiyatronun yuvarlak kademeleri 10 ile 30 metre çap ölçüsünde tam daire biçimi verilen düzlükler şeklinde yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 276).

Roth'ın (2006),"Yunan tiyatrolarında (Roma örneklerinden farklı olarak) oturma yeri yarım daireden daha büyük bir daireydi ve *skene* yapısı bir kattan az daha yüksekti. Epidauros'da, yukarı doğru üçte ikisi bir geçitle bölünmüş, ellibeş yarı dairesel oturma sıraları vardır; çap 387 ayaktır." ifade edilmektedir. Epidauros Tiyatrosunun en önemlisi ve en ünlüsü olan Grek tiyatroları arasında yer almıştır. Tiyatrodaki düzlük yani podium kısmı alçak duvar ile seyircinin olduğu bölümü ayırmıştır (Bkz. Şekil 12.1) (Akdeniz, 2016: 276).

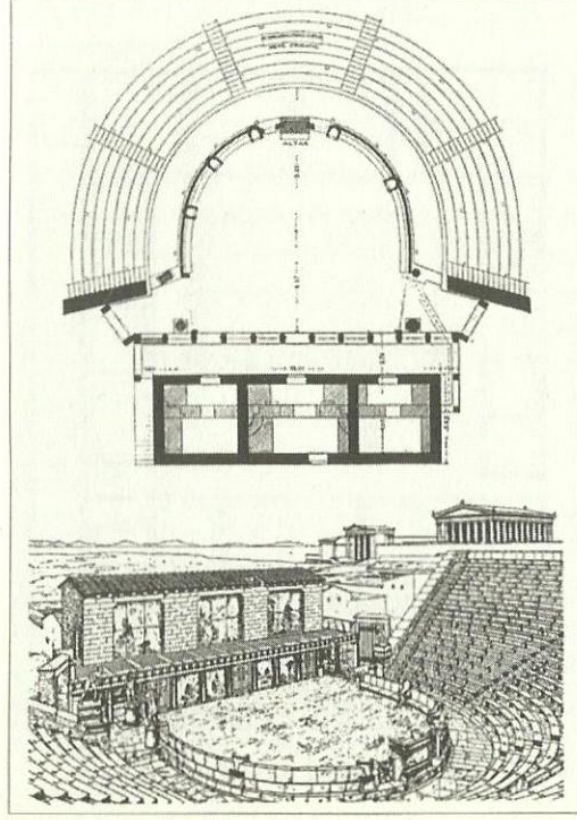
Şekil 3.2.12.1. Epidauros Tiyatrosu, üstte görünüş ve altta planı (Akdeniz, 2016: 276).

Teatron'nun yani Koilon'nun ya da Latince Cavea'nın seyirci için oluşturulan amfisi olmuştur. Bu tarzdaki yapılar genelde bir tepe yamacı üzerine yaslandırılmış, orkestranın olduğu bölüm belirlenecek şekilde yapılmıştır. Bu şekli ile akustiği, görmeyi, gölgenin ve manzaranın yaratacağı bazı sorunların giderilmesi amaçlanarak yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 276). Bütün Roma kentlerinde bir veya iki tane tiyatro olmuş, ancak iyi şekilde durmuş olanı, Türkiye'deki güney sahilinde, Roma'ya bağlanmış Pamphylia eyaletindeki Aspendos tiyatrosu olmuştur. Yaklaşık İ.S.155 yılında Theodorus'tan Zeno'nun tasarladığı tiyatro bir dağın eteğinde oluşturularak yapılmıştır. Ancak yarı dairesel oturan sıralara kenar tonozları ve arkadları aracılığıyla taşınmıştır. Çap ölçüsü yaklaşık 315 ayak (96 metre) olan ve yedi bin seyircisini ağırlayabilmiştir. Sahne veya scaene frons şimdi bile sağlam durmuş, ancak orijinal sahne üstünden dışarı kısma 27 ayak (8,1 metre) çıkıntılar yapmış eğimli olan ahşap tavan kayıp olmuştur (Roth, 2006: 318). Roma tiyatrosu İmparatorluk ve Cumhuriyet zamanlarında Greklerdeki tiyatro ile benzer şekilde yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 316).

3.2.13. Amfitiyatro

Teatron'nun yani Koilon'nun ya da Latince Cavea'nın seyirci için oluşturulan amfisi olmuştur. Bu tarzdaki yapılar genelde bir tepe yamacı üzerine yaslandırılmış, orkestranın olduğu bölüm belirlenecek şekilde yapılmıştır. Bu şekli ile akustiği, görmeyi, gölgenin ve manzaranın

yaratacağı bazı sorunların giderilmesi amaçlanarak yapılmıştır. Amfinin arka kademeleri de dik şekilde yapılmıştır. Plan, yarım daireden huniyi andırır biçimde olmuş böylece yapının ses yayılımı ve akustiğinin anlaşılır olması amaçlı bu şekilde yapılmıştır (Bkz. Şekil 13.1) (Akdeniz, 2016: 276).

Şekil 3.2.13.1. Priene Tiyatrosunun üstte plan ve altta görünüşü (Akdeniz, 2016: 277).

Amfilerde özel konuklara ayrılmış koltukların ön sırlarda olması belirlenmiş, halk içinse diğer kademeler taştan yapılmıştır. Daha sonra bu sınıflandırma kalkmış, oturma kademelerine numaralar verilmiştir. Güneş ve yağmur gibi doğa olayları yaşanır diye teatronun üzerini örtmek için tenteler gerilerek üzeri örtüldüğü zamanlar olmuştur (Akdeniz, 2016: 277).

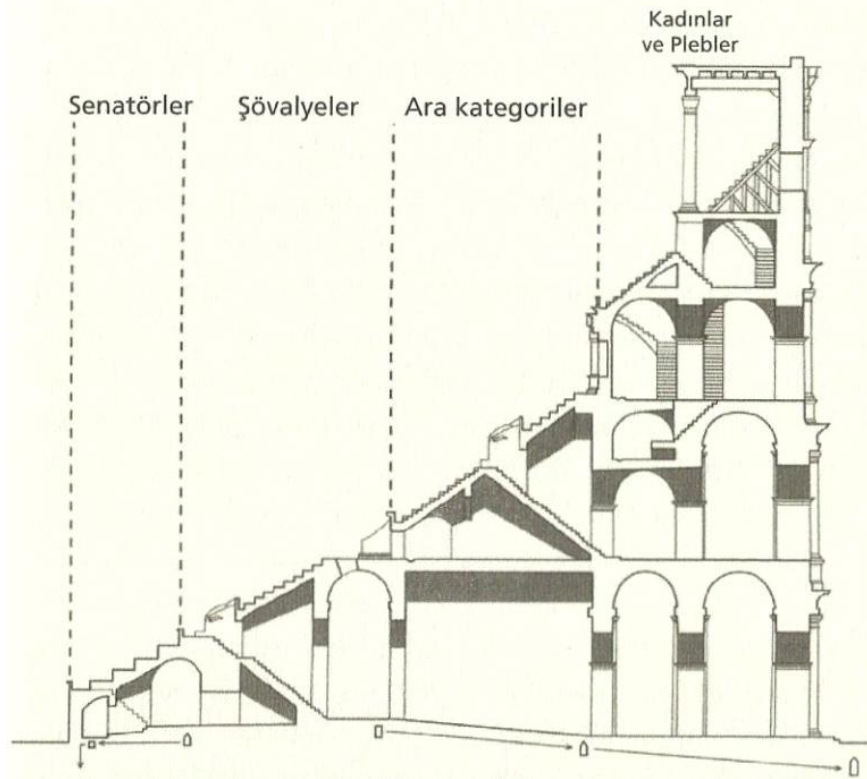
Roth'ın (2006) ifade ettiği gibi:

Bu güne kalan en eski örnek İÖ 80 civarında inşa edilmiştir ve Pompeii'de bulunmaktadır. 500'e 350 ayak (150'ye 105 metre) ölçüsündedir ve yirmibin seyirci alabilir. ...Flavian amfitiyatrosunun bilinmeyen mimarı, bir lojistik ve yapı düzenleme ustasıydı, çünkü yapı farklı işçi takımlarının birkaç alanda aynı anda çalışmasıyla yapıldı. Betondan bir temel halkası üstüne, oturma sıralarına kabuk oluşturan beton tonozları taşımak için tuf ve travertenden payeler yerleştirildi. Bir uçtan bir uca amfitiyatro, 280'e 175 ayaklı (86'ya 54 metre) açık arena katıyla birlikte 615'e 510 ayak (188'e 156 metre) büyüklüğündeydi. Aslanların ve diğer hayvanların arenaya alındığı bir dizi yeraltı geçiti

ve odanın üzerinde yer alan arena ahşapla döşenmişti; arena döşemesi kaldırılabilir ve alt kat su sporları için suyla doldurulabiliyordu. Dört üst üste binmiş arkadın eğik bir dış duvarıyla birlikte oturma yerleri 159 ayağa (48,5 metre) kadar yükselen sıralar halindeydi. Marcellus Tiyatrosu'nda olduğu gibi, taş arkadlar gömme sütunlarla bütünleşmişti _ zemin katında yivsiz Dorik, İyonik, Korent ve son olarak dördüncü katta Korent pilastrlar. Dördüncü düzeyde seyircilerin üzerine gerilebilen velariumun direklerini tutan yuvalar da bulunuyordu. Oturma yerlerinin kama bölümlerinin kama bölümleri yetmiş altı ayrı bloka bölünmüştü, her birinin oturma sıralarının altındaki tonozlu geçitlerle birleştirilmiş kendi girişi, çıkış merdivenleri ve rampaları vardı, bu sistem birçok modern spor alanındaki sistemle hemen hemen aynıydı. Flavian amfityarosunda aynı anda kırkbeş ile ellibeşbin kişi oturabilirdi.

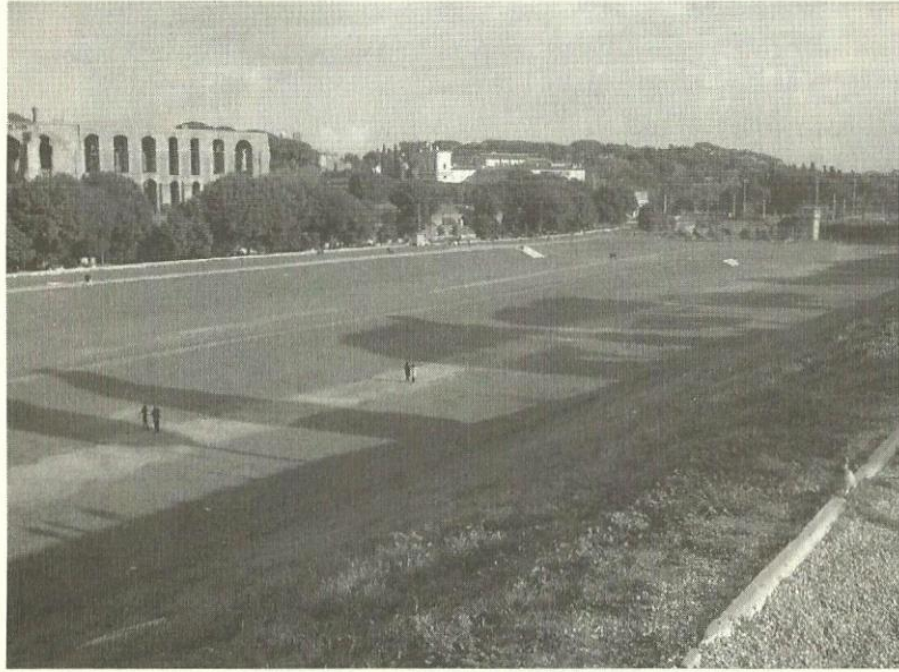
Bu şekildeki oyunların aynı zamanda da Roma'da bulunan sosyal hiyerarşiye güçlü bir gösterge olarak yapılmıştır. Amfi-tiyatrolarda oturma düzenleri Roma'daki sosyal sınıfların hiyerarşik bir yansıması olmuştur (Bkz. Şekil 13.2). Tüm katılımcıların sosyal konumları gereği uygun olan yere oturmuşlardır: Arenadakiler ister suçlu (ölmesi gerekenler) ister gladyatör (ölmemesi gerekenler) olsunlar yukarıda bulunan oturma düzenine göre örgütlenmişler ve Roma toplumundan ayrı tutulmuşlardır. Oturma yerlerini statüye göre düzenlemişlerdir. Senatörlerin arenanın en yakın yerlerine, hemen arkalarına da şövalyelerin, son olarak da pleblerin ve en arka sıralara ise yoksulların, kadınların ve kölelerin yeri olmuştur. Buradaki mesajda çok açık olmuştur ve tüm sınıfların tarafından benimsenmiştir (Cline ve Graham, 2017: 314) .

Şekil 13.2. Amfityatronun tribün şema kesiti (Cline ve Graham, 2017: 313).

3.2.14. Sirk (Circus)

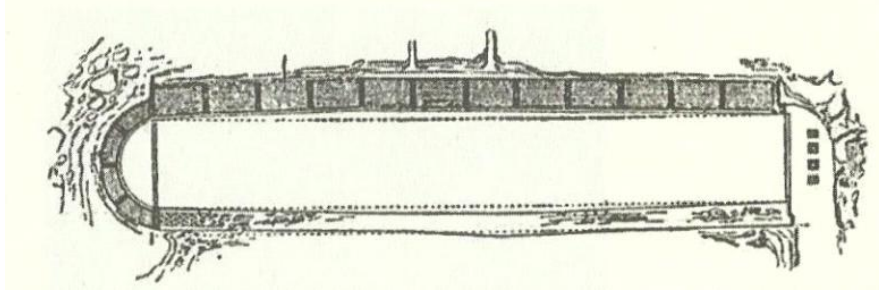
Stadyumların veya sirklerin(circusların) araba yarışlarında kullanıldığı geniş alanlardan yerler olmuştur. Bu yapının en büyüğünün Romada yer alan Circus Maximus İ.Ö. 329 yılında yapılmaya başlanan Palatine ve Aventine tepelerinin arasında bulunan vadideki alana yapılmıştır (Bkz. Şekil 14.1). Bu yer çağdaş bir futbol stadyumunun şekli verilerek, fakat uzunluğu fazlaca olan Circus Maximusun bir ucuna ahırların diğer uçtaki kavisin olduğu 1,820 ayak (555 metre) civarı uzunlukta yapılmıştır. 380 ayak (115,8 metre) civarında genişliği yapılmıştır. Circus Maximus yok olmuş, fakat ondan bir küçüğü olarak yapılan Domitian Circus'un, Pizza Novana'daki açık yerde varla yok arasında bulunmuş, şundan dolayı sirkte bulunan oturma yerlerinin kuşatma duvarlarını, onlarında Rönesans döneminde yeni yapılar ile değiştirilmiş ortaçağ yapılarının tekrar kullanıldığı olmuştur (Roth, 2006 : 320, 321).

Şekil 14.1. Circus Maximus, üstteki kalıntısı ve canlandırma hali (Akdeniz, 2016: 318).

3.2.15. Stadyum

Stadyumların düz bir arazi ortasına uzunca dikdörtgen şeklinde oluşturularak yapılmıştır. Daha sonra etrafındaki eğimli araziye kademeler halinde oturulmasına olanak sağlayacak yerler yapılmış ve ön kısmı portikler ile çevrelenerek oluşturulmuştur. Melen Stadı bu şekilde yapılmıştır. Helenistik Dönemin de stadyum ucuna portikten seyircinin bulunacağı yuvarlak kısım yani tribün yapılmıştır. Sonraları bu oturma bölümü yarım daireyi bulan uç kısmı (sphendona) olmuş stadyumları yapmışlardır (Bkz. Şekil 15.1) (Akdeniz, 2016: 275).

Şekil 15.1. Delphi stadyumunun planı (Akdeniz, 2016: 275).

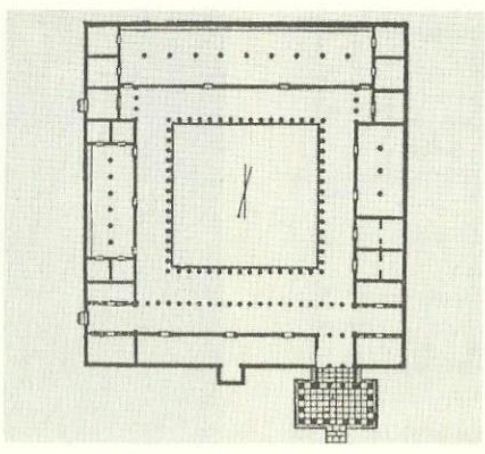
Yunandaki kamusal yapının en büyüğü olanların üstü açık olmuştur. Bu şekilde yapılarak çeşitli tiyatro ve atletizm yarışmalarının yapılması sonucu kullanılmış stadia'ları içermiştir. Stadion , yaklaşık 656 ayak (200 metre) bir uzaklıktaki birimin hem de oturma sıralarının olduğu stadyum yapısı anlamındaki Yunanca kökenli olan sözcüğün sadece yılda belirlenen zamanlarda kullanılan tiyatro polisin sivil yaşamında en az agoradaki kadar önem verilen yerler olmuştur. (Roth, 2006: 273).

3.2.16. Jimnazyum (Gimnazyum)

Jimnazyum (Gimnazyum) olan yerlerde güreşi, koşuyu, disk atmayı, döğüşü ya da bedensel gelişim eğitimlerini, felsefeyi ve fikir alışverişlerin yapıldığı münazaraların da yapılabildiği okul yapıları olmuştur. Bedensel faaliyetler ile fikirsel faaliyetlerin aynı yerde bulunduğu ortamı yapmışlardır (Akdeniz, 2016: 274). Revak biçimli avluların olduğu büyük binalarda, spor faaliyetlerine geniş alanların bırakılması, altlarında dolaşabilmek için ağaçlardan sıraların oluşturulması, oturma yeri amaçlı terasların yapılması, hamamların, oyunlar ve toplantı gibi yerler de kapalı mekanları içeren kısımlar yapılmıştır. Burada kişilere felsefeden, geometriden veya ilgileneceği farklı bir alanda eğitim verilmiştir (Bkz. Şekil 16.1) (Bkz. Şekil 16.2) (Akdeniz, 2016: 274).

Şekil 16.1. Jimnazyum'a (Gimnazyum) örnek bir görünüş (Akdeniz, 2016: 275).

Şekil 16.2. Türkiye'deki Epidauros Jimnasyum planı (Akdeniz, 2016: 275).

Atinada kent duvarının dışındaki akademide, Lyceum yani Lise ve Cynosarger adında üç tane jimnazyumu olmuştur. Eski yazarların Lise ve akademi portiklerinin altında zamanın felsefi düşünürlerinin kurallarını öğrendikleri yerler olmuştur. Vitruvius bu binaların planlarını anlatmıştır. Canina'yı çizerek yaptığı planlar Anadolu'nun yani Efes'teki ve Bergama yıkıntılarının arasında bulunmuştur (Akdeniz, 2016: 274).

3.2.17. Hipodrom

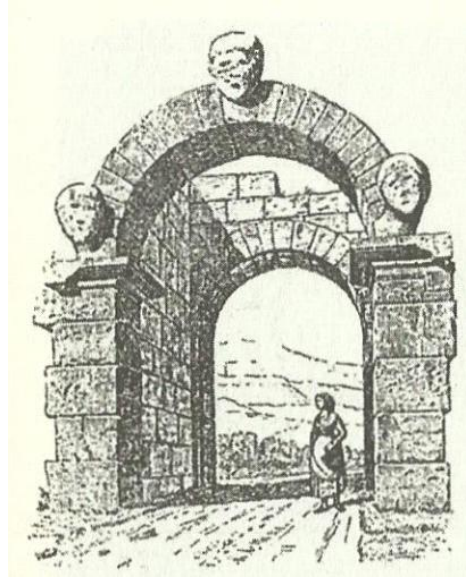
Hipodromlar ise atlı arabaların yani charsların koşturulduğu yerler olmuştur. Planlar, stadyumda olduğu şekilde bir yeri yuvarlak, diğer yeri ise düz uzunca alan yapılmış ve bu alanı çevreleyerek basamaklar yani kademeler yapılarak oluşturulmuştur. Dönemeç kısımları arabaların rahat bir ortamda dönebilsin diye eğri olacak şekilde yapılmıştır. Orta kısımda alçak duvar yani spinayı koşu alanı olarak ikiye bölünmüştür. Roma zamanında mimari şeklini oluşturmuş ve anıtlarak yapı kendini tamamlamıştır. 1896 yılında yapının tekrar düzenlemesi ile ilk defa modern olimpiyatlar için Panahenaic Stadyumu (M.Ö.330 yılında) sil baştan restorasyon süreci ile tamamlanmış daha sonrada kullanılmıştır (Bkz. Şekil 17.1) (Akdeniz, 2016: 275).

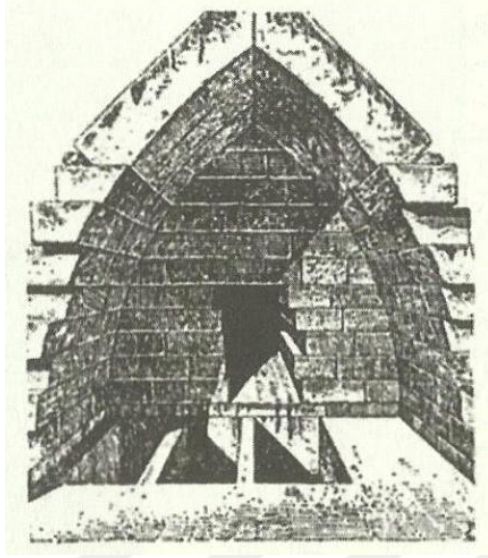
Şekil 17.1. Panahenaic Stadyum restorasyonu sonrası görünüşü (Akdeniz, 2016: 275).

3.3. Askeri Yapılar

Etrüskler askeri mimarlıkta ilk defa kale yapılarını Romanın Capitol Tepesi etrafına yapmışlardır. Romada harç kullanılmadan bir araya getirilen taş bloklar büyük oranlardaki surlar ile çevrilmiştir. Kiklop ya da Pelasge örgüler şehrin duvarlarındaki kapılar için önemli olmuştur. Bunlarla ilgili olarak portreler ile süslenerek yuvarlak kemerli Volterra Kapısı (Bkz. Şekil 3.1) ve yuvarlak kemerli Grek frizli Perugia Kapısı dikkat çeken Etrüsk yapıtları olmuştur. Burada yine surlar içine sarnıçlar yapılmıştır (Bkz. Şekil 3.2) (Akdeniz, 2016: 236).

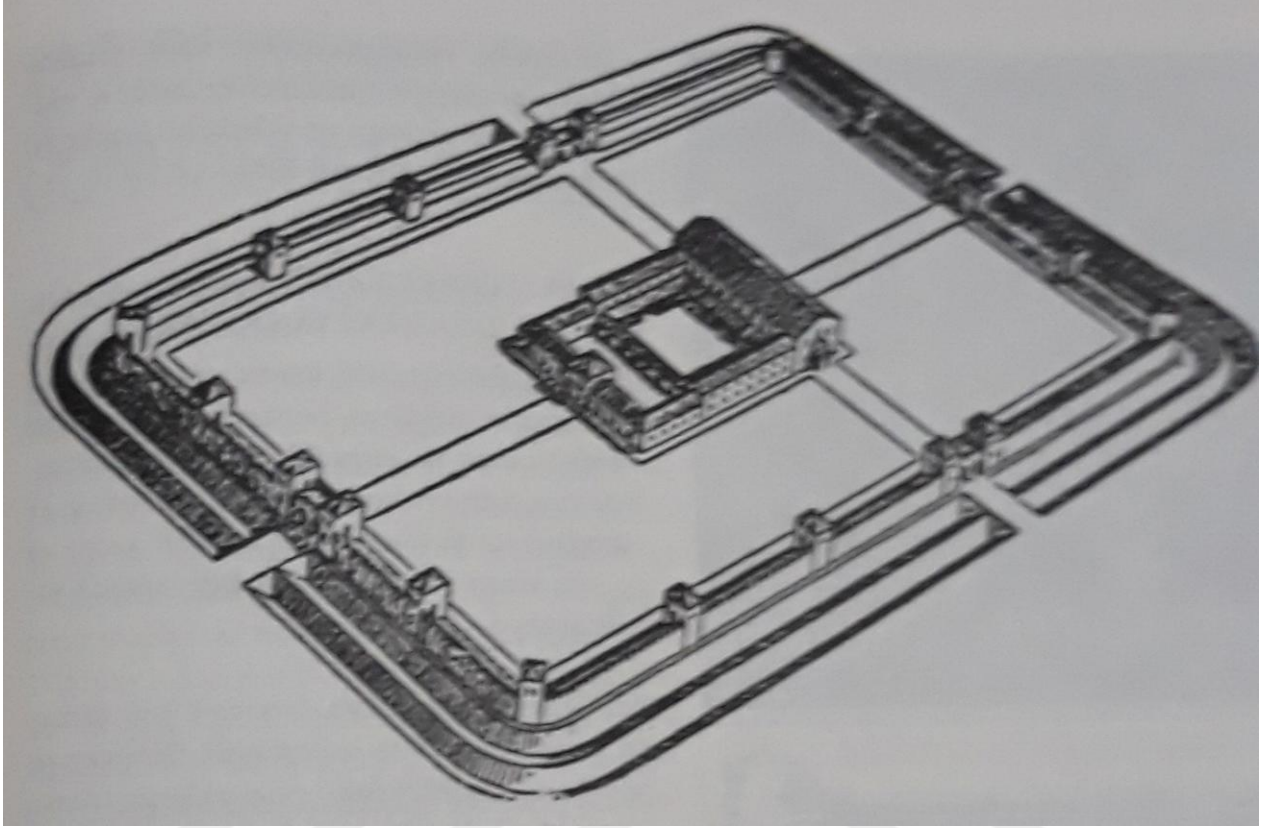

Şekil 3.1. M.Ö.4. yy.ın Volterra Kapı görünümü (Akdeniz, 2016: 236).

Şekil 3.2. Ganina'daki Tusculum'un su sarnıcı tonoz görünümü (Akdeniz, 2016: 236).

Romalıların askeri yapıya yenilikçi bir örnek verdiği görülmemiştir. Surların, kulelerin, kaleleri ve kapıların, her zaman Makedon ya da Helenistik, Etrüsklerin yaptığı eserlere benzetilmiştir. Romalıların yaptığı tesisleri görkemli olmuştur. Bunlardan önemli olanları Roma da, Fransa yani Galya ve Almanya yani Germanyada yer almıştır. Gözcü kulesi ve hendekler yapılan basit savunma hatlarının, set duvarlarının boyluca uzanan yapıları olmuştur. Bu yerde önem teşkil eden kaleler ve kışla yapılarını oluşturmuşlardır. Castellum adı verilmiş kaleyi strateji bakımından önemli sayılan yerlere konumlandırmışlardır (Bkz. Şekil 3.3). Kuzey ile güney yolunu yani decumanum ve doğu ile batı yolunu yani cardo üstünde dört tane kapı yer alan tek kalenin içine ordugâh yani praetorium, principi yapılmıştır. Büyük olan kışlada ve ordugâhlara yani castrumlara benzer şekilde düzenleme yapılmıştır (Akdeniz, 2016: 337,338).

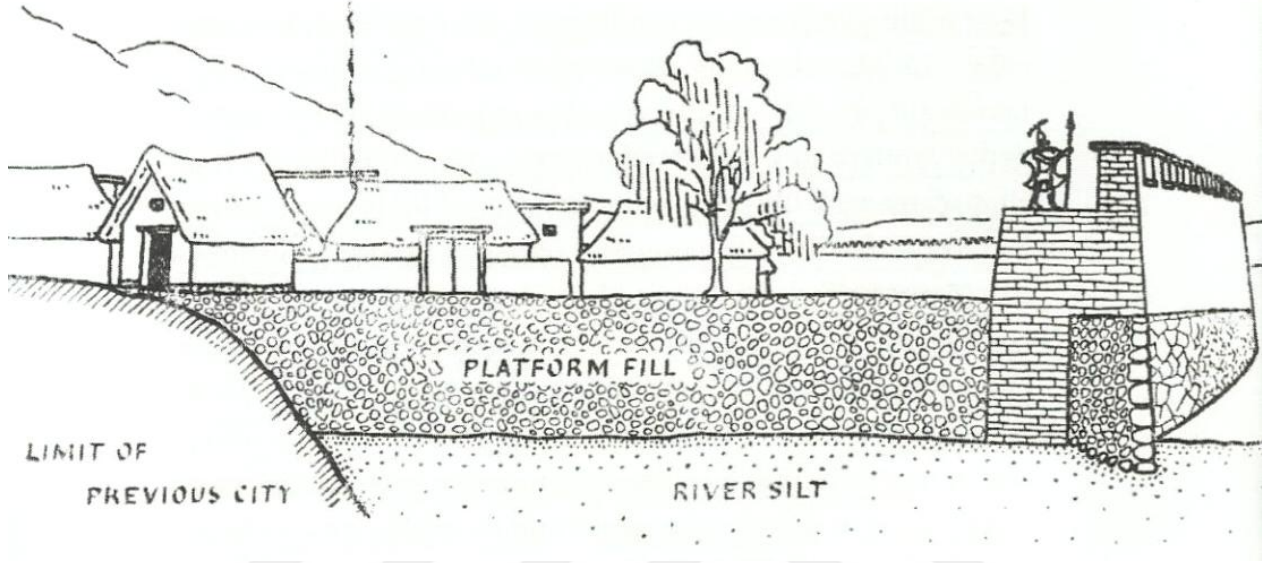
Şekil 3.3. Roma ordugâh, Castellum görünümü (Akdeniz, 2016: 337).

3.3.1. Sur

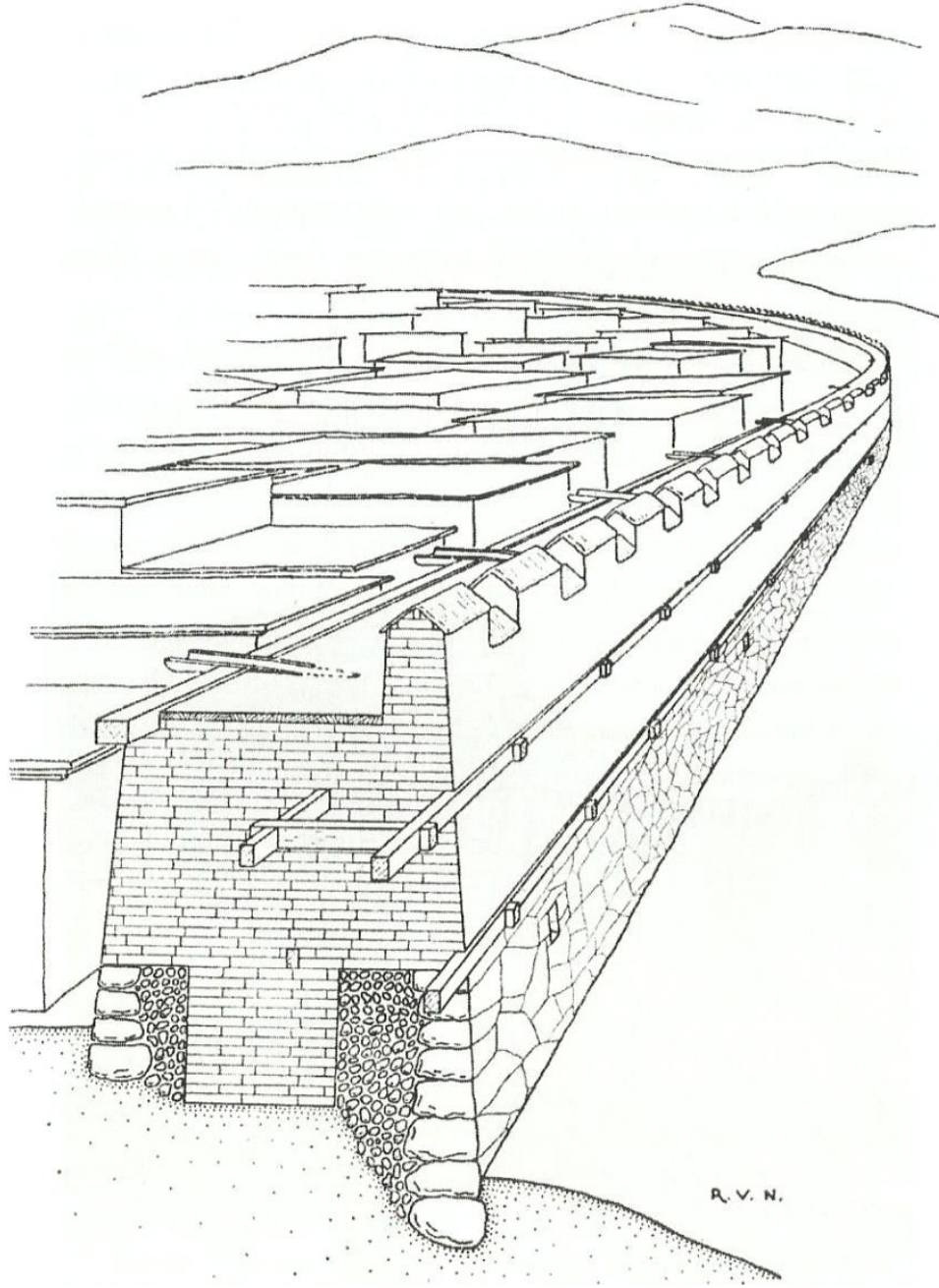
Surların kalınlığı neredeyse 15cm'den 75cm'e veya değiştirilerek çok fazla yapılmıştır. Bazen de aynı duvarın kalınlıkları değişik oluşturulmuştur (Wycherley, 2011: 65). Kesilmiş dikdörtgen taş işçiliğinin Hellen duvarlarının tarihsel olarak başlangıç dönemlerine kadar inmiştir. Daha sonara 5. yüzyıldaki süreçte çokgen dışında, ard arda olarak düşünülmemesi gerekmiştir. Dikdörtgen taşlar ile yapılan duvar çağrıştırdığı etkiyi taşlardaki büyüklüğün oranı, taş sıraların yüksekliklerine ve taş sıraların düzeni ile bağlanmıştır. Taşlardaki büyüklüğün oranları çok çeşitli olmuş; ancak Attikalı duvarcılar ideal olarak 1 yükseklik biriminden 2.6 uzunluk civarında oluşturulan oranı devamlı tekrarlayarak ortaya çıkarmıştır. Çoğu örneğin bu şekilde, 4 Attika ayağı 1.5 katı etmiştir. Ama, farklı yöntemler ile farklı duvarlar yapılarak oluşturulmuştur. Oranların kenarları ile bir arada çoğu zaman teker taşlarının, bazen de taş sıraları, bazen de özellikle sanatsal mermer duvarlarında bütünsel bölünmezliklerini vurgulamıştır. Taş sıraları çoğu zaman eşitliğin yüksekliğinde olmuş (İsodomos duvarının), bazen dönüşümlü şekilde alçalarak yükselmiş; bazen de farklılıklar göstermiştir (genellikle yukarı doğru alçalmış). Farklı tekniklerin taşların ne baş kısımlarının dışına gelecek şekilde ne de enlemesine kullanılmış, bunlar kendileri için özgün tekniklerden yoksun olmuştur. Dikeysel

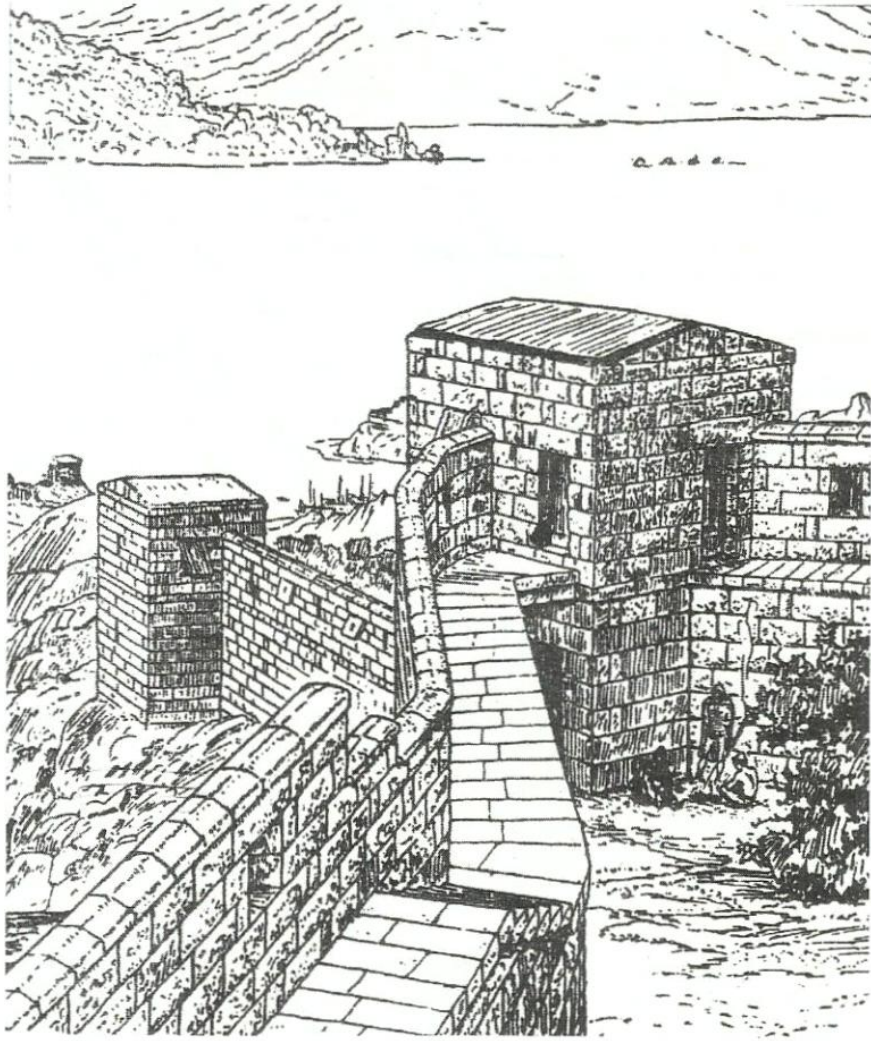
olarak eklenmelerin yerlerine özen ile yapılmış duvarlar daha sonra bütün duvarın aynı şekildeki yüksekliğinde tutulduğu olmuştur (Bkz. Şekil 1.1) (Bkz. Şekil 1.2) (Bkz. Şekil 1.3) (Wycherley, 2011: 68, 69).

Şekil 1.1. Smyrna'daki akraik surun kurulma çalışması (Wycherley, 2011: 62).

Şekil 1.2. Sur kesitinin görünümü (Wycherley, 2011: 63).

Şekil 1.3. Heraklia'daki sur canlandırma çalışması (Wycherley, 2011: 64).

Roma, Pompeii şehirleri hiç bitmeyen bir açık çalışma alanı olmuştur. Her zaman planlanan yeni bir şey vardı, geliştirmek için yenilikçi inşaat tekniklerinin denenmesi, şanslı ve seçmenlerin sempatilerini yakalama, ve onların gerçek sorunları hakkında kendilerinin dövme (metal bir nesneyi) hale getirmek için yapılmıştır. Bu sürekli kentsel değişikliklerin karakterleri olmuştur. Görevli olanlar agrarius, mimar ve yapı olmuştur. Birincisi, inşa edileceği alanları ortaya koydu; mimar, bugünlerde projeyi tasarladı ve denetledi; yapı yerine şantiye çalışanlarının sorumlu ustabaşydı; aedil (kamu binalarından sorumlu olan iki daha sonra dört olan Roma hakimi) işlerini kontrol etmeye geldiğinde o zaman sorun olmuştur. Temel, opus caementicium'un (veya Roma Betonunun) icadı ve gelişmesi olmuştur. Harç (kireç, su ve kum) ve lav (Volkanik kül veya çakıl) ile karıştırılmış çeşitli boyutlardaki kaya parçalarından yapılmıştır. Calcatoria Vinç: Ağır yükleri kaldırmak için kullanılan bir makine, bir ya da daha

fazla köleyi, yükü kaldırmak için etrafına ipi sarmış büyük bir sırt çarkının içinde yürümüştür. Opus Craticium, Ekonomik bir inşaat yöntemi olan bir pamuk kafesi, kil, taş ve harç karışımıyla doldurulmuştur. Opus Mixtum, Bir duvar sıralı sıra taş bloklar inşa ettirilmiştir (Tavormina, 2017: 26).

Bazı bölgelerin duvarlarında pişmiş toprakta gömülü su boruları var olmuştur. Duvarlar koruyucu bir sıva veya mermer plakalarla kaplanabilir olmuştur. Opus Incertum, Küçük ve düzensiz taşlardan caementicium yapılmıştır. Opus Retikulatum, Opus caementicium'un çapraz kare şeklinde taştan yapılmış, ağ benzeri bir desen oluşturmak için çapraz olarak yerleştirilmiştir. Opus Quasi Reticulatum, Retikülatınkine benzer, ancak düzensiz bir şekilde taşlarla yerleştirilmiştir. Kalıp, Ahşaptan yapılmış, taş kesilirken hata yapmadan dekoratif detaylar üretmek için şekillendirilmiştir. Circinus, Pusula inşaat malzemesi olmuştur. Pliers, Kerpeten inşaatta kullanılması için alınmıştır (Tavormina, 2017: 27).

3.3.2. Sur Kapısı

Etrüsk yapısı bir kaç duvar kalıntısının, Roma meydanlarında yer almıştır. Romadaki Aurel sur uzunluğunun ölçüsü 18937 metre olarak yapılmıştır. Kalınlığı 3.5 metre ve yüksekliği 7 metre olarak yapılan kalelerin duvarı dışındaki, kapının yanlarının yüksekliği 10 metre ve kuleler için yapılan çıkıntılar ise 6 ilâ 7 metre olarak yapılmıştır. Kapı içerisinde nöbetçiler için odalar ve bunların içinde de merdivenleri yapmışlardır (URL 6).

Wycherley'in (2011) ifade ettiği gibi:

Kapılar sur çizgisiyle ara sıra girinti ve çakışma yoluyla dik açı yaparak yerleştirildi. Tasarlarında gereksiz bezeme yoktu ve basitti. Önemli kapıların yanında kuleler vardı; küçük ve önemsiz huruç kapıları da bulunurdu. Kimi kez, aralarında yuvarlak ya da dikdörtgen küçük avlu bulunan birer iç ve dış kapı vardı. Bu tasar saldırıların dış kapıyı yardıklarında kentin içine girmemelerine ve özellikle de kolay yıpranmalarına yarardı. Gerçekte, Korinthos'un Isthmos Kapısı'nda ve ötekilerde de dış kapının kapatılması için bir önlem yoktu ve bütün düzen bir tuzak havasındaydı. Hellenistik Çağ'da kemerli kapılar kullanılmaya başlandı. Doğallıkla, kent kapılarının belirli bir saygınlığı vardı; kimi kez içlerinde adak nişleri, dahası küçük kutsal gömütler bulunurdu.

4. yüzyıldaki onarımlar ve ekler sonucu buradaki bilinen ölçü iki katında arttırılmıştır (URL 6).

4. KAVRAM OLARAK ROMA SURLARINDA DUVAR

4.1. KORUNMA AMAÇLI DUVARLAR

Kale Duvarı (Rampart) Çim duvar (Bkz. Şekil 1.1) olarak tabir edilen bir duvar yapısı olmuştur. Bu şekilde oluşturularak yapılmıştır (Bkz. Şekil 1.2). Sur boyunca taşları istifleyerek döşemeden levhalar yardımı ile oluşturulmuştur. Bu geliştirilen metot M.S.1. yüzyılda Antonine zamanında sur yapılarında sıkça kullanılmıştır (URL 6).

Şekil 1.1. Taş ile inşa edilen Çim Duvar (URL 6).

Şekil 1.2. Taş ile inşa edilen Çim Duvar (URL 6).

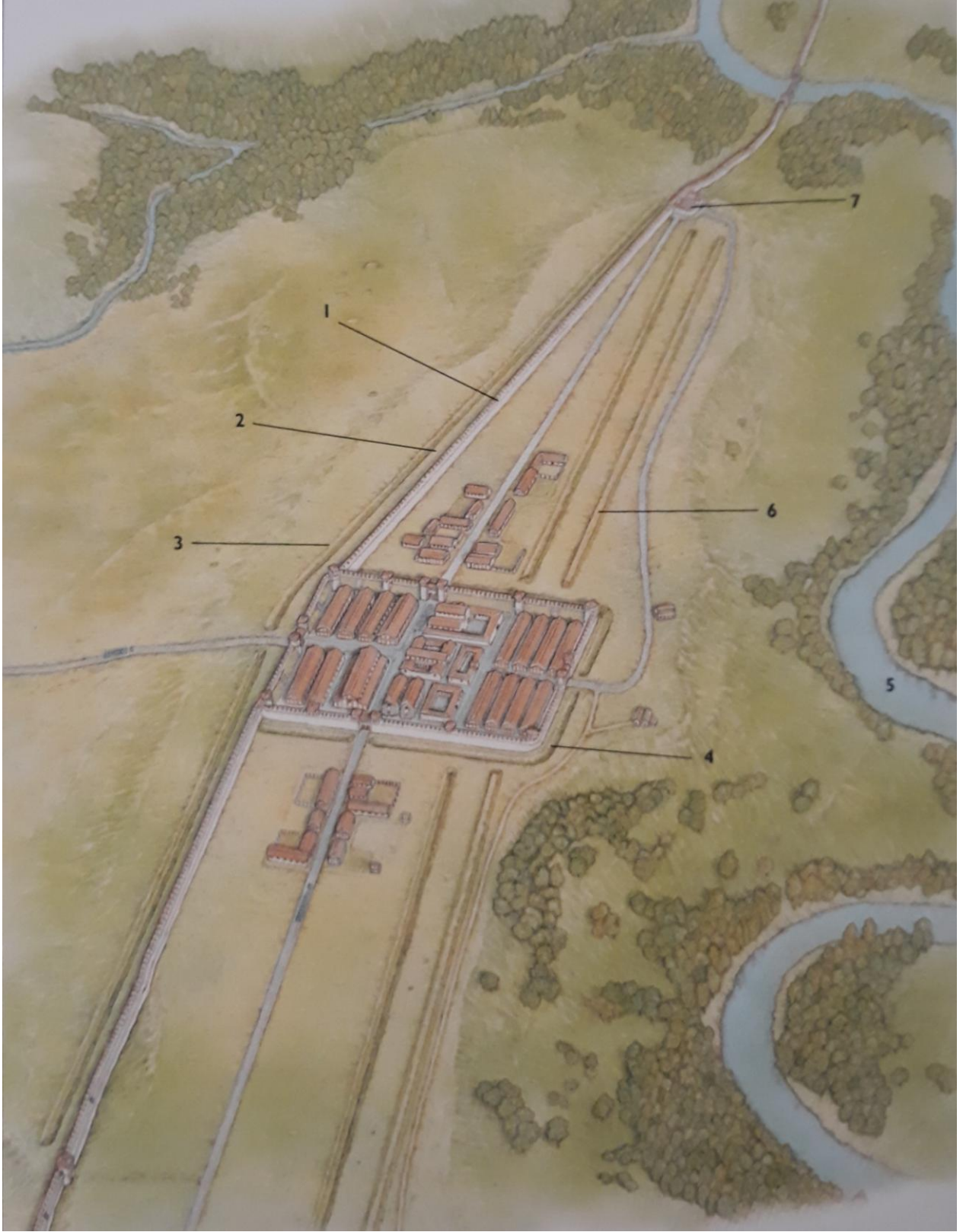
Hadrian Duvarı'nın orijinal uzunluğu, Tyne Gap'ın Kuzey kenarı boyunca arka arkaya uzanan 76 Roma mili (yaklaşık 70 mil) olmuştur. Newcastle Tyne'in üzerine bir köprünün yapıldığı ve imparatorun onuruna Pon Aelius adı yerleştirildi, Irthing'nin geçitine, ilk 45 Roma milinin (yaklaşık 41 mil) genişliği 2.96 metrelik bir taştan inşa edilecek ve belki de yürüyüş yoluna 4,4 metre yükseklikte yapılmıştır. Kalan 31 Roma mili (yaklaşık 29 mil) terminal noktasına kadar, batısındaki Bownes Solway üzerine, 5.9 metre tabanındaki genişliğe sahip çim bloklarından inşa edilmiştir. Çim denenmiş ve test edilmiş bir yapı malzemesiydi ve batı sektöründeki kullanımı, inşaat hızına duyulan ihtiyacı göstermiştir (Fields, 2003: 12).

Duvarın yapısının incelendiği bir çalışmadan genellikle ikinci tam çalışma dönemi olarak alınacak olanın büyük bir revizyonuna dair kanıt (yani MS 124) var olmuştur. Bu kanıtlar, inşaatın genişlikteki bir taş perde duvarı için başlattığı ancak gerçek yapının kalınlığı sırasıyla, Geniş ve Dar Duvarları olarak bilinen, kalınlığı yaklaşık 2,1 metre olan bölümlerinden (örneğin, küçük kale) oluşmuştur. Aynı şekilde, gerçekte inşa edilmiş olandan daha büyük bir genişliğe sahip bir taş perde duvarı için hazırlanmaların yapıldığı millkalesi (örneğin, Poltross Burn) ve küçük kaleler (örneğin, Willowford East) tanımlanmıştır. Proje tamamlanmadan önce duvar hattına kale eklemesi ve 2.96 metreden (10 Roma ayağından) 2.35 ya da 1.83 metreye (8 ya da 6

Roma ayağı) kadar olan taş perde duvarının daraltılmasıyla inşaat sürecinin hızlandırılması kararı alınmıştır. Bu emir Kuzey Tyne arasındaki tüm küçük kalelerle verildiğinde ve Irthing çoğu küçük kulelerin olduğu gibi dikilmişti, ancak perde duvarında çalışmak çok iyi bir şey değil sayılmıştır (Fields, 2003: 12).

Çadırları ekleme kararlarından kısa bir süre sonra ve hala inşa ediliyorken, Duvarın arkasında bir hafriyat eklemek için başka bir karar alınmıştır. Orijinal şemadaki diğer değişiklikleri takip etmiştir. Birincisi, Newcastle'da Tyne'dan dar bir şekilde Wallsend'deki kaleye bir uzantı yapıldı, ancak tümsek yok, böylece Duvarın uzunluğunu 80 Roma miline (yaklaşık 74 mil) uzunluğunu yükseltmiştir. İkincisi, Carrawburgh'un yeni kalesi, Burgh-Sands ve Bowness-Solway üzerindeki kaleleri arasında Drumburgh'unki gibi, Chesters ve Housesteads'in kaleleri arasındaki uzun uçurumu tıkamıştır. Üçüncüsü, dar duvarlı taş perde duvarında, çim Duvarı'nın bir kısmının yerini, 49 milkalesinde (Harrow's Scar) 54'e (Randy Lands) çevrilmiştir. Sonunda, Marcus Aurelius'un altındaki Hadrian Duvarı'nın yeniden işgalinden sonra, çim Duvarının geri kalanı taşa yeniden inşa edildi ve Askeri Yol düzenlenmiştir (Fields, 2003: 12,13).

Bu şekildeki Duvarlar; 1.Stone wall(Taş Duvar), 2.Ditch(Hendek), 3.Glaciis(Bayır), 4.Birdoswald(Ağaçlı alan), 5.River Irthing(Irthing nehri), 6.Vallum(Tümsek), 7.Milecastle 49(49. Milkalesi) olarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 1.3) (Fields, 2003: 10).

Şekil 1.3. Korunma amaçlı duvar görünümü (Fields, 2003: 34).

Geniş/Dar Duvar, kumlu harçtan kil içine yerleştirilmiş kaba levhaların bir temeli üzerine dikilmiştir. Yapımında kullanılan taş esas olarak kireç taşı olmuştur. Taşlar düzenli düz yönleri yerleştirilebilmesi hangi taş ustalarının 'çakıl taş döktüğü' olarak tanınması için kabaca kare yüzler ile kesilmiştir. Bu üst tabaka taşların konik bir 'ucu' vardı, hangisi içeriye yerleştirilmiş; bu duvar yüzünün içten düşmesini önlemek için gerekli olmuştur. Aralıklarla, duvar yüzeylerini daha sıkı bir şekilde içine bağlayacak ve bir sonraki süreçler için yukarı çıkacak şekilde düz bir döşeme tabakası döşemek gerekli görülmüştür. Kil ana gövdesini sağladı ve çakıl dolgu malzemesi olarak hizmet etmiştir. Harç genellikle sadece üst tabaka taşlarını doğrultmak için kullanıldı, ve daha sonra çok az olarak kullanılmıştır. Görünüşe bakılırsa bir ya da iki tane üst tabakaya taş, daha sonra çakıl ve kil dolgusu eklendi, daha sonra birkaç tane daha dizi, daha fazla dolgu, ve benzeri hazırlanmıştır. En azından bazı yerlerde perde duvarının sıva ile işlendiği ve kireç yıkama ile bitirdiği bilinmiştir (Fields, 2003: 13).

Çim duvarı, üç veya dört kat kalınlaşan çim sahalalarının temeli üzerine yerleştirilen çim bloklardan, belli bölümlerde bu temel yuvarlatılan kaldırımlardan oluşarak yapılmıştır. Vergetius (3.8) bu tip çim bloklarının en uygun boyutunu 1.5x1.0x5.5 Roma ayağını (444x296x148 mm) belirtir, ancak Çim Duvarının yapıcılarının bu kuralı gözlemlediği bilinmemiştir. Çim Duvarının hayatta kalması, ileri yüzünün dik bir eğime sahip olduğu, geriye doğru yüzünün ise ilk dikeyde dik eğimin yukarı doğru devam ettiğini ileri sürmüştür. Bir Süvari siperinin patikalarını ızgaralı çubuklarla örmek olmasına rağmen, yükseklikte, Geniş/Dar Duvar'a benzemiştir (Fields, 2003, 13).

Duvarın tepesinde devriye gezmek için korumalı bir patika olduğu kabul edilmekle birlikte, Rudge çanak gibi yapması olarak önerildiği görünüyor, Duvarın dar genişliği nedeniyle yükseltilmiş bir savaş platformu olarak görülmemiştir. Hendek dibine önünü görmek için yeterliliği değil, yüksekliği sadece iyi, çok yönlü bir görünüş sağlamıştır (Fields, 2003: 13).

Sur ile hendek'te bırakılan boşluk kısmı, yamaç (Berm) olmuştur. Genelde bu boşluk altı metre ilâ dokuz metre civarında yapıldığı tespit edilmiştir. Bazen bermlerde farklı boyutlandırılmaları rastlanmıştır. Bunun nedeni yapılar arası uyumsuzluk ve zaman farkından kaynaklanan sebeplerden olmuştur (URL 6).

Hendekler (Ditch) genelde sur boyunca kazılan V şekli verilen 30 dereceden oluşan bir açıyla yapılmıştır (Bkz. Şekil 1.4) (URL 6).

Duvarın ötesinde, küçük kale 3.3a'dan (Sewingshield's) küçük kale 45b'ye (Walltown) kadar yaptığı gibi, en üstteki doğal özellikleri boyunca geçtiği yer dışında, kuzey yüzüne yakın bir hendek var olmuştur. İki düzlük arasındaki boşluk, eğik yer, Geniş/Dar Duvar için tamamen 5,9 metreden (20Roma adımı) nadiren daha az Çim Duvarına rağmen önünde sadece 1.83 metre (6 Roma ayağı) genişliğinde yapılmıştır. Her ikisi de Duvara karşı hendekte kayar ve onun tarafından sarsılarak hendek kenarlarının biraz aşınmasına karşı bir önlem olarak hizmet etmiştir. Hendek, Roma askeri hendeklerinin çoğu gibi, V şeklinde profilde, Eğim ve karşı eğim dikey 30

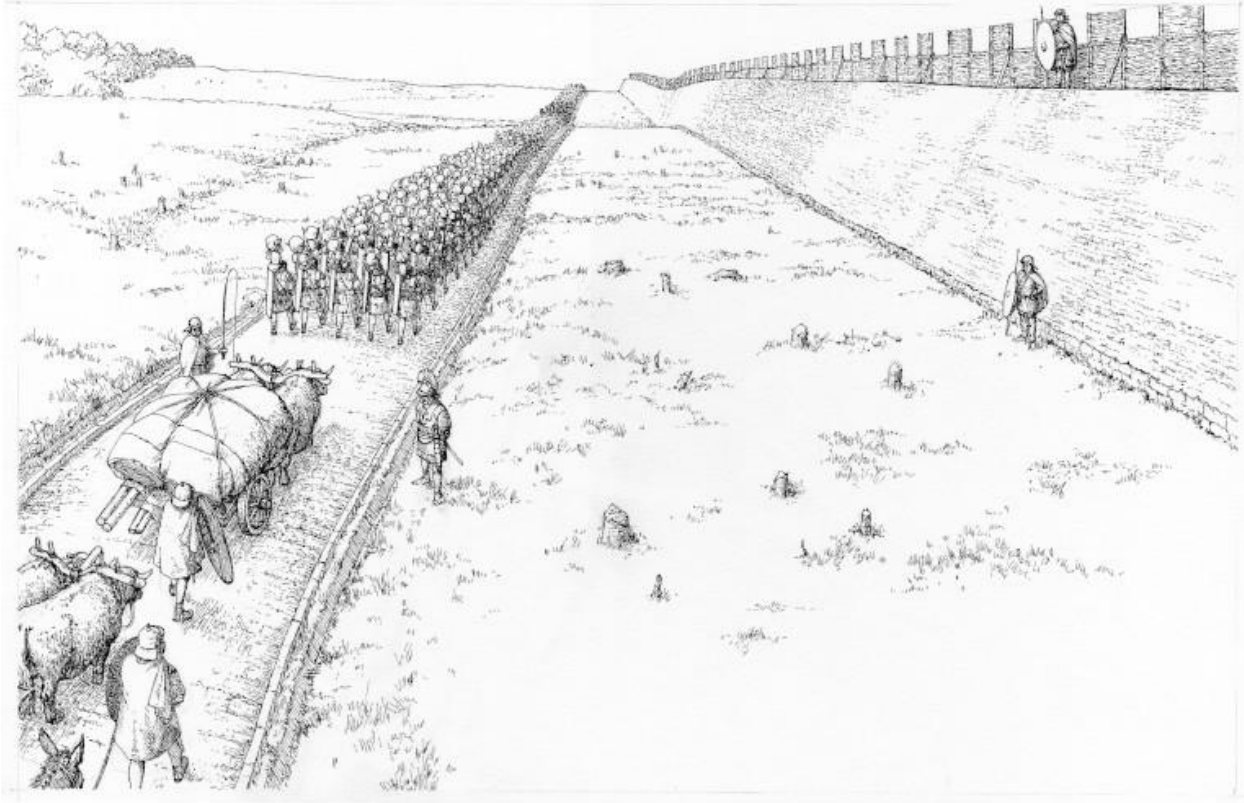
derecelik bir yukarı açıyla eğimli yapılmıştır. Uzunluğundaki yerlerde, altta bir kare kesilmiş ayıklanan bağlantı (veya yürümeyi kıran kişi) belirtileri var olmuştur. Hendek boyutları noktadan noktaya değişir, ancak ortalama üstte 9-12 metre genişliğinde ve 2.66-2.96 metre derinliğinde olmuştur. Hendekten gelen malzeme kuzeye doğru genişletilmiş bir tümsekten ya da bir eğime doğru atılmış, bu da karşı-bayırı önemli ölçüde yükseltmiş ve bir düşmana karşı hiçbir koruma sağlamayacak şekilde hafifçe kuzeye doğru ilerletmiştir (Fields, 2003: 13, 14).

Şekil 1.4. Hendek (URL 6).

Dış Höyüğün yapılırken hendeğin kuzey bölümüne yapıldığı da tespit edilmiştir (URL 6).

Askeri Yol (Military Way) duvar boyunca uzanan askerî birlikler ile kaleyi, bir aksı bütün yapan, duvarda yaşayanlara hareket kabiliyeti sağlayan yol (bkz. Şekil 1.5) olduğu bilinmiştir. Yapılan bu yolda kanalizasyon sistemi oluşturulmuş ve yolun her iki tarafına da su drenajını sağlaması için kubbeli yapılmıştır (URL 6).

Şekil 1.5. Askeri yol görünümü (URL 6).

Her ne kadar açıkça Hadrianik planın bir parçası olmasa da, yerler için Vallum'un kuzey höyüğünün tepesinde geçersiz kılmakta ya da akmakta, Tyne-Solway sisteminde başka bir doğrusal elemanı Askeri Yolda, Duvarın güneyine yaklaşık olarak paralel giden yol olmuştur. Duvar iletişiminde kalıcı garnizonların kurulmasıyla birlikte ele alınması gerekmiştir. Bağlantılı bir dizi yolu, Askeri yola bağlayan kale, mil kaleler ve küçük kaleler tespit edilmiştir; Onun rolü açıkça sınır boyunca iletişim ile yardımcı olmuştur. Yine de, Hadrian Duvarı'na yapılan bu ilavenin tekrar kazanılınca kadar belki de Antonine Duvarı'nda kazanılan deneyimin sonucu yapılmadığı anlaşılmıştır. Hayatta kalan bölümler standart inşaattan, her iki tarafta belirgin bir eğrilik ve kanalizasyon hendekleri ile birlikte 5.4-5.9 metre (18-20 Roma ayağı) genişliğinde olduğunu göstermiştir. Bir kural olarak, küçük taşlarla bazalt gibi koyu kıvılcımlı kayalarla ve ince çakıllarla kaplanmış, çakıl taşlı bir alt tabaka ile büyük parke taşlarının üzerine oturtulmuş ve büyük taşların bordürleri ile kenarları kesilmiştir. İyi drenaj edilmiş alanlarda ve sağlam alt yapıda aşınmış kaya parçasını dibine koymak için sadece doğru bombeli profili sağlamak için yeterli çaba sarf edilmemiştir. Daha yumuşak zeminde, yol inşaatçılar ya ana kayaya doğru kazardı ya 'süzülürdü' yol bir kum ya da çakıl yığının üzerinde durmuştur (Fields, 2003: 14,15).

Vallum orijinal planın bir parçası değildi, ancak inşaat çalışmaları devam ederken Duvar'ın güneyine eklendi. Vallum'u çağdaş inşa etme kararı, ya da post-tarihli, kaleleri inşa etme kararı, bununla birlikte asıl konstrüksiyonun bir kısmı ya da hepsinden önce yapılmış olabilir.

Benwell, Haltonchesters, Birdoswald ve Castlesteads'ların birbirinden uzaklaşarak etrafını dolaşarak geçer, Carrawburgh siteyi geçiyor, Carvoran'ı tamamen gözlüyor ve Newcastle değil Wallsend'de sona erecek. (Fields, 2003: 15).

Bu doğrusal engel geniş bir düz dipli hendek, en üstte 5.4-5.9 metre genişliğinde, 2.66-2.96 metre derinliğinde ve 2,1 metre genişliğinde, 60 derece ayakta duran taraflar olarak tasarlanmıştır. Hendeğin her bir tarafında 9-12 metrelik bir yamacı temizlendi, toprak höyükleri tarafında, 2.66-2.96 metre yükseklikte, kasten kaplanmış olan höyüklerin yoğunluğunu korumak için yığılmış çim-bloklar ile sınırlandırılmıştır (Bkz. Şekil 1.6). Noktadaki mimarların değişiklik yaptığı bu tasarım yerel koşullara uygundur. Böylece kuzeyden güneye doğru, Vallum'un hendekleri ve höyükleri yaklaşık 37 metre çapında bir genel ölçüm ile bir özellik sundu. (Fields, 2003: 15).

Vallum(Tümsek) tamamlandığında, güneyden Duvar'a erişim kalelerin karşısındaki bozuk arazide yapılmış geçitlerin taşla kaplanması ile sınırlandırılmıştır. Vallum'un amacı çok tartışıldı, ancak birincil işlevinin, sınır sisteminin arkasını herhangi bir dahili düşmanlıktan korumak olduğu düşünülebilir olmuştur. Bazı yerlerde Vallum Duvar hattına çok yakın çalışır, diğer yerlerde ise neredeyse bir mil uzakta bulunmuştur. Yine de, hendekte müthiş bir engel vardı, höyükler içine davetsiz misafirlerin silüetine karşı şehrin silüeti haline getirecek, böylece Duvarın kendisine ulaşılmadan önce daha kolay tespit edilebilir hale getirilmiştir. Duvar ve Vallum arasındaki alan, bu nedenle, erişimin sıkı bir şekilde kontrol edilebildiği bir askeri bölge sağlamıştır. Ancak, ikinci yüzyılın sonlarına doğru bu politika rahatlamış, yerleşimlerden (vici) açıkça görüldüğü gibi kalelerin dışına çıkmaya başlanmıştır. (Fields, 2003: 15).

Şekil 1.6. Hadrian bölümü baştan sona stili (Bishop, 2011: 9/82).

Kaleler (yaklaşık 18m2) duvarın kuzey yüzleriyle hizalanması için inşa edilmiştir. Milkaleleri Duvarla bir çift kanatlı kapıları olan ön ve arka kemerli geçitleri, Kuzey kapısı bir kule tarafından tepesinde yol sağlamıştır. Taş olarak yapılan - Çim Duvarı'ndakiler orijinal olarak çim kale surlarına sahipti- araziden bağımsız olarak bir Roma milinin (0.9 mil) aralıklarına her zaman yerleştirilmişlerdir. (Fields, 2003:15).

Standart bir plan için oluşturulmuş, bir veya iki uzun yapı kerestesi veya taşı içersinde, kale baraka-bloklarında herhangi bir ölçümle adam başına tahsis edilen alan sekiz ila 32 erkek için ayrılarak belirtilen, konaklama sağlamıştır. Milkaleleri ayrıca bir ekmek fırınına da, genellikle

kuzeybatı köşesinde, ve kuzeydoğu köşesinde, sur yoluna ve kuzey geçidi üzerindeki kuleye erişim sağlayan bir merdiven içermiştir. Milkaleleri, batıya doğru Wallsend'den itibaren Bowness Solway üzerinden numaralandırılmıştır. (Fields, 2003: 15).

Küçük kuleler (Turrets), her bir milkale arasında iki eşit aralıklı küçük kale (yaklaşık 6m²), duvar içine yer açılmıştır. Bunlar, perde duvarının temelleri ile aynı zamanda inşa edilen gözetleme kuleleri olmuştur. Taşlar içine inşa edilmiş, Çim Duvarı boyunca olanlar dahil, ve sekizden fazla erkek tarafından geçici işgal için amaçlanmıştır. Perde duvarından muhtemelen daha yüksek, 9.5 metre yüksekliğinde aşırı değil, Gözlem noktaları olarak görev yaptılar ve ayrıca Duvardan geri sinyal vermek için kullanılmıştır. (Fields, 2003:16).

Güney duvardaki bir kapı küçük kule içine girmesine izin verilmiştir. Zemin katın ortasında, sıcaklık ve yemek pişirmek için kullanılan bir ocak yapılmıştır. Üst kata ve yürüyüş yoluna erişim merdiven kullanarak olmuştur. Küçük kalelerin üst yapılarının nasıl görüneceğini göstermek için küçük bir kanıt var, ancak her bir küçük kale ya da milkale komşusunu görüyordu ve böylece sınır boyunca toplam gözetimi sağlarken karşılıklı koruma sağlamıştır. Milkalelerle ilgili olarak, küçük kaleler Wallsend'den Bowness üzerinden Solway'e batıya doğru numaralandırılmıştır. (Fields, 2003: 16).

Kaleler (Forts), başlangıçta Hadrian Duvarı'nı yöneten askerlerin, bazıları güneyde iki mil kadar uzakta olan Stanegate kalelerine dayandırılması amaçlanmıştır. Tyne-Solway sistemi yapım aşamasındayken, ancak, plan değiştirildi ve uygulanabilir olduğunda, Duvarın aşağısında yeni kale inşa edilmiştir. Belirlenen yerde başlatılan, sadece taşlarla aşırı yüklenecek olan milkalelerin ve küçük kulelerin kanıtları görünebilir olmuştur. (Fields, 2003: 16).

South Shields, Newcastle ve Carvoran ile, duvarın hattında ya da yakınında toplam 17 kale olmuştur. Hattın 12'sinde başlangıçta planlanmış ve inşa edilmiş, yarım gün içinde yürüyebilecek mesafeye göre mesafeleri (yaklaşık 7 mil), ama bir iki tane daha eklendi (Carrowburgh ve Drumburgh) ve Carvoran, Hadrian'ın saltanatının sonuna doğru taşta yeniden inşa edilmiştir (RIB 1778,1820). Carvoran, Carlisle, Chesterholm ve Corbridge ile birlikte tutulan Stanegate kalelerinden biri olmuştur. (Fields, 2003: 16).

Elle atılan silahların, yani fırlatılan mızrakların ya da ciritlerin (pilum) kullanımı için dönemin kale savunması yapılmıştır. Ciritlerin etkili menzilin 25-30 metre olduğu tahmin edilmiştir. South Shields'da antremansız bir kişi, yeniden inşa edilmiş batı geçidinden fırlatıyor, 15-20 metre mesafelere ulaşmıştır. En az bir V biçimli hendek, genellikle 5.4-5.9 metre genişliğinde ve 2.66-2.96 metre derinliğinde bir kale kuşatmıştır. İkinci savunma hattı orta derecede yüksek bir taş perde duvarı, 1.2-1.5 metre yüksekliğe ve 3.6-4.4 metre yüksekliğe sur yolu-geçide kadar, bunun üzerine daha dar bir mazgallı duvar ile nöbet tutulmuştur. Devre düzenli aralıklarla bir dizi kule oluşturdu ve bir toprak ve moloz ya da çim ve kil bankasıyla desteklenmiştir. Seti, devrenin kuvvetine büyük ölçüde ekledi ve acil bir durumda herhangi bir

noktada, sur yoluna erişime izin verilmiştir. Bu surlara yerleştirilen, yangın riskini azaltmak için iç binalardan bilerek izole edilmiş ekmek fırınları (clibani) olmuştur. (Fields, 2003: 16).

Hemen surun içinde, tuvalet bloğu (lavatrina) yapılmıştır. Kazılan örneklerin çoğu, arazinin en alt köşesinde yer alan dikdörtgen bir taş binadan oluşmakta olup, birçok kanalın birleştiği ve kaleden boşaltılmadan önce tuvaletin yıkanması için kanalize edilebildiği kanallar yapılmıştır. Housesteads'teki tuvalet bloğu, belki de 16 erkeği rahatça oturabilen bir kalenin sıhhi sistemi hakkında iyi bir anlaşma ortaya koymuştur. Daha dayanıklı taş koltukların hiçbir parçası olmadığından, ahşap olanlar daha olası olmuştur. Bunlar anahtar deliği şeklindeki yuvalarla kırılan sürekli bir tezgah şeklini almıştır. Bireysel mahremiyet için herhangi bir hüküm verilmemiştir ve Housesteads tuvaletinin toplam alanı en az 800 erkek garnizon için oldukça küçük görünmüştür. (Fields, 2003: 18).

Ayrıca intervallumda bir çevre yol olmuştur. Bir kaleye erişim, çift portallı kapıları olan dört müstahkem geçit üzerinden yapılmıştır. Bunlardan üçü, eğer kale duvardan karşıya geçerse, kuzeye erişim sağladı, Duvar'ı kendi kuzey surları olarak kullanan bu kaleler kuzeyde sadece bir ağ geçidine sahip olmuştur. Bir kaleye giden yollar ve içindekiler ile ağ geçitleri ve prensip binaları uyumlu yapılmıştır. Dahili olarak, bir kale üç alana, merkezi menzile (latera praetorii) ve ileri (praetentura) ve geriye (rentura) serilere ayrılmıştır. (Fields, 2003: 18).

Kaleler, askeri/büyük kale gibi, ana yolla karşı karşıya olan, merkezi olarak yerleştirilmiş bir merkez binası olmuştur. Her zaman taştan yapılmış bu bina, kalenin idari ve dini odağı olmuştur. Üç tarafı çevrili bir taş avludan kereste veya taş sütunlardan oluşan bir sütunlu giriş ile ötesinde kemerli yoldan oluşmuştur. Dördüncü cephede, girişe bakan, komuta subayının rutin ve disiplin konularına başkanlık yaptığı kürsü (mahkemenin) bulunduğu çaprazlı bir antre (bazilika) durağan olmuştur.. Bunun arkasında beş oda bir dizi yapılmıştır. Merkezdeki oda, emperyal görüntüleri, sunakları ve garnizonun standartlarını barındıran tapınağı (sacellum) barındırmıştır. Bunların altında askerlerin birikimlerini barındıran demir sandığının tutulduğu küçük bir kubbeli mahzen olmuştur. Nöbetler, hem standartları hem de nakdi korumak için her zaman dışarıdan gönderilmiştir. Mahkeme tarafındaki odalar (solda) birlik için taşıyıcıları standart olmuştur. Burada onlar ve onların katipleri hesapları tutup askerlerin ödemesini yapmıştır. Sağdaki çift kişilik oda cornicularius'a ve kâtiplerine ait olmuştur. Bu ordu evrak işlerinin evi olmuştur. Üç merkezi oda, Sacellum da dahil olmak üzere, içlerinde sabit metal ızgaralar bulunan düşük taşlı ekranlara sahip, bu nedenle, merkezi tapınakta ibadet nesnelere dışarıdan görülebilir ve memurlar, ofislerinin eşğini geçmeden onlarla ilgilenebilmiştir. (Fields, 2003: 18).

Prensipin bir tarafında garnizon komutanının ikametgahı (praetoryum) olmuştur.. Normalde, kendi banyo takımına ve bir boş alanın ısıtmasına sahip bir avlu evinin şeklini aldı; komutanın, ailesinin ve ev kölelerinin rahatlıkla konaklayabileceği küçük bir Akdeniz villası gibi olmuştur. (Fields, 2003: 18).

Ayrıca orta menzilde yer alan, ancak iki yan geçitlerden birinin yakınında bulunan, sağ (porta principalis dextra) ve sol (porta principalis sinistra), uygun erişim sağlamak için, garnizon gıda maddeleri nerede, genellikle eşleştirilmiş tahıl ambarları (horrea) olan (frumentatio) saklanmıştır. Tacitus'a göre (Agricola 22.2) Britanya'daki her kale bir yıl sürecek bol miktarda kaynak tuttu ve tahıl ambarlarının incelenmesi bunun doğru olduğunu kanıtlamıştır. Taştan yapılmış tahıl ambarının görünür özellikleri, boyuna çüce duvarlar veya sütunlar üzerindeki yükseltilmiş tabanıydı; tahıl depolama için en iyi koşulları sağlayan zeminin altındaki havalandırma kanalları; sıkıştırılmış duvarlar; ve yükleme platformları olmuştur (Fields, 2003: 18, 19).

Bir dizi kale olarak onların merkezi alanlarda hastaneleri olmuştur. Normal plan, bir karşılama alanı ve ameliyathane ile merkezi bir koridor etrafında bir dizi küçük koğuştan oluşmuştur. (Fields, 2003: 19).

İleri ve geri menzilleri baraka blokları (centuriae), askere almak için ve ordu yük hayvanları için sabit bloklar (stabuli) ve nalbant birimi veya zırh yapıcısı için (kumaşlar) atölyeler ile alınmıştır. Her biri bir centuria veya bir turma barındıran baraka blokları, genellikle kil destekli ahşap dikmeler ve çerçeve ile bağlanmış kumtaşı moloz taş duvarları ile yarı ahşaptan yapılmıştır. Bunlar çubuklarla örme ve sıvama ile doldurulmuştur. Çatılar ahşap çıtalı (zona) veya sazdan yapılmıştır. Uzun ve nispeten dar L biçimli bir bina şeklini almak, yaklaşık 10 metre genişliğinde ve 40-50 metre uzunluğunda, her baraka genellikle daha geniş bir daireye sahip on iki odalı konaklama birimlerine (contubernia), L tabanını oluşturmak, bir centuria için centurion (centurio) ya da bir turma'nın decurio'suna (decurio) bölünmüştür. Bir veranda binanın uzunluğunu koşturuyordu, genellikle iki binanın arasında akan bir drenaj ile başka bir binanın verandasına bakmıştır. (Fields, 2003: 19).

Memur mahalleleri geniş ve ocaklarla, yıkama tesisleri ve tuvaletleri, ahşap kaplı drenaj kanalları ile molozla dolu bir çukura giden 'devamlı bir ıslatma' denilen, binanın dışında donatılmıştır. Küçük çukurlar genellikle zeminlerin altında kazılmıştır ve asıl olarak kişisel belgelerin veya değerli eşyaların tutulduğu tahta sandıkları içerebilmiştir. Ancak, memurların mahallelerinde kaç kişinin barındırıldığı açık olmamıştır. Onlar sadece centurio veya decurio ve köleleri değil, aynı zamanda onların astlarının subaylarını da barındırmak için tasarlanmış olabilmıştır. (Fields, 2003: 19, 20).

Bir piyade centuryasına ev sahipliği yapacak şekilde tasarlanan bir baraka bloğunda her contubernium sekiz erkeği ve ekipmanlarını barındırmıştır. Dış oda (arma), askerlerin teçhizatını ve kişisel eşyalarını depolamaktayken, iç oda (papilio), genellikle ot şiltelerde uydukları yerde olmuştur. Bir süvari turmasına ev sahipliği yapacak şekilde tasarlanan bir barakada, her bir contubernium, üç asker, ekipmanı ve bunların binek hayvanlarını barındırmıştır. Dış oda atlar için ahır olarak hizmet vermiş, iç oda askerleri barındırmıştır. Taşınabilir tuğlalar başka yerlerde kullanılmış olsa da, yarım daire şeklinde taş veya kiremit bacaları ile bir taş veya kiremit ayarından oluşan bazı baraka bloklarının iç odalarına ait ocaklar bulunmuştur. Bunlar ısıtma ve

pişirme için kullanılmıştır. Bu odaların katları genellikle çini parçalarıyla karıştırılan harap toprak ya da dövülmüş kilden oluşmuştur. Küçük çukurlar genellikle hem iç hem de dış odadaki zeminin altından ve küçük ahşap kutulara ev sahipliği yapmış, memurların odalarında bulunan çukurlar gibi kişisel eşyaların tutulduğu yer kazılmıştır. (Fields, 2003: 20).

Hadrian'ın Duvarı köprü (bridges) üç büyük nehirleri, Chesters'taki Kuzey Tyne, Willowford'daki Irthing, ve Carlisle yakınlarındaki Eden, yanı sıra birkaç küçük akarsuları aşmak zorunda olmuştur. Birinci boyutu su taşkını için tam bir büyük başarı sağlar, ikinci bahsedilen şey belirli bir sorunları sunmamıştır. Arkeolojik kanıtlar köprülere ait duvarların Irthing ve Kuzey Tyne boyunca taşındığını ancak Eden'i çevreleyen köprü hakkında çok az şey bilindiğini göstermiştir. (Fields, 2003: 20).

Chesters ve Willowford'daki nehirlerin dönemlerindeki değişiklikler sonucunda, köprü ayaklarının büyük miktardaki kalıntıları hala bu iki yerde de yapılabilmektedir. Üçüncü yüzyılın başlarında, sekiz altıgen taş iskele üzerinde küçük ölçekli bir mesele olan Chesters'daki köprü yeniden inşa edilmiştir. Değiştirme yapılan büyük ölçüde daha bir çok önemli taş köprü ile sivri mahmuz üzerinde üç büyük iskele bulundurulmuştur. Benzer biçimde, Willowford'daki köprü de yeniden inşa edilmiştir. (Fields, 2003: 20).

Hadrian Duvarı'nın kuzeyindeki bazı mesafeler Bewcastle, Netherby ve Birrens'deki karakolları (northern outposts), daha sonraları Dere Sokağı hattına yakın olan Risingham ve High Rochester'da kurulmuştur. İlk üç, çim ve kereste olarak inşa edilen, muhtemelen orijinal plana düşen, bir yol için milcale 50 TW (Yüksek Ev) kuzeyden Bewcastle'a inşa edilmiştir. Antonine Duvarı'nın terk edilmesinden sonra Hadrian Duvarı'na dönüşte, bu ilk üç karakol yeniden ele geçirildi ve ikisi doğu tarafından birleştirilmiştir. (Fields, 2003: 22). Burada konuşlanmış askerler yerel durumu izleyebilir ve duvardaki garnizona geri istihbarat besleyebilmiştir. Burada askerler tayin edilmesine rağmen yerel durum ve duvardaki garnizona geri bildirim akışı istihbaratı izleyebilir, ana rolleri muhtemelen Brigantian bölgesini korumaktı, Hadrian Duvarı'nın inşası ile vilâyetin geri kalanından ayrılmıştır. Tacitus (Agricola 17.1) tarafından Britannia'nın tüm kabilelerinin en kalabalık olduğu söylenen Brigantes, şimdi Kuzey İngiltere'nin büyük kısmını işgal etti ve onların devletin ağırlık merkezi York Vale'sinde yatmıştır. (Fields, 2003: 22).

Hadrian'ın Duvarı Bowness üzerinde Solway'e sona ermesine rağmen, askeri kontrol bir dizi kale ve gözetleme kulesi aracılığıyla en az 26 Roma mili (yaklaşık 24 mil) kadar Maryport tarafından Cumbrian sahili yönünde, beş çim ve kereste kaleleri (Beckfoot, Maryport, Burrow Walls, Moresby, Ravenglass) devam etmiştir. Ne perde duvarı ne de Vallum oradaydı, deniz sınır ve set olarak hareket etmiştir. (Fields, 2003: 22).

Duwardakilere benzer tasarımlarda, kaleler ve gözetleme kuleleri aynı zamanda birinin aralıkları Roma mili ve sırasıyla bir Roma milinin üçte birine yerleştirilmiştir. Kuleler baştan itibaren taştan yapılmış ve çim ve kereste kaleleri yapılmıştır. Duvardaki milcalelerden farklı olarak bu milküçük kaleler asla taştan yeniden inşa edilmemiştir. (Fields, 2003: 22).

Sınır çalışmaları Maryport'un ötesinde devam etti ve Solway Firth boyunca insanların hareketlerini kontrol etmek için St Bees Head kadar uzak batıya koşmuş olabilir. Bu kıyı sistemi, ancak, Antonine Duvarı çekilmeden sonra meşgul değildi. Onun terk edilmesi Hadrian'ın batıdaki güvenlik sorunları ile ilgili biraz fazla endişeli olmasından kaynaklandı. (Fields, 2003: 22).

Genişletmeler duvarda üçe yakın yüksekçe yer yapılmış ve bu platformlar işaret ateşi yeri, askeri teçhizatların yani mancınık ve topçuların silahlarının bulunduğu yerler olabileceği tespit edilmiştir (URL 6).

Lilia'yı birtakım insanlara karşı yapılmış tuzak çeşidi olduğu bilinmiştir. Bu tuzak hendek ve dış höyüğe doğru gelebilecek saldırıları engelleme amacıyla yapılmıştır. Boyutsal olarak büyükçe yapılmış ovaleri çukur olarak yer yüzeyinde sıralı bir yapıda yapıldığı tespit edilmiştir. Duvarın üst kısımlarında körüğe benzer açılıp kapanabilir tarzda yapılan değişik çeşidi de bulunmuş ve buna Cippi adı ile bilindiği tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 1.7) (URL 6).

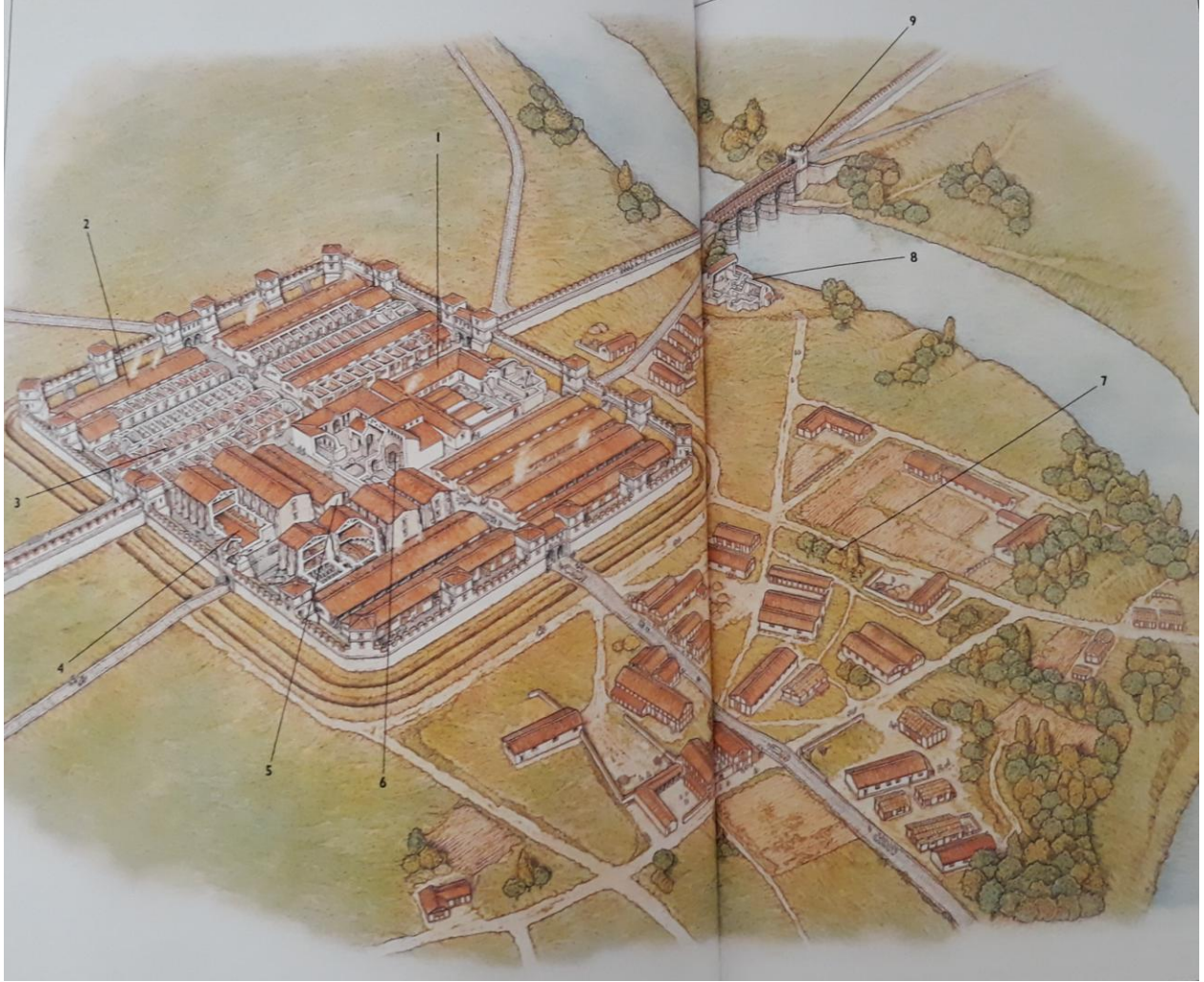

Şekil 1.7. Lilia ve Cippi çukur tuzakları (URL 6).

Mesafe döşemesi Bu uygulama askerlerin plaka döşemelerini heykel olarak yapılması işlemi olarak bilinmiştir. Başta on dokuz tane plaka duvar için yapılmıştır. Duvarı bölümlerine ayırmışlar ve bunu arşınlanarak belirlenen mesafeyi ölçme ve tespitini belirlemek için plakaları yaptıkları bilinmiştir. Aynı zamanda bu heykel plakaları askerlerin yani lejyonların taburlarının bilinmesi işlemi de gördüğü bilinmiştir. Bu heykel kumtaşının üzerine oyularak yazıldığı tespit edilmiştir. (URL 6).

4.2. BARINMA AMAÇLI DUVARLAR

Kaleler (Forts), on yedi kaleyi duvar hattı üzerine inşası yapılmıştır. Bu kale biçimleri bilinenlerden biraz daha küçük olarak yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.1). Bu yapılan kaleler yuvarlak hatlara sahip aynı bir oyun kartına benzetilmiştir. Bu kalelerin sonradan duvara ekleme yaptırıldığı tespit edilmiştir. Bu kale içinde birçok ihtiyaç için yapılar yapılmıştır. Binalar kapılardan oluşan bir dizi dış koridorlara açılacak şekilde oluşturulmuştur. Askerlerin konakladığı, atların bekletildiği, doktorların tedavi uyguladığı, hamamları, dışarıdan gelenlerin konaklayacağı, yemek yiyebileceği mekânlar bulundurulmuştur (URL 6).

Şekil 2.1. Chesters kalesi (Fields, 2003: 24,25).

Roma işgalinin çerçevesi ve sıkı bir şekilde, bir yardımcı birimi barındıran kalıcı bir üs olan kaleye (yaklaşık 1-5 ha) dayandığı bilinmiştir. Yardımcı kalenin düzeni esasen lejyoner kale planının minyatürü olmuştur. M.S. 80-125 dönemine ait bir kale, kereste veya kereste ile örtülen ve kütüklerden veya taş temellerden oluşan bir yatak üzerine kurulu bir toprak suru V şeklindeki hendekler tarafından korunmuştur. Sur, dört geçitle delindi, her iki tarafa da kuleler ya da her iki kapı geçidinin üzerinde ahşap kuleye sahip olmuştur. Diğer kuleler, surun gövdesinde yer alan kale çevresine düzenli aralıklar etrafında yerleştirilmiş olduğu gibi açılarda da durmuştur. Bununla birlikte, Hadrian Duvarı boyunca bulunan perde-duvarlar, kuleler ve taş geçitler inşa edilmiştir. Tacitus (b.c. M.S. 55) haklı olarak "askerlerin ocak ve evi" (Historie 2.80) kalesinin çağırır, buradaki amaç garnizon için kalıcı ve boş bir rahatlık sağlamıştır. Bu nedenle, lejyonerlerin kalesi ile iyi karşılanmıştır. Ancak, bir kale, ele geçirilemez dayanıklı bir sığınak olarak tasarlanmamıştır. Tam tersine, geniş kapsamlı aktiviteler için bir atlama noktası olmuştur. Savaş zamanında düşman, arazide yakın bir yerde bulunuyordu, diğer zamanlarda garnizon, ya müttefik kabileleri desteklemek ya da çiftçilik kampanyaları yürütmek için sınırın ötesine doğru devriye gezdiği bilinmiştir (Fields, 2003: 6).

Domitian'dan önce (r. MS 81-96), kaleler iki lejyon barındıran kalıcı üstleri olmuştur. Ancak Domitian'ın saltanatı sırasında, kaleler (yaklaşık 20-25 ha) boyutlarında küçültüldü ve kampanya için yalnızca bir lejyon ya da yardımcı askerlerle daha küçük yapılmıştır. 'Standart kale' terimi, ikinci tip site için arkeologlar tarafından yapılmıştır (Fields, 2003: 6).

Küçük Kaleler (Fortlets) duvara bağlı eklerden oluşan küçükçe boyutlandırılmış muhafaza yapıları olduğu bilinmiştir. Bir nevi minyatürü andıran kale biçiminde olduğu tespit edilmiştir. Kalelerin hepsi taşlardan oluşturulmuş temele çimlerden devam edilen bir yapı olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Bu fortletslerde askerlerin barındığı ve kalacakları kadar teçhizatla orada konakladıkları bilinmiştir (URL 6).

Şekil 2.2. Kaleler - Forts (URL 6).

Çok daha küçük bir kurulum, kale (yaklaşık 1 ha) olarak yapılmıştır. Bir sınır sistemi boyunca ara noktalara yerleştirilmiş, uzun bir yol, ya da nehir geçişinde, bunlar genellikle bir yüz

kişilik bölük veya daha fazla yardımcı bir lejyonun onda birini barındırmıştır (Bkz. Şekil 2.2). Küçük bir kale, bir kalenin aksine, sadece surun içinden tek bir kapı vardı, üzerinde bir kereste ile kuleye kaplanmış ve bir ya da iki hendeğin ötesinde olmuştur (Fields, 2003: 6).

Geçici kamplar bu kampların yapı olarak kalıcı izler bırakmadığı tespit edilmiştir. Duvarı inşa edenlerden bazı kalıntılar bulunmuş bu kalıntılar deri çadır parçaları olduğu tespit edilmiştir (URL 6).

Kommodus (r. MS 180-192), Moritanya Caesariensis vilayetlerini korumak için, modern Cezayir'in yeni gözetleme kuleleri inşa etti ve eski askerlerinin çalışmasıyla onarılmıştır (ILS 396). Sürekli olarak sadece üç ya da temelde dört metre kare ve en az iki kat yüksek, sınır taşı genellikle rasgele kullanılır, ama genellikle küçük siteleri önemli bir barınağı olmadan kalacak yeri kapsayacak şekilde alınmıştır. Muhtemelen sekiz adamdan oluşan bir arkadaşlık tarafından yönetiliyor, bu yerleştirmeler genellikle keresteden yapılmıştır, kısa boylu bir sur ve tek ya da çift hendek içinde, ve aralıklı bir yol boyunca veya nehir ve nüfus hareketinin trafiği gözlemlenmiştir (Fields, 2003: 6).

Josephus (b. MS 37), Romalılar düşmanca bölgeye girdiğinde, "ilk olarak kamplarını inşa eder" (Bellum Iudaicum 3.76), Ordugâh kampları, Josephus'un bahsettiği, kampanyada ordular veya birimler için gecelik durdurmalar yapılmıştır. Her birinin sığılmış (derin olmayan) bir hendeği vardı ve hendekten yukarı atılan toprak malzemedен inşa edilmiş alçak sur, 1.5 metre yüksekliğinde, her biri asker tarafından taşınan iki kazık bir uçtan ziyade, şimdi duvar resimleri yığınlarının, bir grup büyük "boğa dikenini" oluşturmak için üçlü gruplar halinde bağlandıklarına inanılmıştır. Geçit kapılarında kapı yoktu bir yürüyüş kampı onları nöbetçi olarak korumuştur. Açık ağ geçidi normalde önüne birkaç metre inşa edilmiş bir hendek (başlık) ile bir höyükten ek koruma alacaktı, ya da içeri doğru genişletilen surun (kalvikula) bu dışarı ya da içeri kıvrılmıştır. Bu kamplar çadır bezi altındaki kamp birlikleri için basit bir güvenlik önlemleri sağlamıştır (Fields, 2003: 6,7).

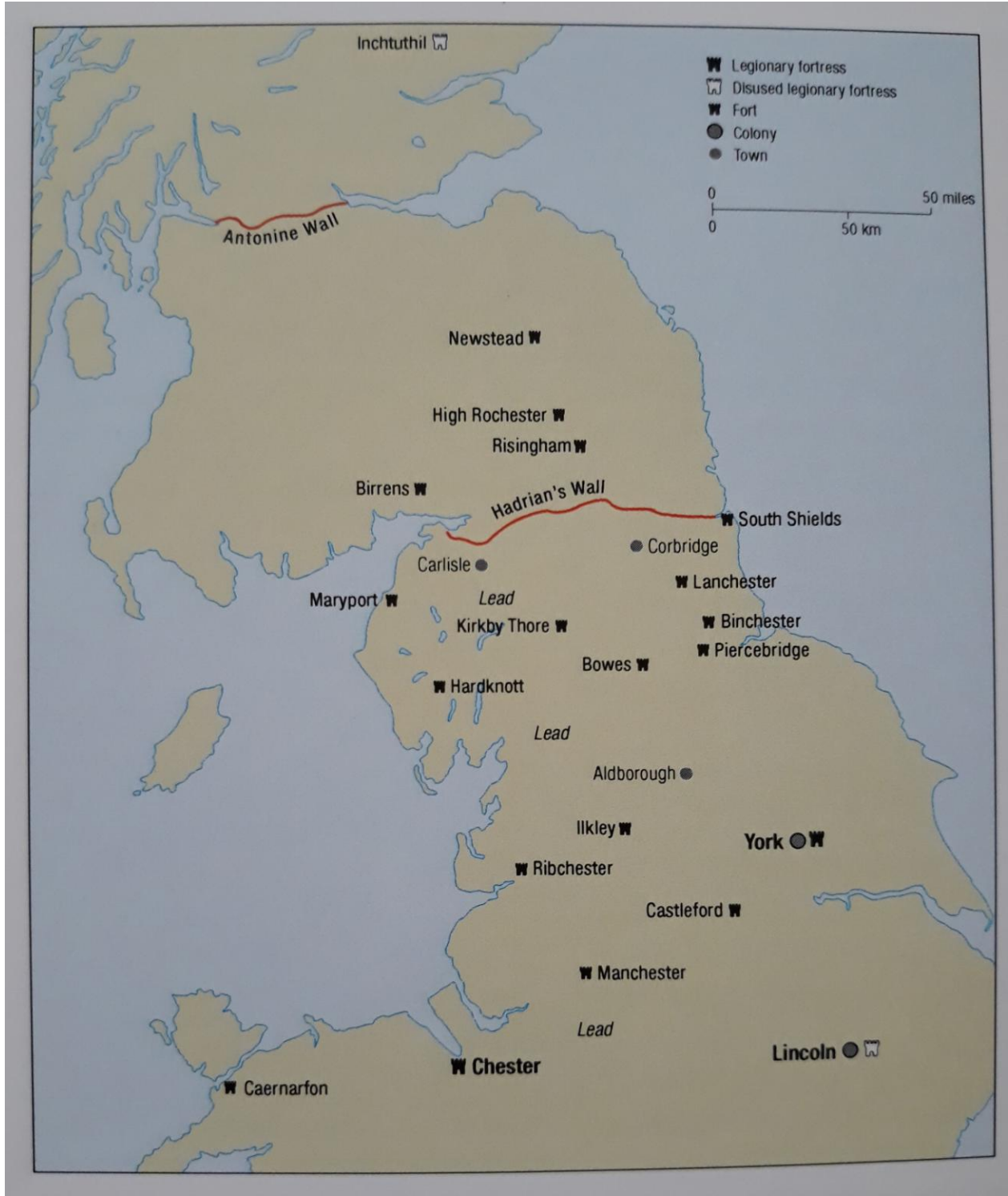
Sextus Iulius Frontinus, britanya valisi (MS 73/4-77/8) ve bir mühendis, birkaç teknik inceleme yazılmıştır. Birincisinde, gerçekçi antreman yöntemleri ile tanınan bir Komutan olan Gnaeus Domitius Corbulo'nun üstünlüğünü onaylıyor: "Domitius Corbulo, seçimin olduğunu söylemiş (dolabra) düşmanı yenecek olan silahtı" demiştir (Strategamata 4.7.1, cf. Tacitus *Annales* 13.35). Bu sadece Roma Ordusunun kendi başına kamp kurması için kanıtlanmış yeterliliğine bir referans olmuştur. Açık olarak, acemi askere bu askeri tekniklerde talimat verilmeli, standartları korumak için tam eğitilmiş askerle oldukça sık aralıklarla egzersiz yapmıştır. Britanya, imparatorlukta en büyük uygulama kamplarını kolaylıkla sağlar, en yaygın ölçü yaklaşık 30.5 metre kare olmuştur. Genellikle bir kale bölgesinden bir veya iki mil uzakta ve bir Roma yoluna yakın, bu siteler askeri birlikleri eğitmek için yürüyüş kampları ve özel olarak daha zor kamp bölümleri var olmuştur (Fields, 2003: 7).

5. ROMA MİMARİSİNDE SUR DUVARI: BRİTANYA SINIRINDAKİ ÜÇ DUVAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

5.1. GASK RİDGE

M.Ö.80'de 20 km.'ye sahip ahşaptan kale ile gözcü kulelerini yani Gask Ridge'ı yaptıkları anlaşılmıştır. Buna rağmen Gask Ridge, duvar kalesi çok eskiden yapılmıştır. Gask Ridge Frontier'ının (küçük kalenin), hudut bölgesi olarak, pek fazla tanınmamıştır. Aslında Gask Ridge (Sırtı) boyunca bulunan hudut yani sınırı boyunca anlamına gelmiştir. İngiltere'de Julius Agricola'nın kampanyalarını oğluna devir etmiştir. Bu kampanyalar Tayside'ın Inchtuthil'deki (Bkz. Şekil 1.1.) yirminci Lejyon adına yeni kale yapımı amacı ile yapılmıştır. Bölgeye yani Kaledonya yaylasının üstündeki Glen ağzına o zamanlarda çokça kale yapılmıştır (URL 1).

Şekil 1.1. Britanya (Inchtuthil) Kullanılmayan lejyoner kalesi (Fields, 2003: 10).

Gask Ridge yapıldıktan sonrada kullanılmaya devam edildiği ve birçok kale ile kuleyi bir arada tutacak bağlantı yolları olarak yapılmıştır. Bu bağlantı yollarında askerlerin tabur değişimlerini yapabileceği ve bu saati görebileceği kuleler dikilmiştir. Gask Ridge dışarıdan gelecek saldırıları bildirebilecek noktalara yapılmıştır. Britanya yani İngiltere'deki lejyon taburlarının düzenlenmesi sonucu bu Gask Ridge deki yerler teker teker boşaltılmıştır (URL 2).

Romanın bölgede sinyal görevi ile iletişimi sağladığı istasyonu Muir O'Fauld olmuştur. Bu yerler ilgili Tarihi Çevre İskoçya adı altında bir rapor hazırlanmıştır (URL 5). Bu rapor, biçimin ve detay seviyesini, önem arz eden ifadelerinin sürekli gözden geçirilmesini sağlar, böylelikle uzunluklarında değişimler saptamıştır. Burası ile ilgili bilgilerin güncel tutulması için çok fazla emek harcamış, bu mülklerin değişmez ve en son yapılacak bir niteliğin saptandığının oluşumu gözlenmemiştir. Kısaca açıklamak gerekirse, Auchterarder yakınında Muir O'Fauld da bulunan tesiste M.S.1. yüzyıl sonundaki Romayla ilgili olan sinyal istasyonu ve saat kulesinin olduğu anlamıştır. Bu tesisin Roma yoluna yakın 15 metre güneyde olduğu saptanmıştır. Bu yer anıtsal olan Gask Ridge sınırını bir yol, kale ve gözetleme kulesi/sinyal istasyonu olarak sınır sistemini Roma İmparatorluğunun en eski örneği olduğu onaylanmıştır. Bu yerde Dublane kuzeyinde Glenbank'a kadar olan Gask Ridge boyu kadar, Bertha ve Tay'den 37 km'de yer almıştır. Anıtın karakteristik özelliğine bakıldığında, görünüşe bakılırsa, Roma İmparatorlarından Vespasian (M.S. 69-79) ve oğulları Titus (M.S.79-81) ile Domitian (M.S.81-96) hükmederken, zamanın İngiltere Valisini (M.S. 77/8- 83/4) Gnaeus Julius Agricola'yı M.S. 79-80 yıllarında İskoçya'da inşa etmiştir. Gask Ridge sitelerinin, Roma Ordularını yaklaşık M.S.87/88 yıllarında İskoçyadan çekilerek terk etmiştir. Bu yer 1982 yılında vesayet sistemi ile alınmıştır. 1901 yılında anıt ve anıtsal yapının coğrafi çeşitliliğini oluşturmuş bu yerde D. Christison aracılığıyla kısmi olarak kazı çalışmaları yapılmıştır. Ordance Survey aracılığıyla 1967 yılında sitenin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. RCAHMS aracılığıyla 1995'te sitenin bulunduğu yerin notları kayda alınmıştır. 1995 yılından beri Wolliscroft il D.J. aracılığıyla Gask Ridge 'ın Roma sınırı olarak yapılan çalışmanın bir parçası olmuştur. İmparatorluğun yükselişe geçtiği sınır bölgesinin Roma ordusundaki tasarımı, işlevselliği ve organizasyonu daha çok aldığı potansiyelde sahip olunan bu mülkün sınır bölgesi ve bilgi sağladığı anlaşılmıştır. Bu anıtın görece iyi korunduğu, bir yuvarlak höyüğü (15.7 metre çapındaki), hendeği (3.25 metre genişliği) ve düştüğü, yayıldığı bir set alanını kapsamıştır. Bozuk araziye yapılmış geçitin yönetimi için kuzeydeki 15 metrenin katıldığı höyük Roma yolu olarak eklemeye yapılmıştır. Öteki sitelerin, tamamiyle kazılması sonucu daha çok örneğin karşılaştırılması sitenin, bir kare kereste aracılığıyla çevrelediği kazılmış sur, bir hendeği ve dökme olan set kulesinden olduğu anlaşılmıştır. Sosyal olarak bir değerlendirilme yapılmamıştır. Manevi bir yönü tespit edilmemiştir. Estetik yön olarak, bu alanda iğne yapraklı bir plantasyon ile çevrilmiş açık bir çimden ve ormandan oluşmuştur. Gask Ridge 'ın yapımı ile ilgili tarihi tam olarak bilmezken, kullanımının süresini ve anıtsal yapının cismi bilinmediği tespit edilmiştir. Gask Ridge gözetleme kuleleri olarak en iyi korunmuş olmuştur. Romada İmparatorluk zamanında, Roma askeri sınır sistemi olan en erken örneklerinden olanı olarak kabul edilmiştir.(URL 5).

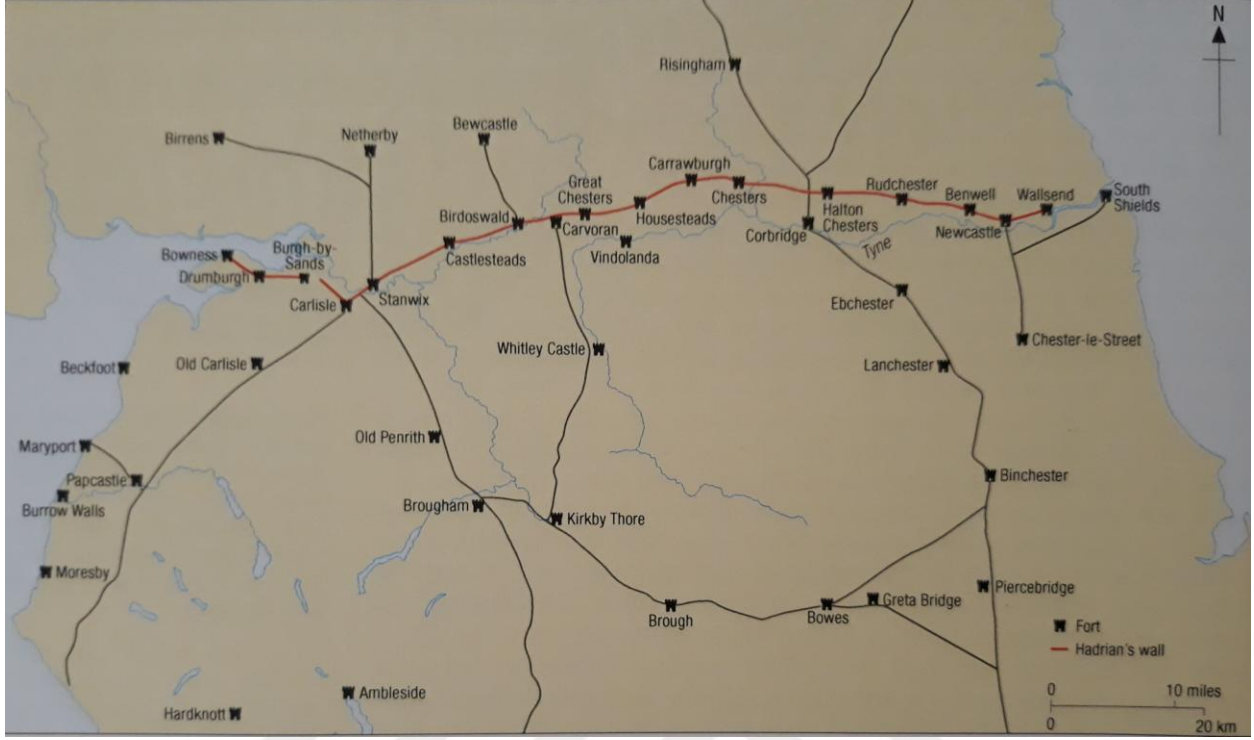

5.2. HADRIAN DUVARI

Şekil 2.1. Hadrian Duvarından bir görünüm (URL 8).

İmparator Hadrianus çıkan isyan söylentilerinden sonra M.Ö.122'de Britanya'yı ziyaret etmek için yola çıkmıştır. Britanya'da iken oluşan duruma kesinlik kazandırmak istemiştir. Britanya'nın batısındaki Solway Firth ile doğusundaki River Tyne arasında, kuzey barbarların istilalarından korunmak için duvar örülmesini emrettirmiştir (Bkz. Şekil 2.1). Aynı yıl içinde duvarın yapımına başlanmıştır (Bkz. Şekil 2.2) (URL 3).

Şekil 2.2. Hadrian Duvarı çizgisel hattı (Fields, 2003: 14).

Baker'in (2015) ifade ettiği gibi:

Değişim daha yönetiminin başlangıcında kendini gösterdi. Hadrian Trajan'ın doğuya seferlerini durdurdu. Bunlardaki başarısızlık Roma'nın genişleme politikasına leke sürmüştü ve uygulanan değişim senatonun ruh haline uygun düşüyordu. Fetihler yapmaya değil, mevcut sınırları korumaya ve güçlendirmeye öncelik tanındı. 121 yılında Hadrian İtalya'dan ayrıldı ve Ren sınırına geldi. Bu yörenin stratejik bakımdan ne kadar önemli olduğunu mevcut lejyonlar kanıtlıyordu: Yalnız Almanya'da sekiz lejyon vardı. Kuzey sınırına ulaşan Hadrian yılın geri kalan kısmında buradaki Roma kalelerinin, surların ve gözetleme kulelerinin güçlendirilmesiyle uğraştı; burada ve Tuna sınırında bulunan lejyonlara sıkı bir eğitim verilerek yüksek askeri standartlar sağlandı. Aynı stratejiyi en kuzeydeki sınırda uygulamaya kararlı olan Hadrian 122'de İngiltere'ye gitti. Orada Newcastle'daki geniş nehir ağzını birleştiren, kendi adıyla anılan muazzam Pons Aelius'u yaptırdı. Nehrin kuzey yakasında bulunan ve Roma'yı simgeleyen bu büyük anıt gelecekte Dünya Mirası olacaktır.

Kuzey Britanya'daki duvar aslında Kuzey Caledonia'dan yani İskoçya'dan daha sonra gelebilecek saldırılara karşı korunma amacı ile yapılmıştır. Caledonian'larla Romalıların aynı ortamda yaşayamadıklarını ve Caledonianların itirazlarının baskıcı tutumları fark edilmiştir. Boşa

zaman harcamak ve verimsiz topraklarla için çaba gerektireceğinden duvar yapılması uygun görülmüştür. Duvarın başka bir yararı daha vardı o da gümrük kapısı ve vergilendirme noktası olarak işlev görmesi olmuştur. Duvara nöbetçi karakolları yapılması talimatı verilmiştir. Britanya' da düzeni sağlamak ve saldırılara karşı hazır beklenilmesi amaçlanmıştır (URL 3).

Baker'in (2015) ifade ettiği gibi:

Duvar özellikle bir açıdan Roma'nın gücünü artırmaya yaradı. Üzerinde bulunan garnizonlara gözlem olanağı sağladı. Bu deneti noktasından Roma dünyasına kimin girip çıktığı, kimlerin ticaret yaptığı, kimin hangi dilde konuştuğu, nasıl giyindiği, kimlerin vergi ödediği ve bu vergilerin nelere harcandığı gözlemlenebiliyordu. Kısacası, duvar Roma'nın kendi dünyasının efendisi olduğunun altını çizmekteydi. Daha sonraları, refahın azaldığı ve istikrarsızlığın arttığı dönemde, tarihte her zaman görüldüğü üzere, duvar da önemini yitirecekti. O zaman ise, caydırıcı, simgesel bir işarete, bir dönemin yaşam dolu varlığına ait, işlevini yitirmiş bir uzva dönüşecekti.

Roma Mili 5000 adım yani 1524 metre olduğu tespit edilmiştir. Roma Mili, Latince' den, Mille kelimesinden gelmiştir. Genel olarak bakıldığında Mille yani bin olarak denilmiştir. Duvarın çoğu taşlardan örülmüştür. Duvarın ilk yapımı esnasında çimden faydalanılmış ancak bitimi için acele edildiği için taştan yapılması kararı alınmıştır (URL 3).

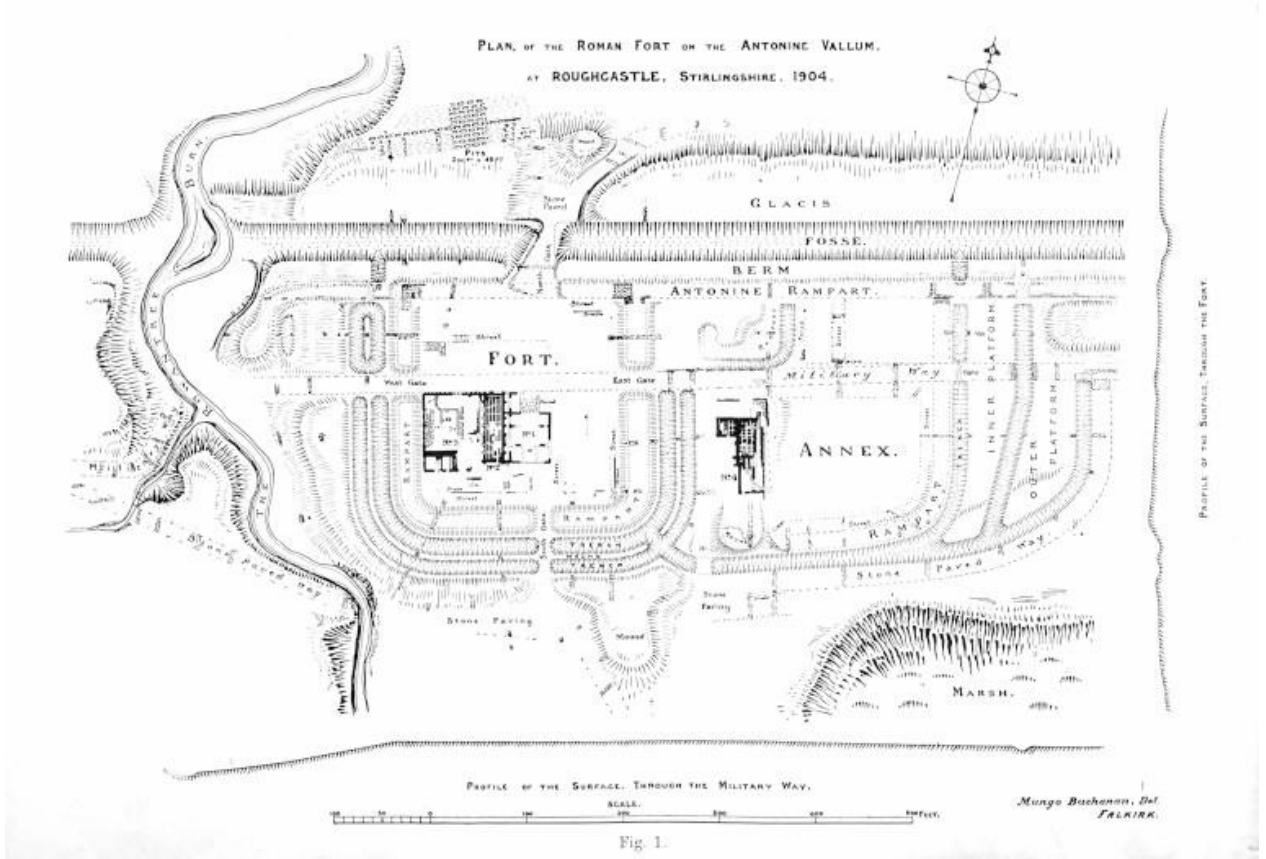
Baker'in (2015) ifade ettiği gibi:

Hadrian'ın vizyonunun boyutları bugün bile göz kamaştırıcıdır. Kuzey Denizi'nden İrlanda Denizi'ne kadar uzanan ve ülkeyi boydan boya kesen 118 kilometrelik sınır duvarının yapımı on yıl sürdü. İnşaatı Roma'nın İngiltere'ye atadığı vali Aulus Platorius Nepos denetliyordu. Duvarın hemen hemen üçte ikisi taşla örtüldü ama (en doğudaki) son bölüm kesek ve keresteden yapıldı. Duvarın oranları uzunluğuyla eşdeğerdeydi. Taş kısım 3 metre kalınlığında ve 4,2 metre yüksekliğindeydi; kesekten yapılmış kısım da taştan yapılmış kısım ile aynı yükseklikteydi ama kalınlığı 6 metreydi. Duvarın kuzeyinde ve duvardan yaklaşık yirmi metre ötede ve ona paralel olarak, genişliği 8 metre, derinliği 3 metre ve kesiti V şeklinde olan bir hendek kazıldı. Duvarın tepesinde mazgallı bir parapetle korunan bir yürüme platformu bulunuyordu. Burada dolaşan Romalı bir asker yaklaşık her 1,5 kilometrede bir, içinde merdiven bulunan berkitilmiş bir kuleye geliyor ve arada, yaklaşık her 0,5 kilometrede bir bir gözetleme kulesi bulunuyordu. Duvarı koruyan on sekiz hisar aynı zamanda onun bir parçasıydı.

Mevcut yapılar ve arkeolojik keşiflerden elde edilen kanıtlar, aşağıdaki inşaat aşamalarını göstermiştir. Tyne'den Irthing Çim duvarına taştan milkale ve küçük kuleli geniş çaplı taş perde duvar ile çim-ve-kereste milkaleleri ve Irthing'den Solway sahiline taş küçük kuleleri, Çim ve kereste kaleleri, Cumbrian sahili boyunca olmuştur. Duvar hattına kale eklenmesi kararı, kalan taş perde duvarı ve yapıları daha dar bir gösterge oluşturmuştur. Vallum inşaatı yapılmıştır.

Carrowburgh ve Drumburgh kaleleri etkilenmiştir. Wallsend'de kaleye uzanan duvar, Çim Duvardan Irthing'e sadece batıya doğru taş olarak Milkale 54 (Randylands) değiştirme kararı alınmıştır. Bewcastle, Netherby ve Birrens inşa etmiştir. Kuzey'i Antonin Duvarına taşındı (AD 142). Antonin Duvarının (yaklaşık AD 164) terk edilmiştir. Kalan Çim Duvarının taştan yeniden inşası Askeri yol yapımı Risingham ve High Rochester inşa edilmiştir. Burada önemli olan, alandaki değişikliklerin açık kanıtı olmuştur. Eşsiz bir proje olmasına rağmen, Hadrian Duvarı, Roma askeri mühendisliğinin esnekliğini ve uyumunu göstermektedir (Fields, 2003: 14).

5.3. ANTONİNE DUVARI

Şekil 3.1. Antonine Duvarı ve Roma Kalesi (URL 6)

Roma'nın İmparatoru Antoninus Pius M.S.140 yılında Antonine Duvarının yapımı için emir vermiştir. Yapının inşasına M.S.142 yılına doğru başlanmış, bitirilmesi tam 6 yılı bulmuştur. Antonine Duvarının inşası için General Quintus Lollius Urbicus görevlendirilmiştir. İnşa edilmesinin amacı Britanya olan bugünkü İngiltere'nin kuzeyinde yaşayan Kaledon'lu kabilelerden gelebilecek zararı engellenmesinin düşünüldüğü için yaptırılmıştır (URL 4).

Antonine Duvarı 3 metre yükseklik ile 4 metre genişliğe sahip olan duvarı, çit ile çevirerek çimden kuşak oluşturularak yapılmıştır. Duvarda askerlerin kalacakları boyutlarda

kaleler yapılmıştır (Bkz. Şekil 3.1). Bu kalelerin 16 ya da 19 adet kale olarak yapılmıştır. Antonine Duvarı boyunca kabileleri uzak tutmak amacı ile dikkat çekici boyutlarda hendek kazıldığı, askerlerin acil müdahalede kolaylık sağlaması amacı ile yollar inşa edilmiştir. Romalı askerler, kuzey kabilelerin saldırılarından yılmaları sonucunda Antonine Duvarını M.S.165'te bitirilmesine rağmen 20 sene dolmadan oradan gitmişlerdir (URL 4).

6. TARTIŞMA

Bu tezin amacı bu üç önemli duvar yapısının ve tahkimatının ölçülerinin bilinmesi ile neden yapıldığının anlaşılması amaçlandı.

Roma İmparatorluğunun vilayetlerinde bulunan yapılar ve duvar yapıları bir bütün halinde bu güne gelmişken, Britanyadaki Duvar yapıları ve tahkimatı neden tek ve bütün halde değiller? Bu yapılar o toplumun benliğinde önem arz etmediği için mi koruma ihtiyacı görülmedi. Üç yapının önemi, günümüzde daha iyi anlaşılmaya başlansa da bu devasa yapıları ancak temel taşlarına bakılarak boyutlarının canlandırılması hayal edilebilir.

Britanya'daki Duvar yapıları ve tahkimatların ölçüleri bilindiğinden renovasyonu yapılabilir. Örnek olarak bir tahkimat seçilerek birebir ölçeklerle bu mümkün kılınabilir. Aynı şekilde duvarlarında örneklendirilmesi bu şekilde günümüz teknolojik koşulları ile projelendirilerek uygulaması hayata geçirilebilir.

7. SAHA RAPORU

Saha gezim, Hadrian Duvarında gerçekleştirildi. Hadrian Duvarının, uzunluğu 84 mil yani 134 kilometre 'dir. Hadrian Duvarı M.Ö. 122 yılında yapılmıştır. Hadrian Duvarında inşaa edilirken kereste ve taş kullanılmıştır. Temel taşları şehrin yer yüzeyinde belirli bölgelerinde gözle görölmüştür. Bazı bölgelerde kazı sonucu tesadüfen ortaya çıkarılmıştır. Duvar kalıntıları mevcut olarak yüzey düzleminde bulunmaktadır.

Birinci gezim için gezi mekanıma tarih 04.05.2018, saat 11:26'da gerçekleştirdim. Newcastle'ı merkezi seçerek öncelikle metro ile Wallsend'a gittim. Daha sonra Wallsend'deki Segedenum müzesine yürüyüş patikası ile gittim. Fotoğrafların saha gezisinde çektiklerim bana aittir ve bu fotoğraflar kullanılmıştır. Duvar kalıntıları mevcut olarak yüzey düzleminde bulunmaktadır.

Fotoğraf 6.1 : Segedunum Hadrian bisiklet patika yolu başlangıcı (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.2 : Segedunum Müzesine gidilen yol (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.3 : Segedunum Müzesi girişi (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.4 : Segedunum Hadrian patika yol tarifi tabelası (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.5 : Hadrian Duvarı üzerinde bulunan Wallsend Roma banyosunun panosu (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.6 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) Roma Banyosu (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.7 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) tarihi Roma Banyosunun panosu (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.8 : Wallsend'daki (Segedunum'daki) tarihi Roma Banyosu (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.9 : Wallsend'daki zeminde Hadrian Duvarı ve yanında parça duvar (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

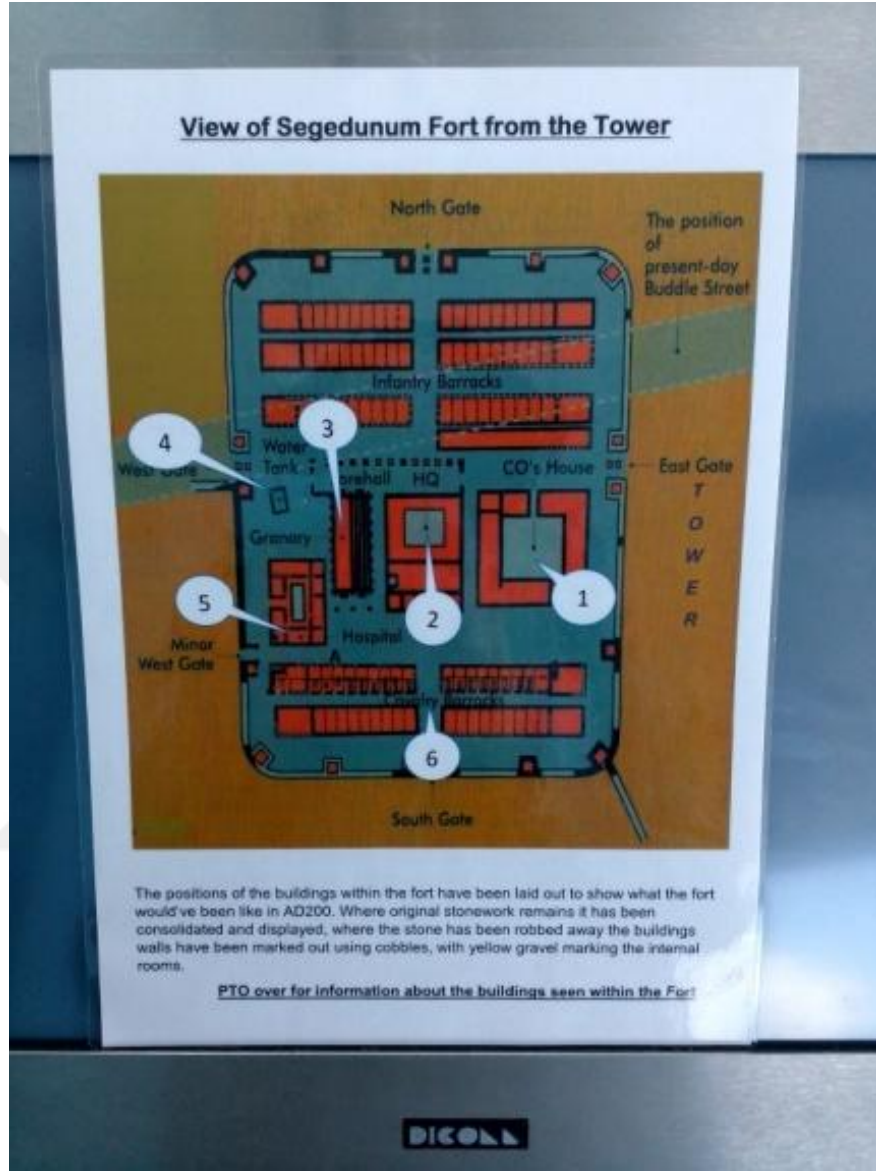

Fotoğraf 6.10 : Wallsend'daki Hadrian Duvarının yakın görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.11 : Wallsend'daki zeminde bulunan Hadrian Duvarı (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.12 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kale içi tanıtım çizimi (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.13 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kuleden kalenin görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.14 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan kuleden kale görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.15 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan maket evin kesiti (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.16 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde bulunan Hadrian Duvar maketi (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.17 : Wallsend'daki Segedunum müzesinde Hadrian Duvarından bir kesit (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.18 : Wallsend'daki Segedunum müzesindeki, yuvarlak evden bir kesit (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

Fotoğraf 6.19 : Segedunum müzesindeki Hadrian Duvarı ve kale maketi (Arzu UZUNOĞLU, 04.05.2018).

İkinci gezi mekanıma ise 05.05.2018 tarihinde, 12:18 saatinde gerçekleştirdim. Başlangıç olarak Newcastle'dan Hexham'a trenle gittim. Daha sonra Chesters için otobüse bindim. Chesters Roman Forts'unu ve duvarı ziyaret ettim. Fotoğrafların, saha gezisinde çektiklerim bana aittir ve bu fotoğraflar kullanılmıştır. Duvar kalıntıları mevcut olarak yüzey düzleminde bulunmaktadır.

Fotoğraf 6.20 : Chesters Roma Kale müzesinin girişi (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.21 : Chesters Roma Kale açık hava müzesinin girişi (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.22 : Chesters Roma Kalesi açık hava müzesi sınır inşası panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.23 : Chesters Roma Kalesinde bulunan Sınır kalesi panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.24 : Chesters Roma Kalesindeki Sınır kalesinin görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.25 : Chesters Roma Kalesindeki Sınır kalesinin yakından görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.26 : Chesters Roma Kalesinde bulunan Sınır kalesi temel taşları (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.27 : Chesters Roma Kalesindeki baraka yaşamının olduğu yerin panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.28 : Chesters Roma Kalesindeki baraka yaşamının olduğu yer (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.29 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısının olduğu yerin panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.30 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısı kule görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.31 : Chesters Roma Kalesindeki ana doğu kapısının kulesi (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.32 : Chesters Roma Kalesindeki küçük doğu kapısının panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.33 : Chesters Roma Kalesindeki küçük doğu kapısının kalıntıları (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.34 : Chesters Roma Kalesindeki Banyosunun bilgilendirme panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.35 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının sol köşe görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.36 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının sağ köşe görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.37 : Chesters Roma Kalesindeki Banyoya giriş (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.38 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının dış köşeden görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.39 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo soğukluk yeri (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.40 : Chesters Roma Kalesindeki Banyonun kuru sıcaklık panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.41 : Chesters Roma Kalesindeki Banyonun kuru sıcaklık yeri (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.42 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru oda girişi (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.43 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru oda panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.44 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo sıcak kuru odanın kapı eşiği (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.45 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odası panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.46 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odası görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.47 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odasının sol görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.48 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo Islak ısı odasının sağ görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.49 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının yan görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.50 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo içindeki duvarın karşıdan görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.51 : Chesters Roma Kalesindeki Hadrian duvar köprü bağlantısının temel taşları
(Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.52 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının köşe yan görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.53 : Chesters Roma Kalesindeki Banyo duvarının bir görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.54 : Chesters Roma Kalesinde bulunan sınırdaki sivillerin görsel panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.55 : Chesters Roma Kalesinde bulunan sınırdaki sivillerin yeri (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.56 : Chesters Roma Kalesindeki görünüm (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.57 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısının panosu (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.58 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısının kule görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.59 : Chesters Roma Kalesindeki doğu kapısı kule görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Fotoğraf 6.60 : Chesters Roma Kalesindeki duvarının temel görünümü (Arzu UZUNOĞLU, 05.05.2018).

Üçüncü gezimi mekanıma ise 06.05.2018 tarihinde, 11:43 saatinde gerçekleştirdim. Burada küçük kale kalıntıları ve temel taşları gözlenirken nehir kıyısını karşılıklı birbirine bağlayan köprüye daha sonraları metal bir bağlantı eklenerek hasar gören set kısmı yeniden oluşturularak halkın kullanması sağlanmıştır. Fotoğrafların saha gezisinde çektiklerim bana aittir ve bu fotoğraflar kullanılmıştır.

Fotoğraf 6.61 : Newcastle'daki Kara kapının bilgilendirme panosu (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.62 : Newcastle'daki Kara (kule)kapı ön görünümü(Arzu UZUNOĞLU,06.05.2018).

Fotoğraf 6.63 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı yan görünümü (Arzu UZUNOĞLU,06.05.2018).

Fotoğraf 6.64 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı içten giriş kısmı (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

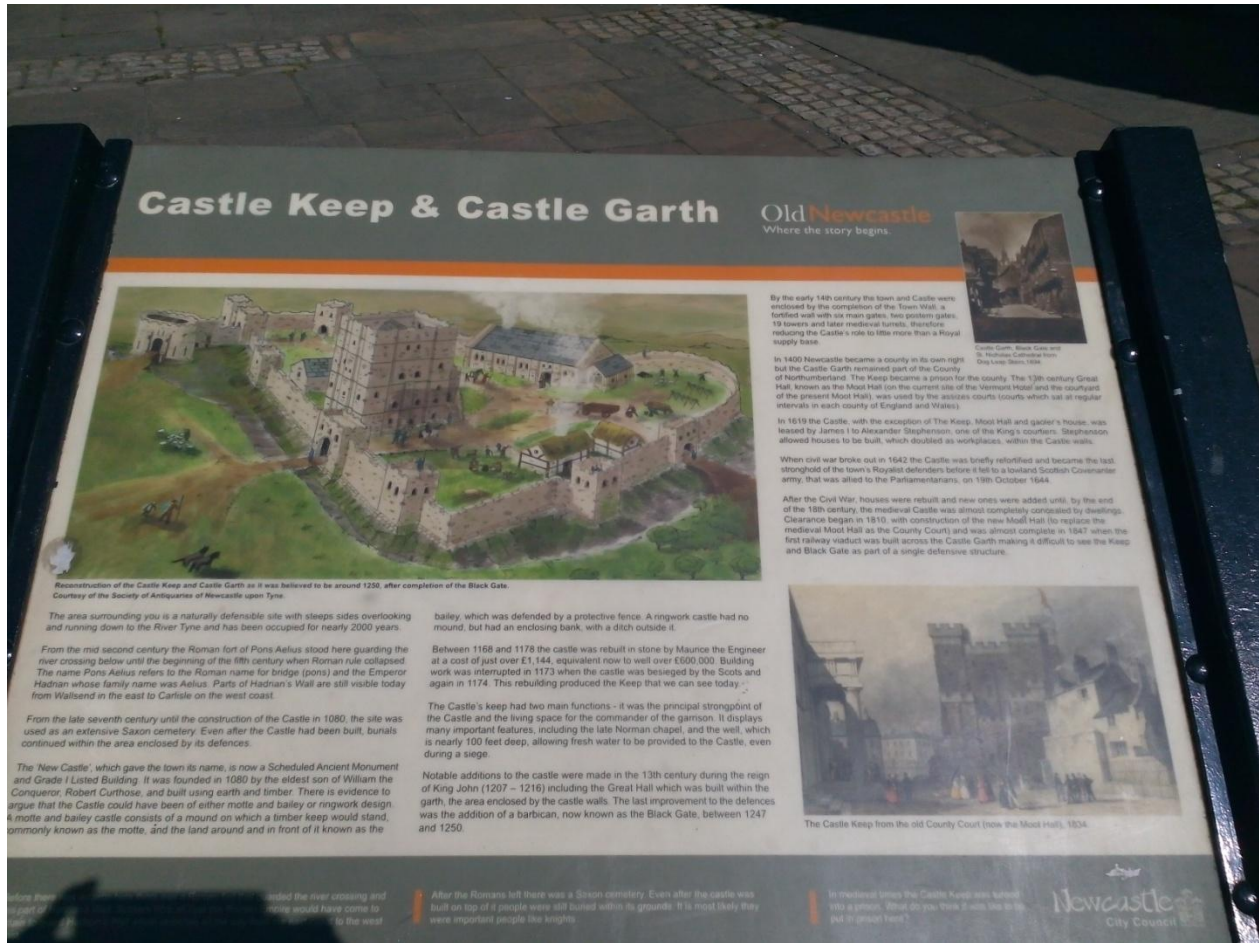

Fotoğraf 6.65 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı içten girişi ve duvarı (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.66 : Newcastle'daki Kara (kule) kapı kısmını çevreleyen duvarları (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.67 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin panosu (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.68 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin zemini(Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.69 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin mesafe taşı (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.70 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesi görünümü (Arzu UZUNOĞLU,06.05.2018).

Fotoğraf 6.71 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvarı (Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.72 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvar görünümü(Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Fotoğraf 6.73 : Newcastle'daki koruyucu kale ve kalenin küçük bahçesinin duvar görünüşü
(Arzu UZUNOĞLU, 06.05.2018).

Duvar boyunca, kapalı mekanda aynı zamanda açık havada da müzeler ile gözlemleyebileceğimiz doğal platformlar yer almıştır. Gözlemlediğim kadarı ile Hadrian Duvarının kalıntıları kalmıştır, duvarın belli bölümleri ve temelden yukarıya doğru yaklaşık bir yarım metre uzunlukta duvar ve kuleler görülmüş bazen ise bu duvar ve bazı kuleleri zeminde düz bir yüzey olarak bırakılmıştır. Kaleler bütün bir şekilde bulunmamakta sadece temel bölümlerinin bazı yerleri mevcut olarak kalmıştır.

7. SONUÇ

Tezin yapılması amacı, Romalıların savunma ve yaşamsal yerler amaçlanarak yaptığı yapıların bilinen mekanların dışına çıkabileceğinin sonucudur. Bakıldığında Galler bölgesi bugün ki Almanya gibi uzak sayılan bölgeden bile uzaklara gidebildiklerinin kanıtı oluşacak yapıları yapmışlardır. Bilinen Roma Duvar yapıları sınırlı kalmış ve en bilineni Constantine sur duvarları olmuştur. Bu Duvar dışında bilinen duvar yapısı pek yoktur. Çünkü Duvar yapısını gerekli gördükleri konumdaki yerlere yapımını gerçekleştirmişlerdir. Britanya'daki bugün ki İngiltere de Duvarlar ya şans eseri bulunmuş ya şehir planlanmasında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmış ya da toprak sahibi zengin kişiler arsasındaki eserleri bularak, kazıları devam ettirerek bir çok duvar olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu konu yabancı kaynaklar bakımından zengin, Türkçe kaynaklar bakımından sınırlı sayıda kalmıştır. Bu şekilde bakıldığında bu tezdeki çalışma yöntemi de iki şekilde yapılmıştır. Tez çalışmasında, belirli ölçüde yazılı kaynak araştırması yapılmış ve saha gezisi bu çalışmaya eklenerek planlaması yapılmıştır.

Bu tezde Roma Tarihi ve Britanya'nın savaşı ile Britanya'nın ayaklanması ele alınarak, Romanın medeniyetini ve mimarisini etkilemiş olan 3 medeniyet ele alınmıştır. Etrüsklerden, Greklerden ve Makedonlardan kısaca bahsedilmiştir. Roma imparatorluğunun Romulus ve Remus'un güçlü etkisi olmuştur. Sonraları krallığın genişleme politikası uygulanarak sınırlar kıtalar yayılmıştır. Romada hakimiyet kurmak isteyen Jül Sezarın, işgal planı amacıyla Roma Devletinin başına geçerek tek elden yönetme hayalini gerçekleştirmek istemesi, nedenleri ise devletin yönetim anlayışını beğenmediği, ayrıcalıkların fazla olması ve Roma'nın vilayetlerindeki hakimiyeti süresince yaşadığı iç-dış çatışmalar kısaca ele alınmıştır.

Roma mimarisine bakıldığında üç ana düzene eklemeler yapılarak yeni düzenler oluşturulmuş belirli yerlerde yapının oranları değiştirilmiştir. Bu şekilde Romalılar yaşadıkları yerlere yaptıkları eserlerde büyük oransal kullanmış, inanç sistemlerine göre ibadet yerleri inşa etmişlerdir. Bu yerlerde örnek yapı olarak ev modeline daha sonra uygun olacak tapınakları yapmışlardır. Tapınakları ilahların kullanımına uygun olması için ev konforunda inşa etmişlerdir. Tapınaklarda bolca sütunlu yapılar taşıyıcı ya da görsel olması için kolon,sütun ya da direklik isimleriyle anılan yapıya eklentileri çokça kullanmışlardır.

Roma İmparatorluğu Britanya'ya hâkim olmuş ve vilayet düzenini bu ada ülkesine uygulamayı başarmışlardır. Romalılar fethedilen yerleri Romaya benzetmiş adeta küçük bir Roma kurmuşlardır. Britanya'ya lejyonların yardımı ile devasa yapılar yapılmıştır. Bu yapılardan Antonine Duvarı ve Hadrian Duvarı kısmen de olsa günümüze ulaşmayı başarmıştır. Gask Ridge ile ilgili yapıcı bir şey gözlenememiştir. Sadece belgeler ile sınırlı bu üç temel yapı muazzam mühendislik ve mimarinin ürünü olarak işlevselliğini zamanında yerine getirmiştir.

Gask Ridge'daki bu yapı genelde askerlerin güvenliği için yapılan yol ve saat kuleleri eklenmesiyle önemi arttırılan hudut bölgesinde sırtlara konuşlandırılmış bir kale olmuştur. Genelde muhafaza ve gözetleme amacı ile yapılırsa da zamanla önemi yitirilmiş bir yapı olmuştur.

Hadrian Duvarı, merkezi bir öneme sahip olmuş ve askeri denetimi gerçekleştirebilecek yapı olarak yapılmıştır. Bu yapı sistemli bir planda hat çizgisi varsayılarak kuleler yardımı ile birbirlerine bağlanmıştır. Bir müddet sonra nehir bölgesinde olduğundan önemi bir kez daha artmış ve duvar bir kez daha düzenlemeden geçmiştir.

Antonine duvarı, askerlerin sıkılmaması amaçlanarak uğraş için yapılmış ve istilaları önleme amacı güdülerek yapımı devam ettirilmiştir. Ne yazık ki önemi pek anlaşılmamıştır. Yapımından sonra oradan giderek duvar kaderine terk edilmiştir. Kalıntıları günümüze gelmişse de temel kalıntıları ile birkaç kule ve kaleden ibaret olmuştur. Antonine Duvarı 2008'de UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır.

Duvarlar ve hudut görevi yapan Gask Ridge Dünya çapında duyulmuş ve geziler ile bu etki canlı tutulmaya devam edilmektedir. Hadrian duvarının orta kısmı Carlisle'ye kadar ki kısmı uzunca devam etmektedir. Bu üç yapının hepsi Dünya mirası listesine alınarak koruma altına alınmıştır. Hadrian Duvarı 1987'de UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır.

8. KAYNAKLAR

- Akdeniz, M.Gül (2016). *Tarih Öncesi ve İlk Çağ Mimarlığı*. İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul.
- Aran, B. (1971). *Anadolu'da Roma Devri Mimarisi Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma*. Yayınlanmış Doktora. Tezi İstanbul Teknik Üniversitesi. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Baker, S. (2015). *Eski Roma, Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. Duru E. (Çev.). Say Yayınları, İstanbul.
- Bauer, S. W. (2017a). *Dünya Tarihi: 1. Cilt: İlkçağ: En Eski Göçebe Halklardan Roma İmparatorluğu'nun Çöküşüne*. (3.Baskı). Doğan M. (Çev.) ve Köseoğlu S. (Ed.). Say Yayınları, İstanbul.
- Bauer, S. W. (2016b). *Dünya Tarihi: 2. Cilt: Ortaçağ: Roma İmparatorluğu'nun Çöküşünden Rönesans'a*. (2.Baskı). Doğan M. (Çev.) ve Köseoğlu S. (Ed.). Say Yayınları, İstanbul.
- Bishop, M. C. (2011). *AN INTRODUCTION TO HADRIAN'S WALL: ONE HUNDRED ABOUT THE ROMAN WALL ANSWERED*. The Armature Press, UK.
- Cline, E. H. ve Graham, M. W. (2017). *ANTİKÇAĞ İMPARATORLUKLARI, Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*. Say Yayınları, İstanbul.
- Daniels, M. (2016). *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*. Üstel P. (Çev.) Maya Kitap, İstanbul.
- Field, J. (2015). *Dünyanın Kanlı Tarihi*. Öner G. (Çev.) ve Karakaş B. (Ed.). Maya Kitap, İstanbul.
- Fields, N. (2003). *HADRIAN'S WALL AD 122-410*. Osprey Publishing, UK.
- Keenan, B. (2017). *Dünya Tarihi*. Öztürk E. (Ed.). Kültürperest Yayınları, İstanbul.
- Lawrence, A. W. (1957). *GREEK ARCHITECTURE*. Pevsner N. (Ed.). THE PELICAN HISTORY ART, Great Britain.
- Martin, R. (2003). *History of World Architecture Greek Architecture*. Electa Architecture, Milano.
- Roth, L. M. (2006). *Mimarlığın Öyküsü*. Akça E.(Çev.). Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Tavormina, M. (2017). *POMPEII, A PAST & PRESENT TRIP*. Vision Kids S.R.L, Roma.
- Tekin, O. (2016) . *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. (11.Baskı). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wycherley, R. C. (2011). *ANTİK ÇAĞDA KENTLER NASIL KURULDU?* Nirven N. ve Başgelen N. (Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

URL 1: http://roman-britain.co.uk/frontier/gask_ridge.htm

URL 2: www.culture24.org.uk/history-and-heritage/art50231 Gask Ridge Roman Frontier Served As Part Of Antonine Wall. By Caroline Lewis, 03 september 2007.

URL3: <http://www.tribunesandtriumphs.org/roman-architecture/hadrians-wall.htm> Erişim Tarihi: 01 Şubat 2017

URL4: <http://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Antonine-Wall/> by Ben Johnson.

URL5: <https://www.historicenvironment.scot/archives-and-research/publications/publication/?publicationId=c2d7cc74-ef0a-4cc3-b40e-a86600bc7981> Historic Environment Scotland, 12 January 2018.

URL6: <http://www.antoninewall.org/about-wall/building-wall/structures>

URL7: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Antonine-Wall/>

URL 8: <http://www.antoninewall.org/world-heritage/managing-fre/hadrians-wall>